

T.C.

ALTINBAŞ ÜNİVERSİTESİ

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Kamu Hukuku Ana Bilim Dalı

**DÜNYADA İHTİSASLAŞMIŞ ÇEVRE
MAHKEMELERİ VE TÜRKİYE'DE YARGI
KARARLARI IŞIĞINDA ÇEVRE HAKKI**

Zeynalabdin TAGHIYEV

Yüksek Lisans Tezi

Danışman

Doç. Dr. Nihan YANCI ÖZALP

İstanbul, 2023

DÜNYADA İHTİSASLAŞMIŞ ÇEVRE MAHKEMELERİ VE TÜRKİYE’DE YARGI KARARLARI IŞIĞINDA ÇEVRE HAKKI

Zeynalabdin TAGHIYEV

Kamu Hukuku Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

ALTINBAŞ ÜNİVERSİTESİ

2023

Zeynalabdin TAGHIYEV tarafından hazırlanmış ve 07.08.2023 tarihinde sunulmuş “DÜNYADA İHTİSASLAŞMIŞ ÇEVRE MAHKEMELERİ VE TÜRKİYE’DE YARGI KARARLARI IŞIĞINDA ÇEVRE HAKKI” başlıklı tez Kamu Hukuku Ana Bilim Dalında Yüksek Lisans Tezi olarak **oy birliği** ile kabul edilmiştir.

Doç. Dr. Nihan YANCI ÖZALP

Danışman

Tez Savunma Sınavı Jüri Üyeleri:

Doç. Dr. Nihan YANCI ÖZALP

Kamu Hukuku Bölümü,
Altınbaş Üniversitesi

Prof. Dr. Sevtap YOKUŞ
VEZNEDAROĞLU

Kamu Hukuku Bölümü,
Altınbaş Üniversitesi

Prof. Dr. Abdullah SEZER

Kamu Hukuku Bölümü,
Marmara Üniversitesi

Bu tezin Yüksek Lisans tezi olarak bütün şartları sağladığımı beyan ederim.

Tezin Lisansüstü Eğitim Enstitüsüne teslim tarihi: ____/____/____

Bu tezdeki tüm bilgilerin akademik kurallara ve etik davranışlara uygun olarak edinildiğini ve sunulduğunu beyan ederim. Ayrıca, bu kuralların ve davranışların gerektirdiği şekilde, bu çalışmada, orijinal olmayan tüm materyalleri ve sonuçları tamamen alıntı yaptığımı ve referans gösterdiğimi de beyan ederim.

Zeynalabdin TAGHIYEV

ÖZET

DÜNYADA İHTİSASLAŞMIŞ ÇEVRE MAHKEMELERİ VE TÜRKİYE’DE YARGI KARARLARI IŞIĞINDA ÇEVRE HAKKI

TAGHIYEV, Zeynalabdin

Yüksek Lisans, Kamu Hukuku Anabilim Dalı, Altınbaş Üniversitesi

Danışman: Doç. Dr. Nihan YANCI ÖZALP

Tarih: Ağustos/2023

Sayfa:117

Sanayi devriminden sonra başlayan ve kontrolsüz şekilde artan çevre sorunları tüm dünyayı endişelendirmektedir. İklim değişikliği, küresel ısınma, biyoçeşitliliğin tükenmek üzere olması, su kirliliği ve diğer çevre sorunlar artık bir bölgenin değil tüm dünyanın ortak sorunu haline gelmiştir. Bunun sonucunda 1972 Stockholm Konferansı ile çevre hakkı evrensel bir boyutta tanımlanmıştır. Böylece birçok ülke ihtisaslaşmış çevre yargısı yoluna giderek özel mahkemeler kurmuştur. Çevre konusunda ihtisaslaşmış mahkemeler, disiplinler arası özellik gösteren çevre sorunlarını kapsamlı şekilde değerlendirmektedir. Birleşmiş Milletler Çevre Programı 2022 raporuna göre Türkiye ihtisaslaşmış çevre mahkemeleri açmaya hazırlanan ülkeler arasındadır. Son yıllar Türkiye’de yaşanan çevre sorunları ve çevre üzerinde etki yaratacak projeler ihtisaslaşmış çevre yargısının kaçınılmaz bir ihtiyaç olduğunu göstermektedir. Türkiye’de çevre hakkının durumu ve mahkemelerin çevre hakkına tutumu değerlendirildiğinde ihtisaslaşmış yargının önemi bir kez daha anlaşılmaktadır. İhtisaslaşmış yargı yolunda ilerleyen Türkiye uluslararası deneyimlerden yararlanarak çevre mahkemelerini kurmalı ve ihtisaslaşmış yargıda adımlar atmalıdır. Dünya genelinde ihtisaslaşmış çevre mahkemeleri model olarak farklılık göstere bilmektedirler. Bu çalışmada hem yapısal hem de geliştirdiği içtihat bakımından örnek olabilecek mahkeme modelleri değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Çevresel İlkeler, İhtisaslaşmış Çevre Mahkemeleri, Alternatif Çözüm yöntemleri, Çevre Sorunları, Çevre Yargısı..

ABSTRACT

THE SPECIALIZED ENVIRONMENTAL COURTS IN THE WORLD AND RIGHT TO ENVIRONMENT IN JUDICIAL DECISIONS IN TÜRKİYE

TAGHIYEV, Zeynalabdin

LLM., Public Law, Altinbas University

Supervisor: Asst. Prof. Dr. Nihan YANCI ÖZALP

Date: August/2023

Pages:117

The environmental problems that emerged and escalated after the Industrial Revolution have become a global concern. Issues such as climate change, global warming, biodiversity loss, water pollution, and other environmental challenges are no longer limited to a specific region but have become a shared problem for the entire world. As a response, the concept of environmental rights was universally defined through the 1972 Stockholm Conference. Subsequently, many countries established specialized environmental courts to address these complex and interdisciplinary environmental issues comprehensively. According to the United Nations Environment Program's 2022 report, Türkiye is among the countries preparing to establish specialized environmental courts. The environmental problems and projects with potential environmental impacts in Türkiye in recent years clearly highlight the inevitable need for specialized environmental judiciary. When evaluating the status of environmental rights and the approach of courts to environmental matters in Türkiye, the significance of specialized judicial bodies becomes evident once again. Türkiye, as it progresses towards specialized judiciary, should draw upon international experiences to establish environmental courts and take necessary steps in the field of specialization. These specialized courts may vary in their structural and jurisprudential models across different countries.

Keywords: Environmental Principles, Specialized Environmental Courts, Alternative Dispute Resolutions, Environmental Issues, Environmental Jurisdiction.

İÇİNDEKİLER

	<u>Sayfa</u>
ÖZET	v
ABSTRACT	vi
TABLO LİSTESİ.....	ix
KISALTMALAR.....	x
1. GİRİŞ.....	1
2. DÜNYADA İHTİSASLAŞMIŞ ÇEVRE MAHKEMELERİ.....	5
2.1 ÇEVRE KORUMACILIĞI İÇİN ULUSLARARASI ÖRGÜTLENME VE ULUSLARARASI ÇEVRE MAHKEMESİ İHTİYACI.....	5
2.2 ÇEVRE İHTİSAS MAHKEMELERİNİN OLUMLU VE OLUMSUZ YÖNLERİ.9	
2.2.1 Olumlu Yönleri.....	9
2.2.2 Olumsuz Yönleri	13
2.3 ÇEVRE UYUŞMAZLIKLARININ ÇÖZÜM YÖNTEMLERİ.....	15
2.3.1 Yargı Kolu Olarak Çevre Mahkemeleri (Courts).....	17
2.3.2 Yürütme Erkine Bağlı Mahkeme Modelleri- Tribünaller (Environmental Tribunals)	46
2.3.3 Çevre Ombudsmanları.....	47
3. TÜRKİYE’DE YARGI KARARLARI IŞIĞINDA ÇEVRE HAKKI	50
3.1 TÜRKİYE’DE ÇEVRE HAKKI VE MEVCUT DÜZENLEMELER.....	50
3.2 TÜRKİYE’DE ÇEVRE YARGISINDA MEDENİ HUKUK, CEZA HUKUKU VE İDARE HUKUKU YANAŞMASI.....	58
3.2.1 Medeni Hukuk Uygulamaları	58
3.2.2 Ceza Hukuku Uygulamaları	61
3.2.3 İdare Hukuku Uygulamaları	63

3.2.4 Medeni Hukuk, Ceza Hukuku ve İdare Hukuku açısından Değerlendirmelere Yönelik Sonuç	67
3.3 TÜRKİYE’DE YARGI KARARLARI IŞIĞINDA ÇEVRE HAKKI	68
3.3.1 Anayasa Mahkemesi Kararlarında Çevre Hakkı	68
3.3.2 Danıştay Kararlarında Çevre Hakkı	86
3.3.3 Yargıtay Kararlarında Çevre Hakkı.....	95
4. SONUÇ	100
REFERANSLAR	105

TABLO LİSTESİ

Sayfa

Tablo 2.1: LECNSW'e Yapılacak Başvuruların Sınıflandırılması.....	19
---	----

KISALTMALAR

ABD	:	Amerika Birleşik Devletleri
a.g.e.	:	Adı Geçen Eser
a.g.k.	:	Adı Geçen Kanun
AYM	:	Anayasa Mahkemesi
BM	:	Birleşmiş Milletler
CD	:	Ceza Dairesi
ÇED	:	Çevresel Etki Değerlendirmesi
E.	:	Esas Sayısı
ECNZ	:	Environmental Court of New Zealand (Yeni Zelanda Çevre Mahkemesi)
HD	:	Hukuk Dairesi
HES	:	Hidroelektrik Santral
GK	:	Genel Kurul
IOP	:	Institute of Physics (Londra, Birleşik Krallık)
İAÇM	:	İsveç Arazi ve Çevre Mahkemesi
İHAM	:	İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi
İHAS	:	İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi
İDDK	:	İdari Dava Daireleri Kurulu
İÜHFM	:	İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası
İYUK	:	İdari Yargılama Usulü Kanunu
K.	:	Karar Sayısı
k.t.	:	Karar Tarihi
LECA	:	Land and Environmental Act (New Wales Eyaleti, Arazi ve Çevre Mahkemesi Kanunu)
LECNSW	:	Land and Environmental Court of New South Wales (New Wales Eyaleti, Avustralya, Arazi ve Çevre Mahkemesi)

PECA	:	Planning and Environmental Court Act (Queensland Eyaleti, Avustralya, Planlama ve Çevre Mahkemesi Kanunu)
PLEQ	:	Planning and Environmental Court of Queensland (Queensland Eyaleti, Planlama ve Çevre Mahkemesi)
RG	:	Resmi Gazate
RMA	:	Resource Management Act (Kaynak Yönetimi Kanunu) Sayfa
s.	:	Numarası
STK	:	Sivil Toplum Kuruluşu
SPA	:	Sustainable Planning Act (Queensland Eyaleti, Avustralya, Sürdürülebilir Planlama Kanunu)
TCK	:	Türk Ceza Kanunu
TMK	:	Türk Medeni Kanunu
TODAİE	:	Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü
UAD	:	Uluslararası Adalet Divanı
VOL	:	Volume

1. GİRİŞ

Çevre sorunları, insanlığın ve gezegenimizin geleceği için büyük bir tehdit oluşturmaktadır. İklim değişikliği, doğal kaynakların tükenmesi, biyolojik çeşitliliğin tükenmek üzere olması ve çevre kirliliği gibi sorunlar acil çözüm gerektiren küresel sorunlardır. Özellikle sanayi devriminden sonra artan çevre sorunlarının karşısında etkili çözüm yolunun bulunamaması insanlığın büyük endişesi haline gelmiş ve gelecek nesilleri de tehlike altına almıştır. Çevre, birbirleriyle ilişkili birçok alt sistem içeren sistematik özelliğe sahiptir. Kalıcı ve sürdürülebilir çözümler üretebilmek için çevre sorunlarının ilişki ağını anlamak önemlidir. Bu sebeptendir ki, çevre sorunlarına bütüncül bakış açısı ile bakmak önemlidir. Günümüzde insanlığın karşılaştığı çevre sorunları karşısında ürettiği çözüm yöntemlerinin yetersiz olduğu ortadadır. Bu durum sebebi ile, dünya genelinde çevre hakkı insan hakkı olarak düzenlenmekte, hatta bazı ülkelerde insan hakkının ötesinde doğa hakkı olarak tanımlanmaktadır.

Bu konuda ilk önemli girişim 1972 senesinde yapılmış Stockholm konferansıdır. Sahip oldukları ideolojik ve ekonomik düzen, gelişmiş veya gelişmemiş ülke fark etmeksizin aralarında Türkiye'nin de olduğu 113 farklı ülkenin bir araya geldiği konferansta ilk kez çevre hakkı tanımlanmış ve 26 maddelik deklarasyon yayınlanmıştır. Böylece çevre hakkının ilkeleri dünya genelinde kabul edilmiş ve gelecek nesillerin de haklarının güvencelenmesi amaçlanmıştır. Söz konusu deklarasyonun ilanından tahminen 70 yıl önce çevrenin önemini Ulu Önder Mustafa Kemal Atatürk şu şekilde ifade etmiştir: *"İnsanlar, yaşadıkları topraklar üzerinde yalnız mülkiyet hakkının sahibi olarak yaşamazlar; bu toprakları kullanırken, onlar üzerinde gelecek kuşakların da kullanma ve yararlanma hakkı bulunduğunu asla unutmamalıdırlar."* Ulu Önderin ifadesinin önemi günümüze kadar devam etmekte, çevre sorunlarının ulaştığı nokta günümüz ve gelecek nesiller için tehdit faktörü olarak kalmaktadır. Bu sorunlarla mücadele etmek ve çevreyi korumak için etkin çevre yargısının varlığı ve gelişimi önem arz etmektedir.

Çevre sorunları zamanında etkili şekilde çözümlenmediğinde kontrolsüz şekilde artabilmekte ve hatta bazen uluslararası bir sorun haline gelmektedir. İklim değişikliği, orman yangınları, su kirliliğini buna örnek gösterebiliriz. Ekolojinin ilk ve genel kuralı, her

şeyin her şey ile bağlantılı olmasıdır.¹ Bu nedenledir ki çevre sorunları ile baş edebilmek için bütüncül bir çözüm yöntemi geliştirilmelidir. Çevre sorunlarının çözümünün temelinde sürdürülebilir gelişme durmaktadır. Sürdürülebilir gelişmenin ekolojik açıdan sağlanması çevre sorunlarının giderilmesi için önem arz etmektedir. Ekolojik sürdürülebilir gelişmeye erişebilmek için yasama, yürütme ve yargı erklerinin bağlı olarak çalışması gerekmektedir. Toplum içinde yer alan tüm bireylerin bu sürece destek vermesi hedefe ulaşmamızı hızlandıracığından iş birliği ilkesi son derece önemlidir. Uluslararası boyutta çevre korumacılığının sağlanması uluslararası platformlarda bilgi ve deneyim paylaşımı, en iyi uygulamaların ortaya konması ve uluslararası iş birliğinin güçlendirilmesi, çevre sorunlarıyla etkin bir şekilde mücadele etmek için önemli adımlardır.

Çevre yargısı, çevre hukukunun uygulanması ve çevre ile ilgili uyuşmazlıkların çözümü sürecinde belirleyici bir rol oynamaktadır. Ayrıca, çevreyle ilgili yasal düzenlemelerin etkili şekilde uygulanmasını sağlamakta, hukuki çerçevenin ve çevre hakkının korunmasını temin etmektedir. Çevre sorunları genellikle ekonomik, politik ve siyasal sebeplerden dolayı ortaya çıktığı için yargının bağımsızlığı ve tarafsızlığı büyük önem arz etmektedir. Siyasal güçlerin çevre yargısına müdahalesi, çevre sorunlarıyla ilgili uyuşmazlıklarda adaletsizliklere, cezasızlığa ve çıkar çatışmalarına neden olabilir. Bağımsız çevre yargısının sağlanması ile siyasal güçlerden etkilenmeden delillerin değerlendirildiği isabetli ve adil kararların verildiği yargı düzeni oluşabilir. Ayrıca çevre yargısının bağımsızlığı, şeffaflığı ve hesap verilebilirliği de sağlanmalıdır. Kamuoyunun çevre sorunlarına ilişkin bilgilendirilmesi, yargılama süreçlerinin kamuya açık yürütülmesi ve kararların detaylı gerekçelendirilmesi gerekmektedir. Çevre yargısının güçlenmesi için yargı mensuplarının eğitimi, etik standartların korunması ve yargı sisteminin bağımsızlığının güvence altına alınması gerekmektedir.

Çevre ile ilgili davaların karmaşıklığı, bilimsel ve teknik konuların hukuk kurallarına entegrasyonu, çevre konularına ilişkin yasal düzenlemelerin belirsizliği gibi faktörler genel mahkemelerin çevre yargısında başarılı ve isabetli kararlar almasını zorlaştırmaktadır. Bu sebeptendir ki, 1972 Stockholm Konferansı'ndan sonra birçok ülkede çevre hukuku üzerine

¹ Commoner, Barry, **The Closing Circle: Confronting the Environmental Crisis**, Londra: Jonathan Cape, 1972, s.3.

ciddi düzenlemeler getirilmiş ve ihtisaslaşmış çevre yargısı yolu açılmıştır. Etkin çevre yargısı, çevresel hakların ihlallerinin önlenmesi, çevrenin gelişmesi ve en önemlisi gelecek nesiller için daha sağlıklı çevreyi miras bırakmamız için büyük önem arz etmektedir. Çevre yargısının gelişmesi için yargı sisteminde ihtisaslaşmış çevre mahkemeleri veya çevre hukuku üzerine uzmanlaşmış hukuki birimlerin kurulması, hukukçuların çevre konularında eğitim almalarının teşvik edilmesi ve çevreyle ilgili davaların hızlı ve etkin bir şekilde sonuçlandırılması gibi adımlar atılmalıdır. Aynı zamanda çevre konulu yasal düzenlemelerin günün şartlarına göre güncellenmesi çevre yargısının etkinliğine doğrudan olumlu etki edecektir.

Gelecek nesillerin ekolojik haklarını korumak için doğal kaynakların ve ekosistemlerin yargısal çerçevede korunması zorunlu hale gelmiştir. Günümüzdeki çevre sorunlarının boyutu ve etkileri göz önünde bulundurulduğunda, çevre yargısının önemi daha da artmaktadır. İnsanlığın ve dünyamızın sürdürülebilirliği için çevre hukukuna ve yargısına olan güven ve desteğin hükümetler tarafından arttırılması gerekmektedir.

İhtisaslaşmış çevre yargısı ekolojik sürdürülebilir gelişmenin en önemli faktörlerinden biridir. Dolayısıyla ihtisaslaşmış çevre mahkemeleri yerel, bölgesel, ulusal ve uluslararası boyutta ihtiyaç haline gelmiştir. Bu nedenle, 21. Yüzyılın başlarından itibaren dünya genelinde ülkelerin ihtisaslaşmış çevre mahkemesi kurmasında ilgi ve merakları daha da artmıştır. Çevre hukukunun doğuşundan sonra Yeni Zelanda ve Avustralya ihtisaslaşmış çevre yargısı yolunda büyük adımlar atarak çevre korumacılığında dünyaya örnek olmuştur. Özellikle 21. Yüzyılın başlangıcından itibaren çevre yargısı tüm dünya geneline yayılmıştır ve günümüzde gelişmiş ülkelerle birlikte gelişmemiş ülkelere de örnekleri görülmemektedir. Son yıllarda Türkiye’de yaşanan çevre sorunları ihtisaslaşmış çevre yargısının ülkemiz için de bir gereklilik olduğunu hatırlatmaktadır.

Etkili mahkeme organının kurulması ve sürekliliğinin sağlanması için gerek toplumsal gerekse hukuk sistemine uygun yargı mekanizmasının kurulmuş olması gerekir. İdeal şekilde tasarlanmış çevre ihtisas mahkemesi bağımsız, süratli, adil, uluslararası boyutta tanımlanmış çevre ilkelerini benimseyerek, çevre korumacılığı kurallarını bütüncül biçimde yorumlayarak nesiller arası eşitliği sağlayacak şekilde çevre uyumsuzluklarını çözümleyen mahkemedir. Çevre sorunları kontrolsüz ve tahmin edilmeyecek boyutta genişleme

özelliğine sahip olduğu için doğan uyuşmazlıkların çözümünde ivedi ve ihtisaslaşmış yargılamanın olması çevre adaletine erişimi kolaylaştırmakla birlikte ileride ortaya çıkabilecek benzer sorunların çözümünü hızlandıracaktır.

İhtisaslaşmış çevre yargısı birçok nedenden dolayı dünya genelinde ihtiyaç haline gelmiştir. Örneğin, sürdürülebilir olmayan gelişmenin ve kontrolsüz nüfus artışının çevreye etkisi, çevre hakkı yasal düzenlemelerle koruma altına alınsa da bunun etkili olmaması ve yargıçların yeterli çevre duyarlılığına sahip olmamalarından kaynaklı dengeli kararların tesis edilmemesi etkenler arasında yer almaktadır.²

Kurulmuş çevre mahkemelerinin geçmişine bakıldığında genellikle Sivil Toplum Kuruluşlarının (STK) yürüttüğü çalışmaların ve çevre aktivistlerinin faaliyetlerinin ön planda olduğu görülmektedir. Dolayısıyla çevre ihtisas mahkemelerinin kurulumu tamamen devletin sorumluluğu ve yükümlülüğü altında değildir. Mahkemeler toplum ihtiyacı ile kurulmadığında başarısız sonuçların ortaya çıkması pek muhtemel olur. Bir diğer yandan toplumsal ihtiyacın olmaması ileride yargı sistemi içinde mahkemelerin toplum tarafından benimsenmemesine yol açabilir.

Ülkemizde yargı organlarının ekonomik kalkınma ve çevre hakkı arasında gerekli dengenin kuramaması yargı kararları ışığında ele alınacak, ihtisaslaşmış çevre yargısının Türkiye için zorunlu ihtiyaç haline gelmesi değerlendirilecektir.

² Pring, George W. / Pring, Catherine G., “Specialized Environmental Courts and Tribunals: The Explosion of New Institutions to Adjudicate Climate Change and Other Complex Environmental Issues,” **2nd Global Conference On Environmental Governance and Democracy in Yale University**, 2010, s.4.

2. DÜNYADA İHTİSASLAŞMIŞ ÇEVRE MAHKEMELERİ

Günümüzde küresel boyutta artan çevre sorunları doğal ekosistemleri, insan sağlığını ve sürdürülebilir kalkınmayı ciddi şekilde tehdit etmektedir. İklim değişikliği, çevre kirliliği, biyoçeşitlilik kaybı ve diğer çevre sıkıntıları, hukuk ve yargı alanlarında da yeni zorlukları beraberinde getirmiştir. Bu bağlamda, genel yargı makamlarının, çevre davalarının karmaşıklığı ve teknik özellikleriyle başa çıkma konusunda yeterli olmadığı giderek açık hale gelmiştir. Dolayısıyla çevre adaletinin sağlanması ve çevrenin etkili şekilde korunması için ihtisaslaşmış yargı organlarına olan ihtiyaç önemli bir tartışma konusu olmuştur.

Çevre ihtisas mahkemeleri, çevre hukukunda özel uzmanlık gerektiren davaların çözümünde uzmanlaşmış yargıçlar ve teknik bilgiye sahip uzman kişilerin görev yaptığı özel yargı organı olarak çalışmaktadırlar. Bu mahkemeler, geleneksel yargı sisteminin sınırlamalarını aşarak, çevre mevzuatının uygulanması ve çevreyle ilgili davalara adil, etkili ve hızlı çözümler sunma amacı ile görev yapmaktadırlar. Çevre ihtisas mahkemelerinin etkinliği, çevre davalarının niteliğine ve karmaşıklığına uygun biçimde düzenlenmiş yargı süreçleri sayesinde artmış ve bu sayede çevresel adaletin sağlanması ve sürdürülebilirliğin güvence altına alınması hedeflenmiştir.

Tezin bu bölümünde, çevre hakkının ve ihtisaslaşmış çevre yargısının uluslararası boyutta da ihtiyaç haline geldiği göz önünde bulundurulduktan sonra olumlu ve olumsuz yönleri değerlendirilecektir. Ardından, çevresel adaletin sağlanması ve çevre konusundaki rolü vurgulanarak dünya üzerinde örnek teşkil eden ihtisaslaşmış çevre mahkemesi modelleri incelenecektir.

2.1 ÇEVRE KORUMACILIĞI İÇİN ULUSLARARASI ÖRGÜTLENME VE ULUSLARARASI ÇEVRE MAHKEMESİ İHTİYACI

İhtisaslaşmış çevre mahkemesi modellerini incelemeden önce çevre korumacılığının uluslararası boyutta önemi ve uluslararası çevre mahkemesinin eksikliğine değinmekte fayda vardır. Çağımızda bazı çevre sorunları yerel ve ulusal düzeyde çözülemeyecek bir boyut almış ve gezegenimizin ortak sorunu haline gelmiştir. Bu sorunların karmaşıklığı ve kontrolsüz şekilde yayılması ulusal politikaların tek başına yetersiz olduğunu göstermiş ve çevre korumacılığında uluslararası iş birliğini ihtiyaç haline getirmiştir. Çevrenin korunması

yaklaşık 50 yıldır uluslararası hukukun en önemli alanlarından biri haline gelmiş ve uluslararası çevre hukuku alanının gelişimini hızlandırmıştır.

Günümüzde küresel çevre krizinden bahsedilse de belirtmekte fayda vardır ki sadece belirli çevre sorunları doğaları gereği küresel nitelik taşımaktadır. Dünya genelinde uluslararası çevre sorunlarının başında küresel ısınma, ozon tabakasının tahribi ve biyolojik çeşitliliğin azalması gelmektedir. Ormanların tahribi ve çölleşme belirli ülkelerin sorunu gibi gözükse de küresel çevresel sorunlara sebep olmaktadır. Tehlikeli atık ve maddelerin uluslararası taşınması da kaynak ülkenin sınırları dışında geniş çaplı çevresel sorunlara sebep olabilmektedir. Ayrıca devletlerin kontrolü dışındaki bölgelerde (açık deniz, kutuplar vs.) ortaya çıkan sorunlar küresel niteliğe sahip olabilmektedir.³ Ulusal düzeyde alınan tedbirler önemli olsa da yeterli olmadığı için sınır aşan çevresel sorunlarla baş edebilmek için devletlerarası iş birliği zorunlu hale gelmekte ve uluslararası çevre hukukunun ana konusunu oluşturmaktadır. Uluslararası kamu hukukunun ana ilkelerinden olan devletlerin egemenliği ilkesine göre devletler sadece kendi sınırları içerisinde tedbir alabilmektedirler. Bu sebeptendir ki, küresel etki doğuran uluslararası sorunları aradan kaldırmak için örgütlenmek ve uluslararası çevre hukuku konulu uyuşmazlıkların adil şekilde çözümlenebilmesi için uluslararası çevre mahkemesinin de kurulması ihtiyaç haline gelmiştir.

Küresel ısınma, tehlikeli atıkların yönetiminin olmaması, su kirliliği, orman yangınları, biyolojik çeşitliliğin korkutucu düzeyde azalması, su kıtlığı ve benzer uluslararası çevre sorunları ile ilgili etkili koruma mekanizması ne hukuki olarak ne de pratik olarak geliştirilmemiştir. Çevre bilimi üzerine uzmanlaşmış kişiler iklim krizinin aldığı boyut ile ilgili endişelendirici yorumlar yapmaktadır. ABD'nin Massachusettes Teknoloji Enstitüsü uzmanlarının hazırladığı rapor 2120 senesine kadar çevrenin “yaşanılabilir” özelliğinin büyük kısmının yitireceğimiz yönündedir. Keza Birleşmiş Milletler (BM) ve ilgili örgütlerin raporlarına göre bazı biyolojik türlerin tamamen yok olması öngörülmekte, sera gazı emisyonunun azaltılması için dünya genelinde enerji anlaşması yapılması gerektiği, hatta bazı bölgelerde geri dönüşümü olmayan çevresel sorunların ortaya çıktığı vurgulanmaktadır. Sera gazı emisyonunun azaltılması konusunda devletlerin birçoğu ortak karar verse de ABD gibi ülkeler sera gazı salımlarının azaltılması konusunda sorumluluk üstlenmekten

³ Güneş, Ahmet M., “Uluslararası Çevre Hukuku Üzerine Bir İnceleme”, **İÜHF**M, Cilt: 70, 2012, s. 85.

kaçınmaktadırlar. Tüm bu sorunlarla ilgili bazı devletler uluslararası anlaşmaların yapılmasını teşvik ederken, bazı devletler az sorumluluk yüklenilmesi gerektiği yönünde açıklama yaparak süreci yavaşlatmaktadır. Uluslararası Barolar Birliği'nin raporlarındaki genel görüş mevcut uluslararası düzenlemelerin yeterli çevre korumacılığı sağlamadığı yönündedir⁴. Uluslararası boyutta çevre korumacılığının sağlanması ve devletlerin bu yönde sorumluluk üstlenmesi öncelikle uluslararası antlaşmalara dayanmaktadır daha sonrasında ise bu sözleşme hükümlerinin uygulanabilirliğini sağlamak için yargı organı ihtiyacı doğacaktır. Bu sebeptendir ki yaklaşık 50 yıldır uluslararası çevre mahkemesinin kurulması yönünde uluslararası çerçevede tartışmalar olsa da henüz bir sonuca varılmamıştır.

Uluslararası Çevre Mahkemesinin kurulması yönündeki tartışmalar 1980'lerin sonu 1990'ların başına dayanmaktadır. 1989 senesinde Roma'da düzenlenen "Çevre için Etkili Uluslararası Hukuk ve Uluslararası Çevre Mahkemesinin Tesis Edilmesi" konferansından sonra 1992 yılında Uluslararası Çevre Mahkemesi Vakfı kuruldu. Vakfın amacı uluslararası toplum adına insan çevresini koruma sorumluluğunu etkin hale getirmek ve temel insan hakkı bilinciyle çevre hakkını güvencelemek için uluslararası çevre mahkemesinin kurulmasıdır. Yukarıda da belirtildiği gibi uluslararası düzenlemelerin, güvence sistemlerinin yetersizliği uluslararası çevre mahkemesinin tesis edilmesinde en önemli unsurlardan birini teşkil etmektedir. Diğer önemli unsur ise halihazırda mevcut olan uluslararası yargı organlarında görev yapan yargıçların uluslararası çevre hukuku konusunda yeterli bilgiye sahip olmaması veya çevre konulu uyuşmazlıklara gerekli özeni göstermemesidir. Örneğin, Uluslararası Adalet Divanı (UAD) defalarca çevre korumacılığının önemini vurgulasa da, Nükleer Silah Kullanımına İlişkin Danışma Görüşü'nde çevrede oluşacak olumsuz etkileri nükleer silah kullanımına engel olacak bir sebep olarak görmemiştir.⁵ Oysa ki nükleer silah kullanımdan kaynaklı ortaya çıkan hasar ve radyasyon sorunu uzun yıllar çevreye eşi benzeri görülmemiş zarar vermektedir. UAD başvuruları uluslararası kamu hukukunda doğan egemenlik ilkesi ve sözleşme hükümleri çerçevesinde incelemekte, çevre hukuku ilkeleri ile sağlıklı denge kuramamaktadır. Örneğin,

⁴ McMillan, Anne, Time For An International Court For The Environment, International Bar Association, <https://www.ibanet.org/article/71B817C7-8026-48DE-8744-50D227954E04> (Erişim tarihi: 22.05.2023).

⁵ International Court of Justice, Legality of the Threat or Use of Nuclear Weapons, Advisory Opinion, **International Court of Justice Reports 1996**, <https://www.icj-cij.org/sites/default/files/case-related/95/7646.pdf> (Erişim tarihi: 22.05.2023).

Gabcikova - Nogymaros Projesi (Macaristan v. Slovakya) davası bir çok açıdan çevre konulu uyuşmazlık kabul edilebilecekken, UAD başvurusu sözleşme hükümlerinin ihlali açısından incelemiştir.⁶ UAD'ı çevre konulu uyuşmazlıkları incelemekte yetersiz kılan diğer unsur ise bireyler, STK'lar ve diğer devlet dışı aktörlerin başvuru yapamamasıdır. Bu kuralın günümüzde özellikle çevre konulu uyuşmazlıklar özelinde işlevselliği etkisiz hale gelmektedir. Günümüzde birçok uluslararası bölgesel sözleşmelerde STK'ların önemine vurgu yapılmakta ve STK'lar çevre sorunları ile mücadelenin merkezine konulmaktadır. Aynı zamanda birçok uluslararası mahkeme ve tahkim kurumları STK'ların başvurularını kabul etmektedir. Örneğin, Aarhus sözleşmesi⁷, demokratik karar alma süreçlerine ve çevre konularında katılımcılığa vurgu yaparak, kamuoyuyla etkileşimi teşvik eden çevre anlaşmasıdır. Sözleşme hükümlerine göre STK'ların mahkemeye erişiminde bir engel yoktur da yargı organlarına başvuru yolu açıktır.⁸ Ancak Sözleşmenin bünyesinde uluslararası çevre mahkemesinin kurulmasını öngören hüküm yer almamaktadır.

Bir diğer yandan, uluslararası mahkemelerin usul kuralları çevre konulu uyuşmazlıkların değerlendirilmesi için elverişli değildir. Mahkemeye bireylerin başvuru yapamamaları veya başvuru yapmak için iç hukuk yollarının tüketilmiş olmasını buna örnek gösterebiliriz. Çevre konulu uyuşmazlıklar hassasiyet içerdiğinden bireylerin veya devletlerin mahkemeye erişimi çevre adaleti açısından daha esnek usul kurallarına dayanmalıdır.

Uluslararası Çevre Mahkemesinin kurulması, kararlarının bağlayıcılığı sebebi ile dünya genelinde örnek çevre yargısını oluşturacağından ulusal düzeyde çalışmakta olan ihtisaslaşmış çevre mahkemelerinin de içtihatlarının sağlıklı yönden oluşmasına sebep olacaktır. Dolayısıyla Uluslararası Çevre Mahkemesinin kurulması çevre yargısı olmayan ülkelerin ihtisaslaşmış yargı yolunu açmalarını veya genel mahkemelerde özel eğitimli yargıçlar bulundurmalarını teşvik edecektir. Belirtmekte fayda vardır ki, ulusal düzeyde etki eden çevre sorunlarından kaynaklı uyuşmazlıkların yerel yargı organları tarafından incelenerek karara bağlanması ulusal mevzuatın uygulanması, sorunun doğrudan incelenebilmesi, delillerin değerlendirilmesi açısından daha etkili sonuçlar doğurmaktadır.

⁶ UAD, Gabcikovo-Nagymaros Projesine ilişkin karar (Macaristan / Slovakya), k.t. 25.09.1997.

⁷ 25.06.1998 tarihinde Danimarka'nın Aarhus Kentinde BM Avrupa Ekonomik Komisyonu tarafından imzaya açılmış olan ve 30.10.2001 tarihinde yürürlüğe giren "Çevresel Konularda Bilgiye Erişim, Çevresel Karar Verme Sürecine Halkın Katılımı ve Yargıya Başvuru Sözleşmesi"dir.

⁸ Aarhus Sözleşmesi m.9 vd.

Sürdürülebilir çevrenin sağlanması, ulusal düzeyde etki eden çevre sorunları ile baş edebilmek için devletler geç olmadan ihtisaslaşmış çevre yargısı üzerinde çalışmalar yürütmelidir. Ülkemizde son yıllarda yaşanan çevre sorunları, genel mahkemelerin çevre konusundaki bilgi eksikliği, ihtisaslaşmış çevre yargısını ihtiyaç haline getirmiştir. BM Çevre Programının 2021 senesinde yayınladığı rapora göre, Türkiye de ihtisaslaşmış çevre yargısının kurulmasını hedefleyen ülkeler arasındadır.⁹

2.2 ÇEVRE İHTİSAS MAHKEMELERİNİN OLUMLU VE OLUMSUZ YÖNLERİ

Dünya genelinde çevre yargısına yapılan başvurulardaki artışlar aslında çevre yargısının toplumsal ihtiyaç olduğunun göstergesidir. Peki ihtisaslaşmış çevre mahkemesinin kurulması neler vaat ediyor? İhtisaslaşmış çevre mahkemesinin kurulmasını destekleyen akademisyenler, hukukçular ve STK'lar olduğu gibi bunun aksi yönünde tez geliştiren kişiler de mevcuttur. Çevre mahkemelerinin kurulmasında kanun koyucu toplum ihtiyacını göz önünde bulundurmakla birlikte sahip olduğu hukuk sistemini de detaylı şekilde değerlendirmelidir. Çünkü ihtisaslaşmış çevre mahkemesi kurmayı hedefleyip başarısız olan devletler de olduğundan çevre ihtisas mahkemelerinin varlığının olumlu ve olumsuz yönleri kanun koyucu tarafından detaylı şekilde gözden geçirilmelidir.

2.2.1 Olumlu Yönleri

Çevre ihtisas mahkemelerinin kurulmasındaki başlıca amaç çevre sorunları kendi içinde teknik konular içerdiğinden, başvurunun tarafsız uzman kişiler tarafından değerlendirilmesidir. Ayrıca hukuk dünyasında yeni sayılabilecek bir konu olan çevre hukuku hızlı şekilde gelişmekte ve yenilenmektedir. Bu sebeptendir ki hem ulusal hem de uluslararası mevzuata hâkim kişiler tarafından başvurunun değerlendirilip sonuca bağlanması adil yargılanma ilkesi açısından daha doğru olacaktır. Genel mahkemelerde görevli olan yargıçlar çoğu zaman çevre hukuku ile ilgili düzenlemelere ve ilkelere hâkim olmadığından, çevre konusunda fazla duyarlı olmayabilmekte, isabetli karar veremeye bilmektedirler. Bir diğer yandan, çevre konulu uyuşmazlıklar genellikle birçok hakkın ihlalini de içermektedir. Bu nedenle çevresel ve ekonomik kamu yararı arasında sağlıklı dengenin kurulması özel uzmanlık gerektirmektedir. İhtisaslaşmış çevre mahkemelerinin üyeleri çevre ve çevre ile bağlantılı konularda uzmanlaşmış kişilerden oluştuğundan çevre

⁹ Pring, George W. / Pring, Catherine G., **Environmental Courts and Tribunals: A Guide for Policymakers**, Nairobi: United Nations Office Nairobi Publishing Services, 2022, s.104.

adaleti açısından daha adil ve isabetli kararlar tesis edebilmektedirler. Örneğin, yapısal olarak bağımsız çevre mahkemesinin olmadığı Endonezya’da çevre konulu uyuşmazlıklar sadece çevre hukuku eğitimi görmüş hakimler tarafından çözümlenmektedir.¹⁰ Yukarıda da açıklandığı üzere çevre sorunları kendi içinde farklı bilim dallarının uzmanlığını gerektiren disiplinler arası bir konu olduğundan bazı ihtisaslaşmış çevre mahkemesi modellerinde ise hukuk eğitimi olmasa da çevre bilimi üzerine uzmanlaşmış kişilerden destek alınmaktadır.

Adalet erişimi zorlaştıran uzun yargılama süreleri dünya genelinde birçok ülkenin hukuk sisteminin genel sorunu olarak görülmektedir. Çevre sorunlarının kontrolsüz şekilde artması sebebi ile uyuşmazlıkların ivedi bir şekilde değerlendirilmesi gerekmektedir. Bir diğer yandan, yapılacak projelerin gecikmesi projeleri finanse eden tarafı maddi konularda zor duruma sokabilmektedir. Dolayısıyla çevre yargısı özelinde uzun yargılama süreleri her iki tarafı olumsuz şekilde etkileyen bir sorun olarak ortaya çıkmaktadır. İhtisaslaşmış yargı yolunun açık olması durumunda mahkeme sadece çevre konulu uyuşmazlıkları değerlendireceğinden uzun yargılama sürelerinin yarattığı mağduriyetler ortadan kalkacaktır.

Çevre ihtisas mahkemelerinde acil konulu davaların karara bağlanmasına öncelik verilebilmektedir. Genel mahkemeler önlerine gelen davaları davanın açılma tarihini dikkate alarak sıraya almaktadırlar. Bu nedenle muhakeme süreci uzun sürmektedir ve tazmin edilmesi zor bazen mümkün olmayan zararlara yol açmaktadır. İhtisaslaşmış çevre yargısında bazı konulara öncelik tanınabileceğinden “tedbir kararı” içtihadı geliştirilebilir.

Karşılaştığımız çevre sorunlarının birçoğu geleceğimiz için tehdit niteliğinde olduğundan, gelecek nesillerimizi korumak adına çevre yargısında adalet erişimi zorlaştıracak tüm engeller kaldırılmalıdır. Birçok ülkede yargı giderleri oldukça fazla olduğundan insanlar yargı yoluna başvurma konusunda tereddüt etmektedirler. Çevreye duyarlı toplumu oluşturabilmemiz adına ihtisaslaşmış çevre yargısında mahkeme harcı, vekalet ücreti, bilirkişi ücreti, dosyalama, duruşmaya katılım için yapılan seyahat giderleri ve benzer harcamaların minimuma indirilmesi gerekmektedir. İhtisaslaşmış çevre yargısına sahip ülkelerin birçoğu çevre konulu uyuşmazlıklarda bireylere adli yardım sağlamakta veya

¹⁰ Pring, George W. / Pring, Catherine G., **Greening Justice Creating and Improving Environmental Courts and Tribunals**, Washington: The Access Initiative, 2009, s.5.

giderlerin minimuma indirilmesi için alternatif yöntemler uygulamaktadırlar. Örneğin, seyahat giderlerinden kaçınmak için e-duruşma veya gezen mahkeme yöntemine başvuran modeller mevcuttur.

Çevre ihtisas mahkemeleri tesis edildikten sonra tüm çevre uyuşmazlıklarını değerlendirip karara bağlamakla yetkili olacağından belirli bir süre sonra her özel çevre sorunu ile ilgili içtihat geliştirilecektir. Gelişmiş içtihat mahkemenin çevre sorunlarına karşı genel tutumunun göstergesi olacağından, çevre konulu uyuşmazlıkların nasıl sonuçlanacağını öngörülebilirliği artacaktır. Kararların öngörülebilirliğinin sağlanması ile hem davacı hem de davalı açısından yargıya itibar artacaktır.

İhtisaslaşmış çevre yargısında kamu katılımı ilkesi oldukça önem arz etmektedir. İhtisaslaşmış çevre mahkemelerinin birçoğunun benimsediği usul kurallarına göre tüm incelemeler kamuya açık şekilde yapılmaktadır. Dolayısıyla konu ile ilgili olan tüm bireylerin süreci takip edebilmesi ve muhakeme devam ettiği sürece davaya katılım sağlayabilmeleri mümkündür. Genel muhakemeden farklı olarak davaya katılım hakkının daha geniş düzenlenmesi, adalete erişimi kolaylaştırmakta ve usul ekonomisi açısından olumlu sonuçlar doğurmaktadır. Genel muhakemeden farklı olarak çevre muhakemesinde usul kuralları esneklik gösterebilmektedir.

Hükümetin çatısı altında faaliyet gösteren ve çevre çalışmaları yürüten organların verdiği kararların hukuka uygunluğunun iç denetim mekanizması aracılığı ile değil bağımsız çevre mahkemeleri tarafından denetlenmesi hükümetin sorumluluğunu doğrudan arttıracaktır. Yargı kararlarının bağlayıcılığı sebebiyle hükümet organları da çevresel konulara daha duyarlı olacak ve ihtiyat gösterecektir.

Dünyada faaliyet gösteren çevre ihtisas mahkemelerinin yarıdan fazlası uzlaşma, tahkim, arabuluculuk, üçüncü tarafın objektif değerlendirmesi gibi alternatif çözüm yöntemlerine başvurmaktadır. Alternatif çözüm yöntemlerine başvurmanın mümkün olduğu zamanlarda, çevre sorunlarına yenilikçi çözüm yöntemleri getirmenin yanı sıra taraflar ve çevre için daha olumlu kararlar alınabilmektedir. Bir diğer yandan mahkemelerin de yoğunluğu azalacağından alternatif çözüm yöntemlerine başvurmak usul ekonomisi açısından da yararlı olacaktır. Aynı zamanda yargı yoluna başvurmadan önce alternatif çözüm yöntemlerinden

birine başvurabilmek toplumun katılımını arttırmakta, adalete erişimi kolaylaştırmakta ve maliyetleri azaltmaktadır.¹¹

Genel mahkemelerden farklı olarak çevre ihtisas mahkemeleri çevre konulu veya çevre ile ilgili gerek ulusal gerekse de uluslararası mevzuatı birlikte değerlendirebilmektedir. Çevre sorunu disiplinler arası bir konu olduğundan mahkemenin çevre ile bağlantılı diğer konuları da incelemesi gerekebilir. Uyuşmazlığın ana konusunu oluşturan çevre sorunu ile bağlantılı diğer konularda da hukuki sorunun olması muhtemel olduğundan, kanun koyucu çevre mahkemesini konu bakımından sınırlamamalıdır. Dolayısıyla, çevre ihtisas mahkemesi kalkınma ihtiyacı olan alanları da incelemelidir. İmar, inşaat, halk sağlığı, hava, su, atık izinleri, Çevresel Etki Değerlendirmesi (ÇED) incelemeleri, ekolojik koruma gereklilikleri, tarihi yapıların korunması konuları ile ilgili çelişkili kararların verilmesinden tek yargı çatısı altında birleşmesi isabetli olacaktır.

Çevre ihtisas mahkemelerinin bir başka özelliği de medeni hukuk (gerçek kişiler ve tüzel kişiler arasında anlaşmazlıkların çözümü, zararın tespiti ve tazmini vs.), ceza hukuku (kanun koyucu tarafından para veya hapis cezası öngörülmüş suçlar olabilir) ve idare hukuku (idari organ tarafından çevre sorununa sebep olacak karara karşı açılan davaların incelenmesi) kurallarının aynı yargı içinde incelenmesinin mümkün olmasıdır.

Çevre sorunlarının kanunla belirlenmiş usul kurallarına bağlı olarak çözümlenmesinden daha önemli olan, sorunların çözümünün uzun vadeli olmasıdır. Pring & Pring'e göre çözümün uzun vadeli olabilmesi için hâkim usul kurallarına sıkı sıkıya bağlı olmamalı, her somut olayı ayrı ayrı değerlendirebilmeli ve uyuşmazlığın çözümünde hâkimin farklı metotlara başvurması mümkün olmalıdır.¹²

İhtisaslaşmış çevre yargısının açılması ulusal çevre hukuku gelişimini hızlandıracığından kısa sürede çevre hukuku üzerine uzmanlaşmış avukatların, akademisyenlerin sayısında artışa neden olacaktır. Çevreye duyarlı hukukçuların artması çevresel sürdürülebilir gelişmeyi de hızlandıracaktır.

¹¹ a.g.e. s.16.

¹² a.g.e. s.16.

2.2.2 Olumsuz Yönleri

Çevre ihtisas mahkemelerinin kurulmasını destekleyen çok sayıda kişinin olmasına rağmen karşı görüşte olan hukukçular da vardır. İhtisaslaşmış çevre yargısına karşı çıkan hukukçular öncelikle çevre yargısı dışında birçok konunun ihtisaslaşmaya ihtiyacı olduğunu savunmaktadır. Bunlara göre ihtisaslaşmış yargı gerektiren tüm konular için ayrı mahkeme tesis edilmesi yargı sisteminin parçalanmasına sebep olacaktır. İhtisaslaşmış çevre yargısının varlığına olumsuz yönden bakan hukukçulara göre, birçok hukuk dalında ihtisaslaşmış yargıya gerek duyulmakta ve bu alanlar çevre hukuku ile aynı düzeyde önem arz etmektedir. Dolayısıyla, eğer ihtisaslaşmış yargı tesis edilecekse çevre yargısından daha önemli konularda ihtisaslaşmış yargı organının kurulması toplumun ihtiyaçlarına daha uygun olacaktır. Örneğin, birçok ülkede sağlık mahkemelerinin eksikliğinin daha büyük sorun olduğu düşünülmektedir.¹³

Ayrıca ihtisaslaşmış yargı yolunun kurulması kaçınılmaz ve gerekli durumlarda gündeme gelmelidir. Çevre konulu davaların genel mahkemelerde görülmesinin yeterli olduğunu savunanlara göre çevre ihtisas mahkemelerinin kurulması yargı bütünlüğünü zedeleyecektir.

Çevre hukuku geliştirmekte olan hukuk dalı olması sebebi ile uzmanlaşmış kişilerin sayısı fazla değildir. İhtisaslaşmış yargı organının açılması durumunda ülkelerin uzman kişilerin eksikliği sorunu ile karşı karşıya kalacağı görüşünde olan hukukçular da vardır. Bu nedendir ki bazı ülkeler ihtisaslaşmış bağımsız çevre mahkemesi kurmak yerine genel mahkeme içinde çevresel reformlar yaparak, hakimlere çevre konusunda özel eğitim vermeyi tercih etmektedirler. Buna benzer çalışmalar Belçika, Hollanda, Almanya ve Finlandiya’da yapılmış ve başarılı sonuçlar elde edilmiştir.¹⁴

Bazı bölgelerde yeterli sayıda çevre konulu uyuşmazlıkların olmaması zamanla mahkemenin ihtiyaç halinden çıkmasına sebep olabilir. Bireylere hem zaman bakımından hem de maliyet bakımından yararlı olması ve kurulacak ihtisas mahkemesinin yeterli ilgi görmesi için asgari iş yoğunluğunun olması gerekmektedir. Yeterli iş yoğunluğunun

¹³ a.g.e. s. 34.

¹⁴ Lavrysen, Luc, “The Role Of National Judges in Environmental Law,” **European Union Forum of Judges for the Environment**, 3-4 December, 2004, s.6.
http://www.eufje.org/images/docConf/hag2004/The_Role_of_National_Judges_in_Environmental_Law.pdf
(Erişim tarihi: 03.05.2023).

olmaması durumunda mahkemenin gerçek anlamda ihtisaslaşması mümkün olmayacak ve aynı zamanda hakimler arasında mesleki eşitsizlik gündeme gelecektir.

Çevre veya çevre ile entegre olan tüm konular açısından çevre ihtisas mahkemesi yetkili olmayacağından mahkemenin görev ve yetkilerinin hangi konularla sınırlı olacağı mahkemeye başvuracak bireyler arasında kafa karışıklığına sebep olacağı da ileri sürülmektedir. İmar, balıkçılık, su kullanımı, nükleer konular, tarım, arazinin kullanımı ve benzer konular ilk bakışta çevresel konular olarak anlaşılsa da farklı mahkemeler yetkili olabilmektedirler.¹⁵

Demokratik düzene sahip olmayan ülkelerde küçük yapılanmaya sahip mahkemelerin yargıç heyeti kolay şekilde etkilenebilir. Belli bir güç ve baskı altında çalışan hâkimlerin adil karar vermesi mümkün olmayacağından, mahkemenin bağımsızlığı tartışma konusu olacaktır. Çevre ihtisas mahkemelerinin mevcut olduğu bazı ülkelerde mahkemenin Çevre Bakanlığının baskısı altında çalışması çevresel adalet açısından sakıncalı durum olacaktır.

İhtisaslaşmış mahkemede görev yapacak hakimlerinin genelde çevre korumacılığı konusunda geçmiş tecrübelerinin olması ve özgeçmişlerinde çevre aktivistliği yer alması uyuşmazlıkları karara bağlarken gerekli dengeyi kuramayıp tarafsız olmayabilirler.¹⁶ Gerektiğinden fazla çevre duyarlı hakimlerin görüşüne göre çevreye zarar verecek herhangi işlem veya siyasi karar hiçbir şekilde adil değildir. Çevresel konularda fazla hassas olan hakimler uyuşmazlıkları incelerken bireylerin güvencelenmiş diğer haklarının ihlaline yol açabilecek kararlar alabilirler. Zannımca hukuken belirlenmiş kurallara ve ilkelere uygun olacak şekilde güvencelenmiş diğer temel hak ve hürriyetlerin sınırlandırılması adalet açısından herhangi bir soruna neden olmayacaktır. Gelecek nesillerin yaşam hakkını olumsuz açıdan etkileyecek, çevre sorununa neden olacak ve hatta insanların huzurunu olumsuz etkileyecek işlemlerin değerlendirilmesinde çevre hakkının üstün hak olarak değerlendirilmesi, çevre eğilimli kararın tesis edilmesi daha uygun olacaktır. Günümüzde çevre sorunlarının ulaştığı noktayı göz önünde bulundurduğumuzda ekosistemin korunması

¹⁵ Pring, George W. / Pring, Catherine G., **Environmental Courts & Tribunals, Environmental Courts & Tribunals: A Guide For Policy Makers**, Nairobi: United Nations Office Nairobi Publishing Services, 2016, s.15.

¹⁶ Rajamani, Lavanya, "Public Interest Environmental Litigation In India: Exploring Issues of Access, Participation, Equity, Effectiveness and Sustainability," **Journal of Environmental Law**, Vol: 19, No: 3, 2007, s. 293.

ve daha yaşanılabilir dünya için artık yargı organlarının insan merkezli yorumdan uzaklaşarak çevre merkezli yorum geliştirmesi gerektiği düşüncesindeyim. Dolayısıyla yargıçların çevre konusundaki aşırı hassasiyeti ihtisaslaşmış çevre yargısının olumsuz yönü olarak değil olumlu yönü olarak da düşünülebilir.

2.3 ÇEVRE UYUŞMAZLIKLARININ ÇÖZÜM YÖNTEMLERİ

Günümüzde çevre ihtisas mahkemeleri, benimsenen devlet biçimi, hukuk sistemi ve ekonomik durumdan bağımsız olarak hem çevre hukuku alanında gelişmiş hem de çevre sorunları ile baş edemeyen ülkelerde bulunmaktadır. Çevre mahkemeleri bulundukları ülkenin siyasi atmosferi, kültürel yapısı, ekonomik durumu, sık sık karşılaştığı çevre sorunlarına bağlı olarak tasarlanmaktadır. Dolayısıyla kanun koyucular tarafından tasarlanan çevre mahkemelerinin hiçbirisi birbirine tamamen benzerlik göstermemektedir. Böylece her ülkenin farklı çevre mahkemesi modeli mevcuttur ve ileride hiç tasarlanmamış çevre mahkemesi modeli de tasarlanabilir.

Çevre yargısında yer alan modelleri incelemeden önce mahkeme organlarının yapısal farklılığından kaynaklı temel ayrıma göz atmakta fayda vardır. Burada en temel ayrım yargı koluna bağlı çevre mahkemesi (*Court*) ve yürütme koluna bağlı çevre tribünali (*Tribunal*) ayrımıdır. İşlevsel benzerlikleri açısından “*court*” ve “*tribunal*” kelimeleri dilimize mahkeme olarak çevrilmektedir. “*Court*” yargı kolunda yer almakta ve yargı hiyerarşisine (ilk derece, ara derece ve üst derece mahkemeleri) tabi olmaktadır. Bu sebeptendir ki bu mahkemelerin hâkim heyetinde hukuk eğitilmiş, yüksek tecrübeye sahip, çevre hukuku konusunda profesyonel eğitim almış hakimler yer almaktadır. Buna karşılık, tribünaller yürütme erki içinde yer alan idari organdır ve karar heyeti karma heyetten oluşmaktadır. Uyuşmazlığı çözümleyen heyetin içinde eski yargıçlar, çevre biliminde uzmanlaşmış kişiler hukuk eğitimi olmayan kişiler de yer almaktadır. Mahkeme yapısından farklı olarak bunlara başvuru yapmak düşük maliyetli ve uyuşmazlığın değerlendirme süreci hızlı olduğundan örneği daha fazladır. Bu idari organların bazıları çevre ve çevre ile ilgili tüm mevzuatı değerlendirerek uyuşmazlığı çözümlemekte geniş yetkilere sahip olsa da, bazıları sadece belirli mevzuat hükümlerini yorumlayarak uyuşmazlığı çözümlemekte veya sadece ÇED raporlarını değerlendirmektedirler. Bu organlar yürütme erki içinde idari organ olarak karşımıza çıkan denetim mekanizmalarıdır.

Çevre mahkemeleri ve tribunalleri model olarak bulundukları ülkelerin ihtiyaçlarına göre tasarlınsalar da öğretide genel hatlarıyla kategorize edilmektedirler. Mahkeme modelleri genel hatlarıyla aşağıdaki gibi sınıflandırılmaktadır:

- i. Yapısal olarak bağımsız mahkemeler (hiçbir mahkemeye bağlı olmadan bağımsız faaliyet gösterirler),
- ii. Karar mekanizması olarak bağımsız mahkemeler (yapısal olarak bir mahkemenin çatısı altında bulunsalar da karar verme aşamasında bağımsız hareket ederler),
- iii. Hukuk eğitilmiş ve çevre bilimcilerinden oluşan karma hâkim heyeti olan mahkemeler (hakim heyetinde hukuk eğitimi almış hakimlerden ziyade çevre bilimcileri de yer almaktadır. Karar verme aşamasında eşit şekilde hareket ederler.),
- iv. Genel yargı içinde çevre konulu uyuşmazlıkları için atanmış hakimler (sadece çevre konulu uyuşmazlıkları incelemekle görevli olan hakimler),
- v. Genel yargı içinde çevre eğitilmiş hakimler,

Tribünalleri ise aşağıdaki gibi sınıflandırılmaktadırlar:

- i. Yapısal olarak bağımsız (ayrılmış, tam ve genel özerk mahkemeler) - Yürütme erki içinde yer alsa da hükümetin herhangi birimine, bakanlığa bağlı olmaksızın çalışan tribunal.
- ii. Karar mekanizması olarak bağımsız tribunal. (Hükümete bağlı birimin çatısı altında faaliyet gösterse de karar verme aşamasında bağımsızdırlar)
- iii. Bağımlı tribunal (Bir ajansın veya birimin kontrolü altında çalışıp kararları değerlendirmeye açık olan mahkemeler)

Yargı erki içinde yer alan mahkemelerde hukuk eğitilmiş hakimler tarafından uyuşmazlığın incelenmesi yaygın olsa da hem hukuk eğitilmiş hem de çevre bilimcilerinden oluşan karma hakim heyetinin olduğu mahkemeler de faaliyet göstermektedirler. Bu modellerden ziyade çevre konulu uyuşmazlıklar alternatif çözüm yöntemlerine başvurularak çözümlenebilmektedir. Çevre hukukunun geliştiği birçok ülkede alternatif çözüm

yöntemlerine başvurmak oldukça yaygındır. Bir diğer yandan Çevre Ombudsmanına başvurarak yargı dışı yollarla da çözümlenmesini mümkün kılan düzenlemeler de mevcuttur.

İhtisaslaşmış çevre mahkemelerinin hâkim heyetinde karar verme yetkisi genelde hukuk eğitilmiş hakimlerde olsa da bazı çevre mahkemelerinde teknik ve bilimsel konularda uzmanlaşmış kişilerin de karar organında eşit yetkiye sahip olduğu görülmektedir. Örneğin, İsveç Arazi ve Çevre Mahkemeleri'nin (İAÇM) karar organı, karar verme aşamasında eşit oy hakkına sahip bir hukuk eğitilmiş hâkimden, bir çevre bilimi üzerinde uzmanlaşmış danışmandan ve iki uzman üyeden oluşur.¹⁷

Yürütme erki altında teşkilatlanan ve idari organ niteliğinde olan çevre tribünallerinin karar organı, hukuk eğitilmiş hakimlerle birlikte, hukuk eğitimi olmayan çevre bilimi üzerine uzmanlaşmış kişilerden, hatta mesleki tecrübesi olmayan kişilerden de oluşabilir. Çevre yargısı açısından hangi kurumun daha elverişli olduğu tamamen toplumsal ihtiyaca bağlıdır. Pakistan, Filipinler, Şili çevre konulu uyuşmazlıkların karara bağlanmasını mahkemelere havale etseler de Kanada'da tribünallerin ön planda olduğu görülmektedir.

2.3.1 Yargı Kolu Olarak Çevre Mahkemeleri (Courts)

İhtisaslaşmış çevre yargısının en önemli mekanizması yargı kolu olarak çevre mahkemeleridir. Çevre sorunlarının çözümü ve çevre hukukunun etkin bir şekilde uygulanması için kritik öneme sahip olan bu mahkemeler, sadece çevre konulu uyuşmazlıkları değerlendirmekte olan özel statülü mahkemelerdir.

Karmaşık ve disiplinler arası özellikleri olması sebebi ile çevre uyuşmazlıklarının, ÇED raporlarının ve bilirkişi raporlarının değerlendirilmesi, çevre yasalarının yorumlanması uyuşmazlığın daha iyi anlaşılmasına ve daha isabetli kararların verilmesine yardımcı olmaktadır. Bu çalışmada dünya genelinde çalışmaları ve geliştirdikleri içtihat sebebiyle örnek teşkil edecek mahkemeler değerlendirilecektir.

2.3.1.1 Yapısal olarak bağımsız çevre mahkemeleri

Uygulamada ihtisaslaşma oranına göre en gelişmiş mahkeme modeli yapısal olarak bağımsız çevre mahkemeleridir. Bu mahkeme modelinin kurulması için fazla bütçeye, yeterli

¹⁷ Bjällås, Ulf, "Experiences of Sweden's Environmental Courts," **Journal of Court Innovation**, 2010, s. 180.

altyapıya, mahkemenin etkililiğini ve önemini yansıtacak yasal düzenlemelere ihtiyaç vardır. Fazla bütçe talep etmesi sebebiyle kurulması maliyetli olan bu mahkeme modelini hayata geçirmek için aynı zamanda çevre hukuku konusunda yeterli sayıda uzman kişilere ihtiyaç duyulmaktadır. Bu sebeple bazı hukukçular yapısal olarak bağımsız çevre mahkemesinin kurulmasını çevre yargısında yeni adım atan ülkelere önermemektedir. Zannımca, yeterli sayıda çevre hukuku uzmanı olmayan ve çevre hukukunun gelişmediği ülkelerde bu modelde mahkemenin kurulması olumsuz etki doğurmayacaktır. Bu modelde tasarlanmış mahkemeler, çevre sorunlarına özel olarak odaklanacak, daha özenli yargı organı olarak faaliyet gösterecek, yargılama sürecini hızlandıracak ve çevresel adalete erişimi epey kolaylaştıracaktır. Bir diğer yandan unutmamak gerekir ki, mahkemenin sürdürülebilirliğini sağlamak amacıyla devletin çevre yargısına önem göstermesi, çevre yargısının önemini ön plana çıkartacak detaylı yasal düzenlemelerin yapılması gerekmektedir. Yeni bir mahkeme kurmak, yargı sisteminin bazı kanatlarında köklü değişikliklere de yol açabilir, bazı ülkeler özelinde yeterli finansman, uzman kişi ve kaynakların sağlanması zor olabilir. Dolayısıyla yapısal olarak bağımsız mahkeme modeli kurulacak ülkede ekonomik ve hukuk yapısı incelenmelidir. Çevre yargısına yeni başvuracak ülkelere önerilmemesi hususunda genel bir yorumun yapılması kanımca uygun değildir.

Çevre hukukunda ihtisaslaşmış olması, zengin karar içtihadı ve çalışma şekli açısından New Wales Eyaleti, Arazi ve Çevre Mahkemesi (Avustralya), Yeni Zelanda Çevre Mahkemesi, Amazonas, Çevre ve Tarım Mahkemesi (Brezilya), Kenya Çevre ve Arazi Mahkemesini, Bolivya Tarım ve Çevre Mahkemesini vb. örnek gösterilebilir. Dünyada tesis edilmiş ilk çevre mahkemelerinden olan ve sonrasında kurulmuş ihtisaslaşmış çevre mahkemelerinin örnek aldığı New South Wales Eyaleti, Arazi ve Çevre Mahkemesi (LECNSW) ve Yeni Zelanda Çevre Mahkemesi (ECNZ) yapısal olarak bağımsız çevre mahkemeleri kısmında ele alınacaktır.

New South Wales Eyaleti (Avustralya), Arazi ve Çevre Mahkemesi (LECNSW)

1980 senesinde kurulan New Wales Eyaleti Arazi ve Çevre Mahkemesi (LECNSW) dünyada açılmış ilk ihtisaslaşmış çevre mahkemesi olarak bilinmektedir. Mahkemenin kurulmasında

asıl amaç çevre konulu davaların daha rasyonel ve profesyonel şekilde çözülmesini sağlamak ve çevre konulu uyuşmazlıkların tek ve ihtisaslaşmış yargı altında birleştirmektir.¹⁸

Uzun tecrübeye dayalı içtihatları olduğundan bazı hukukçular tarafından tüm çevre mahkemelerine örnek olarak gösterilebilecek mahkeme olarak anılmaktadır. Artan çevresel sorunların önüne geçmek ve etkili yargı sistemi kurmak amacıyla kurulan mahkeme ilk halinde sadece planlama ve çevre konulu uyuşmazlıkları incelemekteydi. Fakat 1987 senesinde yapılan yeni düzenleme ile Mahkemeye aynı zamanda arazi ve tazminat konulu uyuşmazlıkları da inceleme yetkisi verildi. Bu süre zarfında Mahkeme, eyaletin çevre yasalarının düzenlenmesinde önemli rol almış, büyük altyapı projelerini, çevre kirliliğini ve planlama konulu birçok önemli davayı karara bağlamıştır. Aynı zamanda çevre politikalarının belirlenmesinde hükümete danışmanlık yapan organlardan biri haline gelmiştir.

Mahkemenin yargı yetkisi Arazi ve Çevre Mahkemesi Yasasında belirlenmiş konularla sınırlıdır ve çevresel koruma, planlama, arazi, orman ve minerallerle ilgili idari, hukuki, cezai yargılamaları kapsamaktadır. Mahkeme taraflar arasında oluşacak tüm hukuki uyuşmazlıkları incelemekle yetkili değildir fakat yan yargı yetkisini kullanarak yetki alanındaki konu ile bağlantılı diğer uyuşmazlıkları çözümleyebilmektedir.¹⁹ Mahkemeye olan başvurular davanın konusu ve niteliği açısından sınıflandırılmaktadır ve 8 sınıfta kategorize edilmiştir. Sınıflar ve incelenecek konular aşağıdaki tabloda yer almaktadır:

Tablo 2.1: LECNSW'e Yapılacak Başvuruların Sınıflandırılması.²⁰

Sınıf 1 – Çevresel planlama ve koruma başvuruları	i. Kalkınma izni, kalkınma iznine yol açacak şartların reddi veya kalkınma reddine karşı yapılacak itirazlar, ii. Belirlenmiş ve onaylanmış kalkınma planına üçüncü kişilerin itirazları. Dolayısıyla yapılacak projeden etkilenecek ve bu nedenle itiraz etmek isteyen üçüncü kişiler de mahkemeye başvuru yapabilmektedirler.
--	---

¹⁸ Zhang, J., D., A Thesis on the Establishment of Specialized Environmental and Resources Courts in China, **IOP Conference Series: Earth and Environmental Science**, Vol: 354, 2019, s.2.

¹⁹ 1979 Land and Environment Court Act (LECA) (New South Wales Eyaleti, Avustralya, 1979 tarihli Arazi ve Çevre Mahkemesi Kanunu) m. 16(1a) <https://legislation.nsw.gov.au/view/xml/inforce/2022-11-14/act-1979-204> (Erişim tarihi: 06.08.2023).

²⁰ The Law Society of New South Wales, **A Practitioner's Guide to The Land And Environment Court**, 4. Baskı, Sidney: New South Wales Young Lawyers, Environmental Law Committee, 2019, s. 4.

Tablo 2.1: LECNSW'e Yapılacak Başvuruların Sınıflandırılması (Devamı).

Sınıf 1 – Çevresel planlama ve koruma başvuruları (devamı)	iii. Çevresel Planlama ve Kalkınma Yasasına dayanarak çıkartılan belediye kararlarına karşı itirazlar.
Sınıf 2 – Yerel yönetim ve müteferrik konularda yapılan başvurular	i. Yerel Yönetim Yasası kapsamında yapı ve diğer izinlere yapılan itirazlar ii. Komşular arasında ağaç ve çalı uyumsuzlukları iii. Çevre ve planlama ile ilgili diğer yasalardan kaynaklı ortaya çıkan uyumsuzluklar, iv. Toplu gayrimenkul satışı istisna olmakla kat mülkiyetine ilişkin uyumsuzluklar, v. Yerel Yönetim Yasasına dayanarak çıkarılan belediye kararlarına karşı yapılan itirazlar incelenmektedir.
Sınıf 3 – Arazi kullanımı, değerlendirme, değerlendirme ve tazminat konularına ilişkin başvurular	i. Zorunlu edinim durumlarında yapılacak tazminat talepleri ii. Mülk sınırlarının belirlenmesi ile ilgili başvurular iii. Gasp konulu itirazlar iv. Aborjinlerin arazi talepleri v. Toplu mülk satışına ilişkin başvurular
Sınıf 4 – Çevre planlamasının korunması ve sözleşmeden doğan özel yükümlülüklerle ilişkin başvurular	i. İmara ilişkin yasal düzenlemelerin ihlaline ilişkin başvurular, ii. İmara ilişkin alınan rızanın veya rıza talebinin reddedilmesinin hukuki geçerliliğini sorgulamak için yapılan başvurular
Sınıf 5 – Çevre planlamasının korunması ve cezai yükümlülüklerle ilişkin başvurular	i. Çevresel suçları konu alan başvurular
Sınıf 6 – Çevresel suçlarla ilgili alınan kararlara itirazlar	i. Sınıf 5 başvurularının temyizine ilişkin başvurular

Tablo 2.1: LECNSW’e Yapılacak Başvuruların Sınıflandırılması (Devamı).

Sınıf 7 – Çevresel suçlara ilişkin diğer başvurular	i. Mahkûmiyet kararlarına ve özel ara kararlara karşı yapılan başvurular incelenir. Sınıf 6’dan farklı olarak Sınıf 7 başvurularında bulunmak için mahkemeden izin alınmalıdır.
Sınıf 8 – Madencilik başvuruları	i. Madencilik Yasası ve Petrol Yasasındaki konulara ilişkin başvurular. Bu davalar ceza davası niteliğinde değil sadece hukuk davası ve idari dava olarak açılabilir.

Mahkemenin kurulmasındaki asıl amaçlardan birisi çevre ile ilgili tüm başvuruların tek yargı organının çatısı altında birleştirilmesi olduğundan Mahkeme farklı yargı sıfatlarıyla başvuruları incelemektedir. İlk olarak Mahkeme planlama, imar, çevre ve benzer konulara ilişkin yerel yönetim tarafından çıkarılmış kararları incelerken idare mahkemesi olarak çalışmaktadır. Buna karşılık, Sınıf 5 başvurularını incelerken ceza mahkemesi olarak değerlendirme yapan Mahkeme, Sınıf 6 ve 7 başvurularında temyiz organı olarak çalışmaktadır.

Mahkemenin usul kurallarına göre, yapılan başvuruların tamamı, *de novo* ilkesine göre yeniden dinleme yöntemi ile incelenir. Eğer davanın konusu daha önce herhangi bir mahkeme tarafından görülmüşse mahkeme verilen karara bağlı olmadan davayı inceler. Taraflar da daha önce sundukları delile bağlı olmadan mahkemeye yeni deliller sunabilir veya daha önce sundukları delilleri değiştirebilirler.²¹

Başvuruları karara bağlarken Mahkeme sadece somut olayda vuku bulmuş olayları göz önünde bulundurmamalı, geleceğe yönelik kamu yararını da gözetmelidir.²² Gelecek nesillerin korunması ilkesini dikkate alan Mahkeme aynı zamanda çevre merkezli yorum yaparak uyuşmazlıkları karara bağlamaktadır.

Bir sonraki modellerde de görüleceği gibi LECNSW usul esastan önce gelir ilkesini göz ardı etmektedir. Mahkeme usul kurallarına sıkı sıkıya bağlı olmamakta, gerekli durumlarda usul

²¹ a.g.k. m. 39/3.

²² a.g.k. m. 39/4.

kurallarını esnetebilmektedir.²³ Bu kuralın uzantısı olarak karşımıza çıkan bir ilke de kamu katılımı ilkesidir. Usul kurallarının esnek olması, çevre davalarına gerekli durumlarda kamu katılımının mümkün olmasına yol açmaktadır. Çevre sorunları kamuya özgü bir sorun olarak görüldüğünden üçüncü kişilerin davaya katılımı mahkeme tarafından kabul edilmektedir. *Actio popularis* niteliğinde olan bu düzenleme çevre konularında kamu katılımını teşvik ederek daha adil ve sürdürülebilir çevre korumacılığının sağlanmasına katkı sağlamaktadır. Eyaletteki planlama ve çevre konulu yasalarının birçoğunda üçüncü kişinin hakkının ihlali sebebi ile herkesin mahkemeye başvuru yapabileceği öngörülmüştür. Bu tür yasal düzenlemeler aynı zamanda, çevresel kamu yararına ve çevresel sorunlara karşı duyarlılığın korunmasına yöneliktir. Mahkemenin içtihatlarına bakıldığında da hem usul açısından hem de esas açısından kamu yararı odaklı kararların fazla olduğu görülmektedir.²⁴

Mahkeme aynı zamanda çevre ceza hukukunu ilgilendiren uyuşmazlıkları da inceleyerek karara bağlamaktadır. Çevre suçlarının kendine özgü özellikleri olacağından ve ortaya çıkan sorunun önemi nedeniyle ihtisaslaşmış yargı organı tarafından incelenerek yaptırım kararının verilmesi daha doğru olacaktır. Bu sebeptir ki, mahkeme aynı zamanda çevre suçları yönünden de içtihat geliştirmiştir. Çevre suçları ve kabahatleri açısından şeffaf ve tutarlı yargılama yapmasıyla öne çıkan Mahkeme çevre suçları özelinde veri tabanı oluşturan ilk mahkemedir.²⁵

Mahkeme heyeti hakimlerden, komiserlerden, yazı işleri memurları ve yazı işleri personellerinden oluşur. Görev yapan hakimlerin tamamının hukuk eğitimi almış olması zorunludur. Komiserler belirli teknik alanlarda uzmanlaşmış kişilerden oluşur ve bazı başvuruları hakimsiz değerlendirebilmektedirler. Komiserlerin hangi konularda uzman olması gerektiği ve hangi usul kuralları çerçevesinde atanacağı Mahkemenin kuruluş yasasında yazmaktadır ve sadece Sınıf 1-3 başvurularını değerlendirebilmektedirler. Tarafsız ve şeffaf değerlendirmeyi sağlamak amacıyla komiserler yapılan başvuruları doğrudan değerlendirememektedirler. Bu nedenle yapılmış başvuruyu komiserin hangi sıfatla inceleyeceğine Mahkemenin baş hakimi karar verir ve yargı yetkisini paylaşır.

²³ a.g.k. m.38/1.

²⁴ Preston, Brian J., “The Role of Public Interest Environmental Litigation,” **Environmental and Planning Law Journal**, Sayı: 23, 2006, s.337.

²⁵ Preston, Brian J., “Benefits Of Judicial Specialization In Environmental Law: The Land and Environment Court of New South Wales as a Case Study,” **Pace Environmental Law Review**, Sayı: 29, 2012, s. 408.

Komiser başvuruyu hâkim, uzlaştırıcı, arabulucu veya tarafsız değerlendirici olarak inceleyebilir.²⁶ Yazı işleri memurları ise Sınıf 1 ve Sınıf 2 başvurularının dava sürecini yürütürler ve sadece belirli konularda uzlaştırıcı veya arabulucu olarak görev yapabilmektedirler.²⁷ Hukuk eğitimi olmayan Komiserlerin Sınıf 1-3 başvurularını hakim olmadan incelemesi hukuki açıdan sorun doğurmamaktadır çünkü bu başvuruların konusu idari kararın teknik ve usul olarak uygunluğunun değerlendirilmesidir. Başvuruyu değerlendiren komiser idari işlemin hak kaybına yol açacağı kanaatine varırsa başvuruyu hakime iletir. Uygulamaya bakıldığında hakimler genelde güncel, çelişkili veya olağan dışı durumlarda Sınıf 1-3 başvurularına müdahale etmektedirler.

Hakimler ise genellikle Sınıf 4-8 başvurularını inceleyerek karara bağlamaktadırlar. Mahkeme yüksek mahkeme olarak davayı incelerse hâkimin aşağıdaki yetkileri bulunmaktadır:

- i. Konu ile ilgili beyanda bulunabilir,
- ii. İhlale neden olan işlem veya eylem hakkında durdurma kararı verebilir,
- iii. Konuyu oluşturan işlem veya eylemin yasalara uygunluğunu değerlendirir,
- iv. Çevreye ilişkin bazı ceza davalarını inceler,
- v. Mahkemenin emirlerine uymayan kişiler hakkında cezai karar verebilir.²⁸

Alternatif uyuşmazlık çözümlerini de kapsamlı şekilde düzenleyen Arazi ve Çevre Mahkemesi Yasası uzlaşma, arabuluculuk, tarafsız değerlendirme ve hakeme sevk yollarını öngörmektedir.

Mahkeme hem kendi bünyesinde hem de kendi bünyesi haricinde alternatif çözüm yöntemleri sunmaktadır. Kendi bünyesi içinde sunduğu alternatif çözüm yöntemlerinin belirleyici özellikleri uyuşmazlığın mahkeme personeli tarafından görülmesidir. Mahkemenin kendi bünyesinde taraflara sunulan alternatif çözüm yöntemleri aşağıda yer almaktadır:

²⁶ LECA m. 30/1, m. 34/2.

²⁷ a.g.k. m. 30/2, m. 34/14.

²⁸ The Law Society of New South Wales, **A Practitioner's Guide to The Land And Environment Court**, 4. Baskı, Sidney: New South Wales Young Lawyers, Environmental Law Committee, 2019, s. 35.

- i. Yargılama yetkisi dahilinde tüm başvuruların incelenmesi (hakimler ve komiserler tarafından incelenir)
- ii. Sınıf 1-3 başvurularında uzlaşma (Komiserler ve yazı işleri memurları tarafından incelenir)²⁹
- iii. Sınıf 1-4 ve Sınıf 8 başvurularında arabuluculuk (özel eğitimli arabulucular tarafından (yazı işleri memurları, tam zamanlı komiserler veya geçici komiserler olabilmektedir) incelenir)³⁰
- iv. Sınıf 1-3 başvurularında tarafsız değerlendirme (Komiser tarafından incelenir)³¹

Kendi bünyesi dışında alternatif çözüm yöntemlerine başvuru yapıldığında mahkeme haricindeki kişiler uyuşmazlığın çözümünde yer almaktadır. Mahkemenin bünyesi dışında sunulan alternatif çözüm yöntemleri de aşağıda yer almaktadır:

- i. Dava sınıflarına göre uzmanlaşmış arabulucular tarafından uyuşmazlığın incelenmesi (Sınıf 1-4 ve Sınıf 8)³²
- ii. Tarafsız değerlendiriciler tarafından tarafsız değerlendirme yöntemi (uygulamada genelde emekli hakimler süreci takip etmektedir.)³³

Uzlaştırma süreci, teknik konularda uzmanlaşmış tarafsız mahkeme komiserinin katılımıyla uyuşmazlık konularının belirlendiği, çözüm yollarının geliştirildiği ve alternatif değerlendirmelerin yapıldığı süreçtir. Uzlaştırıcının uyuşmazlığın içeriğini oluşturan konular ve çözüm hakkında danışmanlık yapma görevi vardır, ancak belirleyici rol oynamamaktadır. Uzlaştırıcı taraflara, süreç ile ilgili detaylı bilgi verir, tavsiyelerde bulunur, koşulları açıklar ve tarafları aktif şekilde uzlaşmaya teşvik eder.

Eğer taraflar uzlaştırma toplantısında uzlaşmaya varabilirlerse uzlaştırıcı aynı zamanda mahkemenin komiseri olması sebebiyle uyuşmazlığı aldığı karar ile sonlandırabilmektedir.

²⁹ LECA m. 34.

³⁰ 2005 Civil Procedure Act (New South Wales Eyaleti, Avustralya, 2005 tarihli Hukuk Muhakemeleri Kanunu) m. 24 <https://legislation.nsw.gov.au/view/html/inforce/current/act-2005-028#sec.24> (Erişim tarihi: 06.08.2023)

³¹ 2007 Land and Environment Court Rules (New South Wales Eyaleti, Avustralya, 2007 tarihli Arazi ve Çevre Mahkemesi Kuralları) m. 3.8 <https://legislation.nsw.gov.au/view/whole/html/2007-12-07/sl-2007-0578#sec.3.8> (Erişim tarihi: 06.08.2023).

³² 2005 Civil Procedure Act (New South Wales Eyaleti, Avustralya, Hukuk Muhakemeleri Kanunu) m. 24.

³³ 2007 Land and Environment Court Rules (2007 tarihli New South Wales Eyaleti, Avustralya, Arazi ve Çevre Mahkemesi Kuralları) m. 6.2 <https://legislation.nsw.gov.au/view/whole/html/2007-12-07/sl-2007-0578#sec.3.8> (Erişim tarihi: 06.08.2023).

Aynı zamanda taraflar uzlaşmaya varmasalar da uyuşmazlığın sonlandırılmasını komiserden talep edebilmektedirler. Bir diğer yandan, eğer taraflar uzlaşmaya varamazlarsa, uzlaştırıcı olarak görevli olan mahkeme komiseri uyuşmazlığın konusu ile ilgili bir rapor yazıp mahkemenin başka komiserine incelemek üzere iletir. Bunun sebebi uyuşmazlığı içeren konuların hızlıca görüşülüp karara bağlanmasıdır.³⁴

Arabuluculuk sürecinde de uzlaştırma yönteminde olduğu gibi taraflar arasındaki uyuşmazlığın konuları belirlenerek taraflar arasında anlaşmanın sağlanması için alternatifler değerlendirilir ve çözüm yolları sunulur. Arabulucunun belirleyici rolünün olmamasından ziyade uyuşmazlık konusu ile ilgili danışmanlık da yapamamaktadır. Görevlendirilmiş arabulucu mahkeme ve arabuluculukla ilgili süreçler hakkında tarafları bilgilendirmektedir. Arabulucu, mahkemede görev yapan personeller arasından atanabildiği gibi gerekli durumlarda veya tarafların isteği üzerine kurum dışından da atanabilmektedir. Arabuluculuk süreci tamamen ücretsizdir ve taraflar arabuluculuk süreci için herhangi ücrete tabi tutulamaz.

Arabuluculuk ve uzlaştırma süreçleri birbirlerine çok benzese de aralarındaki temel ayrım uzlaştırıcının arabulucudan farklı olarak konu ile ilgili danışmanlık yaparak uyuşmazlığın çözümü hakkında alternatif yöntemler sunabilmesidir. Buna karşılık arabulucu, sadece süreç ile ilgili bilgileri paylaşarak tarafların kendi çözüm yollarını bulacakları toplantıyı yönetmektedir.³⁵

Tarafsız değerlendirme yönteminde ise yine mahkeme tarafından görevlendirilmiş tarafsız üçüncü kişinin katılımı uyuşmazlığın tarafları görüşür. Tarafsız değerlendirici uyuşmazlığın konusunu oluşturan hukuki sorunları belirler ve bunların sayısının azalması yönünde gayret eder. Aynı zamanda tarafların mahkemeye başvurmaları durumunda alınabilecek kararlar hakkında tarafları bilgilendirir. Özellikle, tazminat konusunda olası sonuçlar hakkında görüş bildiren tarafsız değerlendiricinin sunmuş olduğu çözüm yöntemlerini taraflar kabul etmek

³⁴ Preston, Brian, J., “The Land and Environmental Court of New South Wales: Moving Towards Multi-door Courthouse – Part II,” **Australian Dispute Resolution Journal**, Vol: 19, 2008, s.155.

³⁵ Preston, Brian J., “Benefits Of Judicial Specialization In Environmental Law: The Land and Environment Court of New South Wales as a Case Study,” **Pace Environmental Law Review**, Vol: 29, 2012, s. 414.

zorunda değiller. Sınıf 1-4 ve Sınıf 8 başvurularında tarafların rızası ile veya mahkemenin yönlendirmesi ile tarafsız değerlendirme yöntemine başvurulabilir.³⁶

LECNSW'nin içtihat geçmişine bakıldığında birçok çevresel sorunlarla ilgili çığır açıcı kararlar verdiği ve bu kararların diğer ülkelerde faaliyet gösteren çevre mahkemeleri açısından rehber niteliğinde olduğu görülmektedir. Özellikle kamu yararı ile ilgili mahkemenin tutumu dikkat çekmektedir. *Gloucester Resources Limited Şirketi* tarafından 16 yıl içinde 21 ton kömür üretimini öngören projenin New South Wales Planlama Değerlendirme Komisyonu tarafından reddedilmesi üzerine idare karara karşı açılan davada³⁷ mahkeme çevresel kamu yararı açısından önemli bir değerlendirme yapmıştır. Çevre korumacılığı çalışmaları yürüten *Groundswell Gloucester Derneği* ise, Planlama Değerlendirme Komisyonu'nun maden projesini iklim değişikliği açısından değerlendirmemesi sebebiyle kamu katılımı ilkesine dayanarak davaya müdahil olup mahkemeden projenin iklim değişikliği bakımından da değerlendirilmesini talep etmiştir. Projeyi gerçekleştirmek isteyen *Gloucester Resources Limited Şirketi* kömür enerjisi sektörünün yaygın olması ve karbon sızıntısı sebebi ile sera gazı emisyonunun önüne geçilemeyeceğini, projenin onaylansa da onaylanmasa da, sera gazı emisyonuna maruz kalınacağını belirtmiştir. Ayrıca bu kömür madeni projesine izin verilmemesi durumunda, kömür üretimi bir ihtiyaç olduğundan, gelişmekte olan ülkeler tarafından istasyonlar kurularak sera gazı emisyonu gerçekleştirilecektir. Bu ifadeler karşılık, Mahkeme sınır ötesi öneri niteliğinde aşağıdaki yorumu yapmıştır:

“Gelişmiş ülke olarak Avustralya, projeyi iklim değişikliği açısından olumsuz etkileri sebebi ile reddederse, gelişmekte olan ülkelerin (örneğin Hindistan veya Endonezya) kömür madeni projelerini onaylamak zorunluluğu doğmayacaktır. Tam tersine, bu ülkeler Avustralya'nın izinden giderek yeni bir kömür madeni projesini reddede de bilirler. Gelişmiş ülkelerin İklim Değişikliği Sözleşmesi, Kyoto Protokolü ve Paris Anlaşması kapsamında sorumlulukları bulunmaktadır ve bu ülkeler iklim değişikliğini önlemek için sera gazı emisyonlarını azaltma konusunda liderlik yapmalıdır.”³⁸

³⁶ a.g.e. s. 414.

³⁷ Gloucester Resources Limited v. Minister for Planning, LECNSW 7, k.t. 08.02.2019, <https://www.caselaw.nsw.gov.au/decision/5c59012ce4b02a5a800be47f> (Erişim tarihi: 06.08.2023).

³⁸ Gloucester Resources Limited v. Minister for Planning, LECNSW 7, pr. 539.

Mahkeme, projenin kamu açısından getirilerinin sera gazı emisyonunun çevreye verdiği zarara kıyasen önemsiz olduğunu belirterek bir nevi çevresel etki değerlendirmesi yapmıştır. Bir diğer yandan, projenin iklim değişikliği bakımından olumsuz etkileri dışında planlama açısından görüntü ve sosyal kirliliğe sebep olacağından da reddedilmesi gerektiğini belirtmiştir. Projenin olumsuz etkileri sebebi ile kamu yararı açısından olumlu değerlendirilmesinin mümkün olmadığını belirtmiştir. Burada dikkat çeken hususlar, Mahkemenin diğer ülkelerin çevre politikalarına yönelik öneri niteliğinde yorum geliştirmiş olması ve davaya müdahil olan tarafın talebi üzerinde projenin aynı zamanda iklim değişikliği açısından da incelemesidir.

LECNSW dünyada sayılı başarılı ihtisaslaşmış yargı organlarından biridir. Rasyonellik, ihtisaslaşma, birçok hukuk dalının tek yargı organı çatısı altında toplanması, yüksek mahkeme fonksiyonu, bağımsızlık, çevre sorunlarına duyarlılık, adalete erişim, çevre hukukunun gelişimi, mahkeme yönetimi, değerler ve misyonun birleştirilmesi, karar verme aşamasında değerlerin göz önünde bulundurulması, esneklik ve yenilikçilik konularında büyük ireleme kazanmıştır.³⁹ LECNSW bağımsız mahkeme olarak kurulacak ihtisaslaşmış çevre mahkemelerine önerilebilecek ideale en yakın çevre mahkemesidir.

Yeni Zelanda Çevre Mahkemesi (ECNZ)

ECNZ hem yargısal anlamda hem de çevre bilimi özelinde olmak üzere iki kanatta da ihtisaslaşmış yargı organıdır. İki konuda da derin ihtisaslaşmanın olmasının sebebi, Mahkemeye yapılmış başvuruların çevre hukuku üzerine uzmanlaşmış hakimler ve çevre bilimi üzerine uzmanlaşmış komisyoncular tarafından değerlendirilmesidir.

ECNZ'nin yetkileri ülkenin temel çevre mevzuatı olarak kabul edilen Resource Management Act (RMA) (Kaynak Yönetimi Kanunu)⁴⁰ ile belirlenmiştir. RMA ülkenin çevre politikasına birçok mühim yenilikler getirmiştir ve bunlardan biri özel çevre yargı yolunun açılması olmuştur. Bu yasa ile kurulan ECNZ, ülkenin çevresel sürdürülebilir gelişmesinin sağlanması konusunda önem arz etmektedir. Kanun çevresel etkilerin hava, toprak, su ve

³⁹ Preston, Brian J., "Operating An Environment Court: The Experience of the Land and Environment Court of New South Wales," **European Property Law Journal**, Sayı: 25, 2008, s.405.

⁴⁰ 1991 Resource Management Act (1991 tarihli Yeni Zelanda Kaynak Yönetimi Kanunu) <https://www.legislation.govt.nz/act/public/1991/0069/latest/DLM230272.html> (Erişim tarihi: 06.08.2023).

sahil üzerinde yarattığı etkiyi dikkate alarak bu konularda yapılacak işlemlerin ve planlamaların yargı denetimini mümkün kılmaktadır. Bireyler sadece belirli durumlarda birinci dereceden doğrudan mahkemeye başvuru yapabilmektedir. Genellikle bireyler itirazlarını ilk önce yerel idari organlara yapmakta, yapmış oldukları itiraz olumsuz değerlendirildiği durumda mahkemeye başvuru hakları doğmaktadır. Dolayısıyla genel itibari ile bireyler çevre sorunları ile ilgili ilk elden doğrudan mahkemeye başvuru yapamamaktadırlar.

Mahkeme gerek birinci dereceden yapılmış başvuruları gerekse de idareye yapılmış itirazların olumsuz değerlendirilmesi sonucunda yapılmış başvuruları *de novo* ilkesi uyarınca incelemektedir. Dolayısıyla bireyler daha önce konu ile ilgili herhangi idari organa veya yargı organına başvuru yapmışlarsa yapılmış başvurularında sundukları delillerle bağlı değil, ECNZ'e yaptıkları başvuruda yeni deliller sunabilir veya daha önce sunmuş oldukları delilleri değiştirebilirler. Burada mahkemenin yargı yetkisi sınırsız değildir ve iki önemli kıstas vardır.

İlk olarak mahkeme RMA kapsamında çevre politikası ve çevresel işlemleri bütün olarak değerlendirmekle yükümlü değildir. Mahkemenin yargı yetkisi, sadece uyuşmazlığın taraflarınca ileri sürülen iddiaları değerlendirip karara bağlamakla sınırlıdır. Örneğin bölge veya ilçe planlaması ile ilgili bir ihtilaf söz konusu olduğunda sadece uyuşmazlığın taraflarınca ileri sürülen iddiaları inceler. Planlamayı bir bütün olarak değerlendiremez. İkinci olarak Mahkeme ulusal boyutta kabul edilmiş çevre politikalarını değerlendirme yetkisine sahip değildir.⁴¹ Yukarıda da belirtildiği gibi çevre sorunları ortaya çıktıktan sonra kontrolünün oldukça zor olmasından kaynaklı uzun vadede birçok kişiyi hatta bazen toplumu bütün olarak etkileyebilmektedir. Ayrıca Mahkemenin çevre merkezli yorum yaptığını göz önünde bulundurduğumuzda çevreyi potansiyel mağdur kabul ederek çevre politikalarının da ihtisaslaşmış çevre yargısı denetimine açık olması gerekir. Bu nedenle Mahkeme belirlenmiş çevre politikalarının uzun vadede çevre sorununa neden olacağı kanaatine varırsa ilgili bakanlığa bildirim yapması, belirlenmiş politikaların tekrar değerlendirilmesini

⁴¹ Birdsong, Bret C., "Adjudicating Sustainability: New Zealand's Environment Court," **University of California Ecology Law Quarterly**, Vol: 29, No. 1, 2002, s.35.

talep edebilmelidir. Bir diğ er yandan, yürütme erkinin aldığı kararların ihtisaslaşmış yargı denetimine tabi olması hukuk devleti ilkesi açısından önem arz etmektedir.

RMA tarafından öngörülen tüm işlemler yargı denetimine açıktır ve bu kanun uyarınca yapılmış tüm işlemler (bölgesel  evre politikalarından, bölge ve ilçe planlamalarından, kaynak kullanımını izninden kaynaklı iddialar) bireyler tarafından davaya konu edilebilir. Mahkemenin önemli    yargı yetkisi bulunmaktadır: RMA'ı yorumlar⁴², yerel ve bölgesel yönetimin kararlarının hukuka uygunluk denetimini yaparak karara bağlar, RMA uyarınca medeni hukuk ve ceza hukuku açısından yaptırım kararları verir⁴³.

Bireyler mahkemeden kanunu yorumlayarak belirli konu ile ilgili beyanda bulunmasını talep edebilir. Mahkeme bu tür başvurularda RMA kapsamında idarenin yetkilerini, haklarını, görevlerini açıklar ve sınırlarını belirleyen beyanda bulunur. Keza bölgesel ve yerel yönetim arasındaki yetki paylaşımına, kurumların çevresel etkiyi önlemek, gidermek veya azaltmaya yönelik genel yükümlülüklerine ilişkin görüşünü sunar. Bir diğ er yandan, mahkeme bu yetkisini kullanarak  evre politikalarının ve planlamalarının hükümleri arasında tutarlılığın olup olmadığına, daha önce kabul edilmiş planlamaya ilişkin hükümlerin ihlal edilip edilmediğine de açıklık getirebilir⁴⁴. Mahkemenin ilgili konular hakkında beyanda bulunması için herkes mahkemeye başvuru yapabilir.

 evre sorununu önlemek, durdurmak veya hafifletmek amacıyla Mahkeme geniş yetkisine dayanarak yaptırım kararı verebilir. Yaptırım talebinde bulunan birey iddiasını gerek elendirmelidir. Davacının iddialarını makul bulan mahkeme uygun yaptırım kararını uygulayacaktır. Mahkeme yaptırım kararı olarak RMA hükümlerine, yönetmeliklere, bölge ve ilçe planlamalarına aykırı davranışları önlemek için bireyi kısıtlama kararı; bireyi çevreyi olumsuz etkileyecek zararlı, tehlikeli, rahatsız edici veya sakıncalı eylemlerinden dolayı kısıtlama kararı; RMA'a aykırı şekilde yaptığı işlem ve eylemlerinden kaçınması için uyarı kararı; idarenin planlama ve kaynak kullanımı izin kararları dahil tüm kararları sebebiyle ortaya çıkan mağduriyetin giderilmesi için tazminat kararı verebilmektedir.⁴⁵

⁴² RMA pr. 310-313, pr. 310-313.

⁴³ a.g.k. 314-321.

⁴⁴ a.g.k. pr. 310-b ve 310-c.

⁴⁵ a.g.k. pr. 314 ve 316.

RMA ile çevre yargısına gelen yeniliklerden biri çevre mahkemesinin bireylerin hak ve hürriyetlerini sınırlandıracak kararları alma yetkisine sahip olmasıdır. Çevre sorununa yol açan işlem veya eylemi gerçekleştiren kişiler hakkında kabahat kararının alınması için herkes mahkemede dava açabilir. Yerel yönetim organlarının vermiş olduğu karar ile ortaya çıkan çevre sorunu arasında denge olmaması durumunda kanun idarenin cezai tedbirlerinin de mahkeme tarafından denetlenmesini öngörmüştür. Cezai tedbirler kapsamında mahkemenin vereceği kararlar oluşmuş çevre sorununa dengeli olacak şekilde bireyin haklarını sınırlandırabilir. RMA’da belirlenmiş kabahatlerle ilgili davalara İlçe Mahkemesinin çevre hukuku üzerine uzmanlaşmış hakiminin başkanlık etmesi yargının çevre duyarlı olmasının göstergesidir.

Mahkeme önüne gelen davalarda insan merkezli yorum yerine çevre merkezli yorum geliştirmiştir. Örneğin, 2013 yılında *Waiheke Marinas Limited Şirketi* tarafından yapılması planlanan 160 yat limanı yeri, iki dalgakıran, 55 araçlık otopark alanı, 20 demirleme direği, kıyı dolgusu ve benzeri çalışmalardan oluşan projenin süreç ilerledikçe 112 yat limanı ve kıyı dolgusu yerine otopark alanı olacak şekilde değiştirilerek onaylanması yargıya konu olmuştur.⁴⁶ Mahkeme, Matiatia Koyu’nun önemli doğal manzaraya veya yüksek doğal değerlere sahip olmadığını fakat yapılacak projenin peyzaj bakımından olumsuz etkiler doğuracağını vurgulamıştır. Mahkeme dalgakıranlar ve platformların yapılması durumunda koyun peyzaj değerinin olumsuz etkileneceği, bitki örtüsünün olgunlaşması ile ekosistemin gelecek gelişiminin yavaşlayacağı tespit edildiğinden projenin çevreye olumsuz etkilerinin olduğu kanısına varmıştır. Burada Mahkemenin çevre merkezli yorumu dışında dikkat çeken diğer husus projenin uzun vadede etkilerini değerlendirerek karar vermiş olmasıdır. Mahkeme etki değerlendirmesi yaparken sadece yakın gelecekteki etkileri değerlendirmemekte, gelecek nesillerin korunması ilkesi gereğince uzun vadeli değerlendirmeler yapmaktadır. Oluşabilecek çevre sorunları açısından uzun vadeli değerlendirmenin genel mahkemeler tarafından yapılabilmesi mümkün olmadığından, ihtisaslaşmış çevre mahkemeleri ihtiyaç haline gelmektedir.

⁴⁶ Brown, Marie A. / Peart, Raewyn / Wright, Madeleine, **Evaluating The Environmental Outcomes Of The RMA**, Auckland: Environmental Defence Society Press, 2016, s.28.

Mahkeme kaynak kullanımına ilişkin kararları incelerken çevresel ve ekonomik kalkınma arasında değerlendirme yapmaktadır. Örneğin, 2012 yılında *Buller Coal Limited Şirketi*, Denniston Plateau’da 157 hektarlık alanı kapsayan kömür madeni kurabilmek için kaynak izni talebinde bulunmuştur. Talebe ek olarak proje sahibi madencilik faaliyetinin çevreye vereceği olumsuz etkilerin tamamen önlenemeyeceği, düzeltilemeyeceğini ve hafifletilemeyeceğini ileri sürerek projenin gerçekleşeceği alanın onarımı için tazminat paketi de sunmuştur. Öneri yerel idari organ tarafından kabul edilmiş ve bunun üzerine *The Royal Forest and Bird Protection Society* topluluğu tarafından Mahkemede dava açılmıştır. Madencilik faaliyetlerinin gerçekleşeceği alanda mevcut flora ve fauna zarar görecektir, endemik türler dahil bazı biyolojik çeşitliliğe zarar verilecektir. Buna karşılık, tazminat paketi çerçevesinde belirlenmiş bölgelerde çevresel etki açısından olumlu sonuçlar doğuracak çalışmalar yapılacaktır. Alanın kapatılmasından sonra bölge daha iyi korunacak ve izlenecektir. Buna karşılık maden faaliyeti sonucunda eski haline geri getirilmesi mümkün olmayan olumsuz çevresel etkilerin telafisi belirsizdir. Mahkeme karar verirken ekolojik ve çevresel kalkınma arasında “genel denge” yaklaşımını benimsemiştir. Projenin gerçekleşeceği bölgede telafisi zor olan çevresel zararlar ortaya çıkacaksa da çevresel açıdan gelişmesi gereken bölgeler de tazminat paketi kapsamında geliştirilecektir. Ayrıca proje bitiminden sonra maden çalışmasının yapılacağı bölgede sıkı çevresel yönetimin olacağına karar veren mahkeme projenin bölgede istihdam açısından olumlu etkilerinin olacağına da vurgu yapmıştır.⁴⁷ Zannımca tazminat paketi kapsamında olumlu çevresel faaliyetlerin maden projesinin kapsadığı alanın dışında gerçekleşmesini Mahkeme makul dengeleme olarak kabul ederek çevresel adalet açısından sakıncalı karar vermiştir. Her ne kadar flora ve fauna açısından olumlu projeler hayata geçirilecekse de belirli bir bölge telafisi olmayan çevresel sorunla karşı karşıya kalacaktır. Olumsuz çevresel etkileri olmasına rağmen Mahkeme madencilik faaliyetine ilişkin yapılmış başvurularda ekonomik kalkınmanın da önemini göz önünde bulundurmaktadır. Bir diğer kararında *Solid Energy’nin* Waimangaroa vadisinde kömür madeni kurma başvurusunu onaylamıştır. Proje alanı kivi bahçelerini ve tükenmesi tehlike altında olan salyangoz türlerinin yaygın olduğu alanı kapsamaktadır. Proje sahibi proje gerçekleştirmeden önemli bitki örtüsünün taşınmasını ve yırtıcı hayvanların alana yaklaşmasını engellemek amacıyla önlemleri alacağını belirtmiştir.⁴⁸ Mahkeme

⁴⁷ a.g.e. s.30.

⁴⁸ a.g.e. s. 31.

önleyici işlemleri göz önünde bulundurarak yapılacak projenin ekonomik refah açısından önemli olduğu kanısına vararak gerçekleşmesine izin vermiştir.

Mahkemeye çevre ile ilgili tüm konularda sınırsız yargılama yetkisi tanınmamıştır ve sadece ilgili yasa ile belirlenmiş konuları değerlendirebilmektedir. Örneğin, iklim değişikliği yönetimi, atık minimizasyonu ve ekonomik konut girişimleri ile ilgili konuları mahkeme doğrudan inceleme yetkisine sahip değildir.⁴⁹

Mahkemenin işleyişi ile ilgili yasal düzenlemeler idari organların belirlemiş olduğu çevre politikalarına veya işlemlerine karşı açılmış olan davalarda kamu katılımına tamamen izin vermektedir. Hatta üçüncü kişiler mahkeme kararından sonra kanun yoluna başvuru yapabilir. Üçüncü kişilerin kolaylıkla davaya müdahil olabildiğinden ve kanun yoluna başvuru yapabildiğinden marjinal başvuruların önüne geçmek için devlet başvuru harcına zam yapma kararı almıştır. Bir diğer yandan mahkemenin davayı incelerken teminat bedeli isteme yetkisi tekrardan getirilmiştir.⁵⁰ Özellikle küçük toplulukların adalete erişimini zorlaştıran bir karar olduğundan adil dengenin sağlanması için Çevre Bakanlığı kanun yoluna başvuran bireylere adli yardım sağlamaktadır.

RMA aynı zamanda bireylere alternatif çözüm yöntemleri de sunmaktadır. Mahkeme davanın görüldüğü aşamada veya öncesinde alternatif çözüm yöntemlerine resen veya tarafların talebi üzerine başvurabilir.⁵¹ Alternatif çözüm yöntemlerine başvurulduğu takdirde süreç mahkemede komiser olarak görev yapan üyesi tarafından veya dışarıdan uzman kişi tarafından yürütülür.

Mahkemeye özgü olanaklardan biri de dava yönetim sistemidir. Bu sisteme göre davalar üç türde sınıflandırılmaktadır: standart dava, karmaşık dava, çok taraflı dava. Başvuruların konusuna göre sınıflandırılması ve incelenmesinde sınıfa göre öncelik tanınması kararların yerindeliliğini olumlu yönde etkilemiştir.

⁴⁹ Palmer, Kenneth, “The Environment Court in New Zealand: UK application?,” **21 Environmental Law and Management Review**, Sayı: 21, 2009, s. 244.

⁵⁰ 2009 New Zealand Resource Management Amendmend Act (2009 tarihli Yeni Zelanda Kaynak Yönetimi Kanununda Değişiklik Hakkında Kanun) m. 129,

<https://www.legislation.govt.nz/act/public/2009/0031/latest/DLM2218401.html> (Erişim tarihi: 06.08.2023).

⁵¹ RMA pr. 268.

Tüm bireylerin çevresel adalete erişimini mümkün kılmak adına avukat desteği olmadan da mahkemeye başvuru yapmak mümkündür. Ayrıca hâkim kanunla belirlenmiş usul kurallarına sıkı şekilde bağlı değildir, istisnai olarak usul kurallarında değişiklik yapabilir. Mahkemenin karar organı belirli durumlarda tek hâkimden oluşmakta, gerekli şartlar sağlanmışsa bir hakim ve bir komiser de oluşmaktadır.⁵² Uygulamaya bakıldığında özellikle karmaşık davalarda görüş ayrılığı olduğu zamanlarda çoğunluğun sağlanması amacıyla hâkimin iki komiserle birlikte davaya baktığı görülmektedir.⁵³

2.3.1.2 Karar mekanizması olarak bağımsız çevre mahkemeleri

Karar mekanizması olarak bağımsız çevre mahkemeleri yapısal olarak bağımsız olmasalar da karar verme sürecinde tamamen bağımsız hareket etmektedirler. Bu modeli tercih eden ülkeler yapısal olarak bağımsız çevre mahkemesinin kurulmasında finansal giderlerin fazla olmasını sebep olarak sunmaktadırlar. Karar mekanizması olarak çevre mahkemeleri yapılanma olarak genel mahkemelerden birine bağlı olmakta fakat başvuruların değerlendirilmesi ve karar verme açısından bağımsız hareket etmektedirler.

Karar mekanizması bağımsız çevre mahkemeleri başlığı altında, sadece yasal düzenlemelere uygunluk denetimi değil, eyaletin belirlemiş olduğu çevre politikalarına ve planlamalara uygunluk denetimi yapmasıyla çevre merkezli yaklaşımı ile örnek oluşturan Queensland Eyaleti (Avustralya) Planlama ve Çevre Mahkemesi⁵⁴ (PLEQ) ve Vermont Eyaleti Yüksek Mahkemesi'nin Çevre Bölümü⁵⁵ (ABD) incelenecektir.

Queensland Eyaleti (Avustralya) – Planlama ve Çevre Mahkemesi (PLEQ)

Planlama ve Çevre Mahkemesi (PLEQ), planlama ve çevre konulu uyuşmazlıkları karara bağlayan genel yargı içinde yer alan ihtisas mahkemesidir. Mahkeme 21 Aralık 1965'te yürürlüğe giren Brisbane Şehir Planlama Yasası ile kurulmuştur. Eski ismi Yerel Yönetim Mahkemesi olan Mahkeme sadece imar ve arazi kullanımı konulu başvuruları

⁵² a.g.k. pr. 265.

⁵³ Palmer, Kenneth, "The Environment Court in New Zealand: UK application?", **21 Environmental Law and Management Review**, Sayı: 21, 2009., s.245.

⁵⁴ Planning and Environment Court of Queensland, resmi web sitesi <https://www.courts.qld.gov.au/courts/planning-and-environment-court/about-planning-and-environment-court> (Erişim tarihi 02.07.2023).

⁵⁵ Vermont Superior Court, Environmental Division, resmi web sitesi <https://www.vermontjudiciary.org/environmental> (Erişim tarihi: 02.07.2023).

değerlendiriyordu. 20. Yüzyılın sonlarında dünya genelinde çevre sorunlarına karşı duyarlılığın artması sebebi ile birçok ülke yasal düzenlemelerde değişiklikler yapmıştır. Bu gelişmeler kapsamında 1991 senesinde yapılmış kanun değişikliği ile mahkemenin adı değiştirilmiş Planlama ve Çevre Mahkemesi olmuştur. *Keys ve Anor v. Woogarra Shire Konseyi*⁵⁶ davasında Mahkeme, Mon Repos'ta yaşam alanı projesinin sahil kısmında toplu şekilde yaşamlarını sürdüren önemli kaplumbağa kolonisine zarar vereceği kanaatine vardığından projenin yapımına kısmen ret kararı vermiştir. Mahkeme burada isminin ötesinde olan çevresel etki değerlendirmesi yapmıştır. Çevresel etkinin öneminin toplum içinde yaygınlaşmasının ve önemli yer tutması amacı ile mahkemenin isminin değişerek şimdiki halini alması isabetli olmuştur.

Genel yargı organı içinde yer alan mahkemelerle aynı bütçeden ve personelden yararlanan mahkemenin idari giderleri çok düşüktür. Mahkemeye yapılan başvurular heyet şeklinde değil tek hâkim tarafından incelenmektedir ve karar organında hukuk eğitimi olmayıp teknik konularda uzmanlaşmış komiserler yer almamaktadır. Karar organı tek kişilik hukuk eğitilmiş hâkimden oluşan PLEQ'nin kararları istinaf ve temyiz şartına tabi olmakla kesindir. Mahkemenin yargı yetkisi tek hukuki düzenleme ile değil, 30'a yakın yasa ile düzenlenmiştir. Bu yasal düzenlemelere göre mahkeme planlama ve kalkınma; kıyı koruma ve yönetimi, balıkçılık, deniz parkları, deniz korumacılığı, kültür varlıkları, ulaşım altyapısı ve bitki örtüsü konulu başvuruları değerlendirerek karara bağlamaktadır.

Mahkeme bu konularla ilgili aşağıda yer alan başvuruları incelemektedir:

- i. İlgili makam tarafından çıkartılan işlem kararına karşı bireylerin yaptığı itiraz başvurularını inceler;⁵⁷
- ii. Bireylerin idari makamlarca aldığı idari cezaların kaldırılması ve düzeltilmesi yönünden başvurularını inceler; (Örneğin, birey çevre kabahatinden dolayı idari makamca para cezası almışsa bu kararın kaldırılması veya değiştirilmesi hususunda mahkemeye başvuru yapabilmektedir.)

⁵⁶ Rackemann, Micheal, "The Planning and Environment Court of Queensland," **A Case Study For The Asian Judges' Symposium On Environmental Decision-Making, The Rule Of Law And Environmental Justice**, Supreme Court Library Queensland, 2010, pr. 4.

⁵⁷ 2009 Sustainable Planing Act (SPA) (Queensland Eyaleti, Avustralya, 2009 tarihli Sürdürülebilir Planlama Kanunu) m. 473 <https://www.legislation.qld.gov.au/view/pdf/repealed/2017-05-19/act-2009-036> (Erişim tarihi: 06.08.2023).

- iii. İdari makamlarca yerel yasalara dayanarak yerleşim yeri ve yapı işlemlerine dair çıkartılmış kararlara olan itirazları inceler;⁵⁸
- iv. Planlama ve kalkınma programlarında yapılmış değişiklik veya yanlış planlama sebebi ile alınmış tazminat kararlarına karşı başvuruları inceler; (Örneğin, bölgede yapılmış yüksek katlı binanın inşasından sonra etrafındaki mülklerin zarar görmesi sebebi ile bireylere ödenecek tazminat kararına itirazları mahkeme incelemektedir.)
- v. Altyapı ücretlendirmelerine ilişkin yapılan itirazlar.⁵⁹ (Örneğin, konut projesi inşa edildiğinde yeni yolların, kanalizasyon hatlarının ve benzeri altyapı işlemlerinin yapılması gerekmektedir. Bu tür altyapı işlemleri idari makamlarca ücretlendirilmektedir ve ücretlendirmeye karşı proje sahipleri mahkemeye başvurarak itiraz edebilir.)
- vi. Son olarak mahkeme, hukuki düzenlemelerin kanunlara ve diğer yasalara uygunluk denetimini yapmaktadır. PLEQ'in yargı yetkisi dışında kalan düzenlemelerin uygunluk denetimini eyaletin Yüksek Mahkemesi yapmaktadır. Ancak PLEQ'e verilmiş yetkiler geniş olduğu için Yüksek Mahkemenin hukuka uygunluk değerlendirmesi yaptığı düzenlemelerin konuları sınırlıdır. Dolayısıyla, mahkemenin çevre ve planlama konulu düzenlemelerle ilgili norm denetimi yapma yetkisi bulunmaktadır.⁶⁰ Bu sebeptendir ki mahkemenin yargı yetkisi oldukça geniş ve kapsamlıdır.

PLEQ genellikle yerel idari organların kalkınma konulu kararlarına yapılmış itirazları incelemektedir. Mahkeme başvuruyu *de novo* değerlendirmektedir ve ispat yükümlülüğü başvuruçudur.

Mahkemenin belirli özelliklerinden biri sabit bir yere sahip olmaması, eyaletin çeşitli yerlerinde davayı incelemek için hazır bulunmasıdır. Hakimler eyaletin ilçe mahkemelerinde görev yapan yargıçlar arasından seçilmesi çevre konulu uyuşmazlıklara karşı duyarlılığın göstergesidir. PLEQ'nin belirleyici özelliklerinden biri mahkemenin sabit bir yere bağlı olmaması, gezen mahkeme niteliğinde olmasıdır. Uyuşmazlıkların önemine göre ve tarafların hazır bulunamamaları durumunda mahkeme uygun bir yerde toplanabilmektedir. Planlama ve Çevre Mahkemesinin yargıçları eyaletin birçok yerinde hazır bulunur ve gerekli durumlarda eyaletin istenilen noktasında davayı inceleyebilir. Bu özellik sebebi ile

⁵⁸ SPA m. 475.

⁵⁹ a.g.k. m. 478.

⁶⁰ a.g.k. m. 757.

mahkemenin yargı yetkisinde olan uyuşmazlık konuları makul sürede değerlendirilmektedir. Bir diğer yandan, tarafların delil toplayarak mahkemeye sunması oldukça kolay olmaktadır.

Mahkemede görülen davalar bağımsız yargıçlar tarafından değerlendirilmekte ve karara bağlanmaktadır. Mahkemenin kararları kesin ve nihai olsa da kanunla temyiz başvurusu açık olan konular ve Yüksek Mahkemenin yetkisizlik kararı verdiği uyuşmazlıklar temyiz edilebilir.⁶¹ Bir diğer yandan, mahkeme konu olarak yetkili olduğu fakat tribünal tarafından görülmesi gereken başvuru aldığında, yetkisizlik kararı alarak başvuruyu tribünale yönlendirir.⁶²

Kişiler mahkemeye bireysel şekilde, avukatla veya avukatlık faaliyeti yürütmeyen hukuk ajanslarının desteği ile başvuru yapabilirler. Birçok ülkede bireylere sunulan bu avantaj adalete erişimi kolaylaştırmakta ve ekonomik anlamda uygun sonuçlar doğurmaktadır. Fakat LECNSW'den farklı olarak mahkemeye başvuru yapan kişilere adli yardım sağlanmadığı için bireyler çoğu zaman bireysel şekilde başvuru yapmakta ve temsil edilmesi için avukatla anlaşmamaktadırlar. Bireylerin tecrübesizliği sebebi ile bazen hatalı başvurular yapılabilmektedir ve bu hak kaybına yol açmaktadır. Adli yardımın sağlanmamasının bir diğer sonucu Queensland eyaletinde kamu yararına üçüncü kişiler tarafından açılmış başvuruların sayısının New Wales Eyaletinde benzer konuda açılan davaların sayına kıyasen çok az olmasıdır.⁶³ Ayrıca mahkeme heyetinde teknik konuda uzman kişilerin de yer almaması sebebi ile uyuşmazlığın tarafları bilirkişi ücretlendirilmesine de tabi tutulmaktadır. Mahkemenin ceza yargılaması yetkisi olmasa da cezalandırıcı kararlar verebilmektedir. Örneğin, mahkemeye saygısızlıktan dolayı ilgili kişi hakkında cezalandırıcı karar alabilmektedir. Çevre suçu işlendiği durumda ise işlenmiş olduğu iddia edilen suçun ağırlığına göre Sulh Ceza Mahkemesinde veya Asliye Ceza Mahkemesinde dava görülür.⁶⁴

⁶¹ 2016 Planning and Environmental Court Act (PECA) (Queensland Eyaleti, Avustralya, 2016 tarihli Planlama ve Çevre Mahkemesi Kanunu) m. 7/2 ve m. 7/3
<https://www.legislation.qld.gov.au/view/pdf/inforce/current/act-2016-026> (Erişim tarihi: 06.08.2023).

⁶² PECA m. 9.

⁶³ Bragg, Jo-Anne, "Community Litigants in the Queensland Planning and Environmental Legal System," **National Environmental Law Review**, Vol: 15, 2006, s. 46.

⁶⁴ Rackemann, Micheal, "The Planning and Environment Court of Queensland," **A Case Study For The Asian Judges' Symposium On Environmental Decision-Making, The Rule Of Law And Environmental Justice**, Supreme Court Library Queensland, 2010, pr. 16.

Mahkemenin içtihatlarına bakıldığında yapılmış başvuruların çoğu alternatif çözüm yöntemleri ile sonuçlanmıştır. Avustralya'nın diğer yargı yollarında olduğu gibi çevre yargısında da alternatif çözüm yöntemlerine sık sık başvurulmaktadır. Alternatif çözüm yöntemlerinin yaygınlaşmasının asıl sebebi usul ekonomisine ciddi oranda katkı sağlaması ve bireyler tarafından oldukça memnuniyetle karşılanmasıdır. Avustralya yasal düzenlemelerine göre bireyler eğer uyuşmazlık konusunu, alternatif çözüm yöntemleri aracılığı ile çözme kararı verirlerse, alternatif çözüm yönteminin kararı açıklanana kadar mahkeme davayı bekletir.⁶⁵ Fakat bu kural PLEQ'i kapsamamaktadır. Yukarıda da belirtildiği gibi mahkemeye yapılmış başvuruların çoğu alternatif çözüm yöntemleri aracılığı ile çözümlendiği göz önünde bulundurulursa mahkemenin başvurulmuş alternatif çözüm yönteminin sonucunu beklemesi daha isabetli olacaktır. Mahkemenin davayı durdurmadan incelemeye devam etmesi hem usul ekonomisine aykırılık teşkil etmektedir hem de alternatif çözüm yönteminin doğasına aykırıdır.

2007 senesinden beri mahkeme bireylere ücretsiz alternatif çözüm yöntemleri sunmaktadır ve mahkeme kadrosunda bu konu üzerine uzmanlaşmış özel hukukçular bulunmaktadır.⁶⁶

Bireylere sunmuş olduğu imkanlar, genel yargı içinde bulunup düşük bütçeyle çalışması, esnek yapıya sahip olması sebebiyle eyaletin istenilen noktasında davalara görülebilmesi PLEQ'u karar mekanizması olarak bağımsız ihtisaslaşmış mahkemeler açısından en iyi örneklerinden biri yapmaktadır.

Vermont Eyaleti, ABD – Vermont Yüksek Mahkemesinin Çevre Bölümü

Vermont Yüksek Mahkemesinin Çevre Bölümü karar mekanizması olarak bağımsız çevre mahkemesi modelleri arasında dikkat çekmektedir. Ayrıca her yıl yaklaşık 300 çevre uyuşmazlığını karara bağlayan Mahkeme çevre sorunlarından kaynaklanan uyuşmazlıkların etkili çözümü ve toplumsal memnuniyet açısından örnek oluşturmaktadır.

⁶⁵ 1999 Uniform Civil Procedure Rules (Queensland Eyaleti, Avustralya, 1999 tarihli Tekbiçimli Medeni Usul Yönetmeliği) m. 321 <https://www.legislation.qld.gov.au/view/html/inforce/current/sl-1999-0111> (Erişim tarihi: 06.08.2023).

⁶⁶ Crawford, Jan, "Evaluating Mediation in the Environment Court," **Resource Management Theory and Practice Law Review**, 2008, s.9.

Vermont Eyaletinde çevrenin yasal yollarla korunması 1960'lı ve 1970'li yıllarına dayanmaktadır. Eyalette çevre ve arazi kullanımı ile ilgili çelişkili kanunların olması yeni düzenleme yapılmasını ihtiyaç haline getirmişti. Bu sebeple 1989 senesinde Tekdüzen Çevresel Uygulama Yasası (*Uniform Environmental Enforcement Act*) hazırlanmış ve yürürlüğe girmiştir. Bu yasanın hazırlanmasında asıl amaç çevre ve insan sağlığının korunmasını arttırmak, yürürlükte olan yetersiz yasalardan yararlanarak ekonomik kar elde eden kişilerin önüne geçmek ve çelişkili yasaların ortaya çıkardığı sorunları ortadan kaldırmaktır. Bununla birlikte çevre yönetiminde şeffaf, tarafsız ve öngörülebilir yargı sisteminin kurulması da yasanın başlıca hedeflerini oluşturmaktaydı. Yasanın getirdiği yeni düzenlemeler Doğal Kaynaklar Ajansına birçok yetki verdiğinden, çevre mahkemesinin kurulması isabetli olmuştur. İhtisaslaşmış yargı yolunun açılmasının asıl hedefi bireylerin haklarını talep etmeleri durumunda yargı yolunun mümkün olmasıdır.⁶⁷

Yargı bölgesi eyaletle sınırlı olan Vermont Çevre Mahkemesi 1990 senesinden itibaren faaliyetini yürütmektedir. 2010 senesinde Vermont Eyaletinin almış olduğu karara istinaden yargı yolları (hukuk, ceza, aile, çevre ve veraset mahkemeleri) birleşerek tek yüksek mahkeme ile bağlantılı çalışmaktadırlar. Genel mahkemelerin tüm yetkilerine sahip olan Vermont Çevre Mahkemesi yargı yetkisi eyalet sınırları ile sınırlı olan ilk derece mahkemesidir. Vermont Çevre Mahkemesinin kararlarına karşı itirazda bulunmak isteyen bireyler eyalette çevreye ilişkin derece mahkemeleri olmadığından doğrudan Vermont Yüksek Mahkemesine başvuru yapmaktadır. Böylece Vermont Çevre Mahkemesinin kararları yüksek mahkeme hariç hiçbir mahkeme tarafından denetlenememektedir.

Vermont Eyaleti Çevre Kanunlarına dayanarak yapılan idari işlem ve eylemlere karşı yapılan itirazlar; belediyelerin planlama ve imarlarına karşı itirazları; Doğal Kaynaklar Ajansı'nın hava emisyonu, atık yönetimi, ağaç kesimi gibi çevresel izinleri içeren kararlarına karşı itirazları; eyalet yasalarına dayanarak çevre komisyonlarının ve koordinatörlüklerinin çıkarttığı kararlara karşı itirazları Vermont Çevre Mahkemesi incelemekte ve karara bağlamaktadır.

⁶⁷ Hatta yasanın ilk halinde mahkemenin adı Çevre Hukuku Bölümü olarak belirlenmişti fakat zamanla toplum içinde mahkemenin idari organa bağlı olarak çalıştığı düşüncesi yarandığından 1995 yılında kanunda değişiklik yapılmış mahkemenin ismi Çevre Mahkemesi olmuştur.

İdari karara itiraz etmek isteyen bireyler idareye “duruşma talep dilekçesi” sunar ve tebligatın alındığı tarihten itibaren 30 gün içinde mahkeme davayı incelemekle yükümlüdür. Mahkeme önüne gelen idari karara bağlı olmadan *de novo* şekilde davayı esas açısından inceler ve karara bağlar.⁶⁸ İnceledikten sonra mahkeme idari organın kararını ya onaylar ya değiştirerek karara bağlar ya da durdurma kararı verir. Daha teknik konularla ilgili yapılan başvurularda ise mahkemenin istediği sonuca ulaşabilmesi öngörülebilir değilse kararı iptal etmekle birlikte idareye tekrar değerlendirilmesi için iade edebilmektedir.⁶⁹ Bu uygulama ile mahkeme teknik konularda ajansın daha sağlıklı kararlar verebileceğini düşünmekte ve teknik anlamda yanlış kararlar vermekten kaçındığını göstermektedir.

Mahkeme, önüne gelen davalarda çevreyi, kamu sağlığını, halkın refahını ve güvenliğini etkilemiş zararı değerlendirmemekte, oluşabilecek ve oluşması muhtemel zararları da göz önünde bulundurarak potansiyel mağduriyetleri de incelemektedir. Davayı incelerken aynı zamanda ihlalin devam ettiği süreyi, davalının ihlalden haberdar olup olmamasını, haberdar olması gerekip gerekmediğini göz önünde bulundurur.

İlgililer çevre sorunu ile ilgili doğrudan mahkemede dava açabileceği gibi, eğer söz konusu çevre sorunu daha önce başka kişiler tarafından mahkemeye taşınmışsa devam eden yargılamaya taraf olarak katılabilirler.

Aarhus Sözleşmesinin hükümlerine göre yargı süreçleri adaletli, eşit, zaman bakımından uygun, yargı giderlerinin başvurmaya engellemeyecek kadar uygun olmalıdır. Hem zaman hem de ücret açısından mahkemenin sunduğu en büyük avantaj mahkemenin yerinin sabit olmamasıdır. Eyalete bağlı on dört bölgenin hepsinde bir veya iki mahkeme bulunduğundan uyuşmazlığın ortaya ilçede dava görülebilmektedir. Dolayısıyla davanın taraflarının katılım için uzun yol masraflarını karşılamak zorunda kalmayacaklar. Ücret ve zaman bakımından bir diğer husus ise mahkemede dava görülmeden önce yargıcın telefon üzerinden davanın tarafları ile duruşma öncesi konferans düzenlemesidir. Bu konferansların amacı sadece ücret konusunda taraflara avantaj sağlamak ve dava görülmeden tarafların arasında anlaşmanın

⁶⁸ Vermont Statutes Title 10. Conservation and Development (Vermont Yasaları 10. Başlık Koruma ve Gelişme) pr. 8010.

⁶⁹ Wright, Merideth, “The Vermont Environmental Court,” **Journal Of Court Innovation**, Vol: 3, No: 1, 2010, s.206, https://www.nycourts.gov/court-innovation/Winter-2010/JCI_Winter10a.pdf (Erişim tarihi: 05.08.2023).

sağlanması değildir. Her davanın kendine özgü prosedürleri olabileceğinden duruşma öncesi konferans aracılığı ile yargıç taraflara duruşmaya kadar yapılması gereken işlemler ve prosedürler ile ilgili taraflara bilgi verilir. Ayrıca bu görüşmelerde hakkında karar alınması gereken hukuki sorunların tespiti, mahkemenin taraflardan birinin lehine karar vermesi gereken prosedürler, mahkemenin idari işlem için izin kararının gerekliliği, davacı tarafın dava ehliyetinin olup olmaması konularına açıklık getirilir.

Mahkemenin bireylere sunduğu bir diğer avantaj yargı sürecine başlamadan önce alternatif çözüm yöntemlerine başvurunun mümkün olmasıdır. Davanın temeli birkaç hukuki soruna dayanıyorsa, yargıç kararı ile, mahkeme incelemesi olmadan konu arabulucuya götürülebilir. İstatistiklere göre, başvuruların yaklaşık 40%'ı arabulucuya yönlendirilir ve bu uyuşmazlıkların 60%'ı arabuluculuk aşamasında çözülür. Bir diğer yandan taraflar mahkemeye başvuru ile ilgili “soru beyanı” (*statement of questions*) dosyası sunabilmektedirler. Bu yöntem dava konusunun tanımlanmasına ve nitelendirilmesine yardımcı olmaktadır.⁷⁰

Birleştirilmiş yargı yetkisine göre hem çevre sorunları hem de arazi kullanımına ilişkin davalar bu mahkemede görüleceğinden yanlış mahkemede dava açma ihtimali azalacaktır. “Tek durak noktası mahkemesi” olarak nitelendirilen mahkeme gerek taraflar gerekse de avukatlar açısından süreci kolaylaştırır.

Mahkeme kâtabi aynı zamanda dava yöneticisi olarak görev yaptığından taraflar ve danışmanlara dava süreci ile ilgili önerilerde bulunmaktadır. Böylece hatalı başvuruların önüne geçilmektedir.

ABD'nin ilk eyalet seviyesinde çevre mahkemesi olan Vermont Çevre Mahkemesi diğer eyaletlerin hukuk sistemlerine örnek olmuş ve gelecekte diğer eyaletlerde de çevre mahkemelerinin yaygınlaşmasına yol açmıştır.

2.3.1.3 Hukuk eğitilmiş ve çevre eğitilmiş karma karar organından oluşan çevre mahkemeleri

⁷⁰ Mehta, Amy, “Commentary on the Environmental Court of Vermont”, **Pace University Library Archive**, 2011, s.11, https://law.pace.edu/sites/default/files/IJIEA/Commentary-Environmental_Court_of_Vermont_May_18_2011.pdf (Erişim tarihi: 30.09.2023).

Birçok çevre mahkemesinin karar organında hem hukuk eğitilmiş hem de çevre bilimi üzerine uzmanlaşmış hakimler yer almaktadır. Bu özelliği hem karar mekanizması olarak hem de yapısal olarak bağımsız çevre mahkemelerinde görsek de hukuk eğitilmiş ve çevre eğitilmiş karma karar organında oluşan çevre mahkemelerini ayrı değerlendirmekte fayda vardır. Bu modelde karar organında yer alan hukuk eğitilmiş ve çevre biliminde uzmanlaşmış hakimlerin yetkileri tamamen eşittir ve mahkemeye yapılmış başvuruyu ortak değerlendirilmektedir. Yukarıda da açıklandığı gibi çevre sorunları sebebi ile ortaya çıkmış uyuşmazlıkların değerlendirilmesi detaylı teknik bilgi gerektirdiğinden yapılmış başvurunun hem hukuki hem de teknik açıdan değerlendirilerek ortak kararın alınması adil çevre yargısı ve sürdürülebilir gelişme açısından daha isabetli olacaktır.

Bu modeli benimseyerek faaliyetini sürdüren birçok çevre mahkemesi bulunsa da gerek yargılama usulü gerekse de geliştirdiği içtihat açısından örnek mahkemelerden biri İsveç Arazi ve Çevre Mahkemesidir. Dünyadaki karma karar organından oluşan ilk çevre mahkemesi örneklerinden biri olan İsveç Arazi ve Çevre Mahkemesi aynı zamanda karar mekanizması olarak çevre mahkemesi modelidir. Mahkemenin ayırt edici özelliği önüne gelen çevre uyuşmazlığını hukuki konularla sınırlı kalacak şekilde değil, bilimsel ve teknik konuları da göz önünde bulundurarak disiplinler arası yargılama özelliğine sahip olmasıdır.

İsveç Arazi ve Çevre Mahkemeleri (İAÇM)

1999 yılında yürürlüğe giren Çevre Kanunu, İsveç çevre hukukunun temel yasal düzenlemesidir. Söz konusu kanun çevre korumacılığını, sürdürülebilir gelişmeyi, günümüzdeki ve gelecek nesillerin sağlıklı çevrede yaşam hakkını korumayı amaçlamaktadır.

Ülkede beş bölge mahkemesi ve başkentte bulunan Danıştay seviyesinde bir mahkeme bulunmaktadır. Bu mahkemeler genel yargı sisteminin bir parçasıdır ve Çevre Kanunu, bu kanuna bağlı olarak çıkartılmış tüzük ve yönetmelikler, AB Çevre Hukukunu kapsayan yasal düzenlemeler çerçevesinde yapılmış tüm başvuruları değerlendirmekle yetkilidir. İhtisaslaşmış çevre yargısının ülkenin tüm bölgelerine yayılmış olması ve kararların üst mahkeme tarafından denetlenmesi disiplinli bir yargı modeli olduğunun göstergesidir. Bir diğer yandan mahkeme başvuruyu değerlendirirken sadece iç hukuk düzenlemeleri ile sınırlı kalmayıp AB hukuku düzenlemelerini dikkate aldığından AB ülkeleri açısından da örnek

içtihatlar geliştirmektedir. Buna karşılık, mahkemenin çevre suçlarına ilişkin yargı yetkisi bulunmamaktadır.⁷¹

Daha önce çıkartılmış çevre konulu on altı yasaı tek çatı halinde birleştiren Çevre Kanunu toprak ve su yönetimi⁷², doğa korumacılıęı⁷³, bitki ve hayvan türlerinin muhafazası⁷⁴, çevresel sorunlara yol açacak ürünlerin ve atıkların yönetimi⁷⁵ ve diğer konuları kapsamaktadır. Bir diğer yandan kimyasalların kullanımı, atık yönetimi, emisyon ve enerji kullanımı konularını ele alan kanun, çevre ilkelerini, politikalarını ve amaçları da içermektedir.

Beş bölge mahkemesi ilçe mahkemeleri ile bağlantılı çalışmaktadır. Danıştay seviyesinde olan Yüksek Çevre Mahkemesi ise İsveç Yüksek Mahkemesinin bir dairesi olarak faaliyetini sürdürmektedir.

Bölge mahkemelerinde karar organı bir hukuk eğitimli hâkimden, bir çevre teknisyeni danışmanından ve iki uzmandan oluşmaktadır. Hukuk eğitimli hâkim ve çevre teknisyeni mahkemeye bağlı çalışmaktadırlar ve eşit haklara sahiptirler. Karar organında yer alan dört kişi karar verme aşamasında eşittirler.⁷⁶

Çevre konulu uyuşmazlıklar açısından İsveç yargı sisteminde ilk derece mahkemesi niteliğinde olan bölgesel İAÇM'ler çevre üzerinde ciddi etkiye neden olacak tehlikeli işlemler için izinlere karşı yapılan itirazları, Hidroelektrik Santraller (HES) de dahil olmak üzere su işletmelerinin yapımı ve rezervuarı için çıkartılmış izinlere karşı yapılan itirazları, Bireyler, STK'lar veya hükümet tarafından yapılmış tazminat başvurularını değerlendirerek karara bağlar.⁷⁷

⁷¹ Pring, George W. / Pring, Catherine G., **Environmental Courts and Tribunals: A Guide for Policymakers**, Nairobi: United Nations Office Nairobi Publishing Services, 2022, s. 46.

⁷² 2000 tarihli İsveç Çevre Kanunu Kısım 3
<https://www.government.se/contentassets/be5e4d4ebdb4499f8d6365720ae68724/the-swedish-environmental-code-ds-200061/> (Erişim tarihi: 06.08.2023).

⁷³ a.g.k. Kısım 7.

⁷⁴ a.g.k. Kısım 8.

⁷⁵ a.g.k. Kısım 9.

⁷⁶ Bjällås, Ulf, "Experiences of Sweden's Environmental Courts," **Journal of Court Innovation**, 2010, s. 180.

⁷⁷ İsveç Çevre Kanunu Kısım 21.

İsveç Yüksek Arazi ve Çevre Mahkemesi (İYAÇM) ise beş bölgesel mahkemenin kararlarına yapılan itirazları inceleyerek karara bağlamaktadır. İYAÇM'nin karar organı dört hukuk eğitilmiş hâkimden oluşmakta ve gerekli durumlarda bir hukuk eğitilmiş hâkimin yerini çevre danışmanı almaktadır.⁷⁸ Gerekli durumlarda yüksek mahkemenin hakimleri uyuşmazlığın olduğu bölgeye giderek tanık dinleyebilir, tarafsız kurumlardan uyuşmazlıkla ilgili görüş yazısı talep edebilir.

İAÇM'ler kurulmadan önce İsveç'te çevre konulu uyuşmazlıkları karara bağlayan birçok mahkeme vardı ve dağınık yargı düzeni mevcuttu. İlgili çevre yasasının yürürlüğe girmesi ile tek çevre mahkemesinin yetki olması çevre yargısının bütünleşmesine yol açtı ve bütüncül yargı sistemi çevre adaletine erişimi kolaylaştırdı. Bir diğer yandan, yapılmış düzenleme ile çevre konulu uyuşmazlıklara ilişkin yapılacak başvurular herhangi bir ücrete tabi değildir. İhtisaslaşmış çevre yargısının en önemli özelliklerinden biri uyuşmazlıkların çevre bilimcileri veya çevre hukuku üzerine özel eğitim almış hakimler tarafından değerlendirilmesidir. İAÇM'lerin kurulması ile çevre konulu uyuşmazlıkların hem çevre hukuku üzerine uzmanlaşmış hukuk hakimleri hem de çevre danışmanları tarafından ortak değerlendirilmesi daha adil kararların alınmasına sebebiyet vermiştir. Öncelikle AB üye devletleri ve İsveç ile benzer yönetim şekline sahip ülkeler için İAÇM'ler örnek mahkeme modeli olarak gösterilebilir.

2.3.1.4 Genel yargı içinde çevre konulu uyuşmazlıklar için atanmış hakimler

Bazı ülkeler, bağımsız ihtisaslaşmış çevre mahkemesi kurmak yerine mevcut mahkeme içinde yeni “yeşil daireler” açarak veya mahkemede görevli olan hakimlerin bir kısmını “yeşil hakim” yaparak çevre yargısını oluşturmaktadır. Uygulamada bu yöntemin ihtisaslaşmış çevre yargısı olup olmadığı tartışmalı olsa da günümüzde birçok ülke tarafından benimsenmiş bir model olduğundan göz ardı edilmemelidir. Bu modeli ülkeler için çekici kılan özelliği zamanlama, finansal sorunlar ve mesleki eğitim açısından uygun sonuçlar doğurmasıdır.

2015 senesinde Hawaii Yüksek Mahkemesinin 22 yargıcı eyaletin birçok mahkemesine sadece çevre konulu uyuşmazlıkları değerlendirmek amacıyla hâkim olarak atanmıştır.

⁷⁸ a.g.k. Kısım 20, m. 11.

Eyaletteki düzenlemeye göre, atanmış hakimlerin çevre hukuku veya bilimi üzerine özel eğitim almış olması gerekmemektedir. Çevre uyuşmazlıkları ile ilgili hem hukuk hem de ceza muhakemesini ilgilendiren davaları ele alan mahkemenin kararlarına itiraz edilmesi durumunda genel mahkemelerin kararlarına yapılmış itiraz gibi istinaf veya yüksek mahkeme uyuşmazlığı incelemekle yetkili olacaktır. Bu nedenledir ki, eğer taraflardan biri çevre konulu mahkeme kararına karşı itiraz ettiği durumda uyuşmazlık ara derece ve üst derece mahkemesinde özel atanmış hakimler tarafından değil genel hakimler tarafından incelenecektir. Bu sebeple zannımca, bu model sadece çevreye duyarlı yargı sistemi izlenimi oluşturmak amacıyla kurulmuş ve ihtisaslaşmış yargıyı hedefleyen bir model değildir.

Dünya geneline bakıldığında birçok ülkede bu model görülmektedir. Etkili ihtisaslaşmış çevre yargısının temelini özel eğitilmiş hakimler oluşturmaktadır. Çevre hukuku üzerine özel eğitimi olmayan hakimlerin “yeşil” hâkim olarak atanması ihtisaslaşmış yargının amacına zıttır. Örneğin, Filipinler yargı sisteminde bu modelde 117 mahkeme bulunmaktadır fakat mahkemenin etkili olduğu söylenemez.⁷⁹ Ayrıca uygulamaya bakıldığında kapsamlı eğitim almamış fakat prosedür gereği “yeşil” hakim olarak atanmış yargıçların davayı yüzeysel bir biçimde incelediği görülmektedir. Bu sebeptendir ki nitelik açısından değil nicelik yönünden çevre yargısını benimseyen ülkelerde bu model daha çok karşımıza çıkmaktadır.

2.3.1.5 Genel mahkemelerde içinde çevre eğitilmiş hakimler

Bazı ülkeler birçok nedenden dolayı ihtisaslaşmış çevre mahkemesi kuramamaktadır. Bu tür ülkeler mahkeme kurmak yerine genel mahkemelerde çevre eğitilmiş hakimlerin olması yöntemini tercih etmektedir. Örneğin, Avrupa’daki uygulamaya bakıldığında Belçika Anayasa Mahkemesi’nin üyeleri arasında çevre hukuku üzerine uzmanlaşmış yargıçlar görev yapmakta ve çevre konulu uyuşmazlıkları karara bağlamaktadır fakat bu usul kanunen belirlenmemiştir ve mahkemenin resmi olarak çevre dairesi bulunmamaktadır.⁸⁰ Bu uygulamanın dünya genelinde en büyük örneği ise Endonezya’dadır. 2011’den beri Endonezya’da çevre konulu uyuşmazlıkları değerlendirecek hakimler özel eğitim almalı ve

⁷⁹ Pring, George W. / Pring, Catherine G., **Environmental Courts and Tribunals: A Guide for Policymakers**, Nairobi: United Nations Office Nairobi Publishing Services, 2022, s. 52.

⁸⁰ Pring, George W. / Pring, Catherine G., **Environmental Courts & Tribunals, Environmental Courts & Tribunals: A Guide For Policy Makers**, Nairobi: United Nations Office Nairobi Publishing Services, 2016, s.20.

belirli sınavlardan başarılı olmalıdır. Bu yöntem Endonezya Yüksek Mahkemesinin hâkimi tarafından alınmış karar sonucunda uygulamaya koyulmuştur ve mahkeme bu yönteme başvurulmasında dört neden sunmuştur. Mahkeme kararın gerekçesinde ilk olarak her Endonezyalının iyi ve sağlıklı çevrede yaşam hakkı olduğunu vurgulamıştır. İkinci olarak, çevre yasalarının etkili şekilde uygulanmaması sebebi ile çevre ve doğal kaynakların kalitesi düşmekte ve insanlarla birlikte diğer canlılar için de tehdit oluşturması çevre yargısının kurulması için bir neden oluşturmaktadır. Bir diğer yandan, özel hakimlerin olması durumunda çevre ve doğal kaynak konulu yasaların etkili şekilde uygulanabilmesi için düzen oluşturulması hedeflenmektedir. Son olarak, çevre konulu uyuşmazlıkların çevreye duyarlı hakimler tarafından değerlendirilmesi çevre adaletine erişimi kolaylaştıracaktır.⁸¹ Aynı zamanda Endonezya'daki bazı uzmanların görüşüne göre yapısal olarak bağımsız çevre mahkemesinin kurulması kafa karışıklığına ve usul kuralları konusunda çelişkiye neden olacağından etkili yöntem değildir.⁸² Fakat Endonezya gibi gelişmekte olan ve çevre sorunlarının artmakta olduğu ülkelerde yapısal olarak bağımsız çevre mahkemesinin kurulmamış olması ülke yönetiminin bu konuda yeterli duyarlılığa sahip olmamasını göstermektedir. Zira zaman geçtikçe çevre konulu uyuşmazlıklar daha karmaşık hale gelmekte ve disiplinler arası konuları kapsamaktadır. Örneğin, çevre hukuku cinsiyet eşitliği, mülkiyet hakkı, işçi hakları ve diğer hukuki konularla iç içe geçebilmektedir. Bu nedenle, kapsamlı, geniş ve detaylı yargılamanın sağlamakta, genel mahkemeler içinde çevre hukuku eğitilmiş hakimlerin olması yöntemi yeterli olmayabilir. Dolayısıyla, uyuşmazlıkların çevre hukuku üzerine uzmanlaşmış hâkim ve gerekli durumlarda panel şeklinde incelenmesi daha isabetli kararların alınmasına yol açacaktır. Bir diğer yandan, bu modelde uyuşmazlığın tarafları genel yargının usul kurallarına tabi olacaktır. Kamu katılımının olmaması, yargılama süreleri ve harçların genel yargıdaki konularla eşit olması çevre duyarlılığına aykırılık teşkil edecektir.

⁸¹ Haba, Muhammad Ramli / Yunus, Ahsan / Risal, Chaerul M., "Environmental Law Enforcement Through Environmental Judge Certification in Indonesia", **Journal of Critical Reviews**, 2020, s.875.

⁸² Saleh, Indah Nur Shanty / Spaltani, Bita Gadsia, "Environmental Judge Certification in an Effort to Realize the Green Legislation Concept in Indonesia," **Muhammadiyah Surakarta University Law and Justice Journal**, 2021, s.4.

2.3.2 Yürütme Erkine Bağlı Mahkeme Modelleri- Tribünaller (Environmental Tribunals)

Tarihsel sürece bakıldığında uyuşmazlıkların çözümünde mahkemeler kadar tribünallerin de etkili olduğu görülmektedir. Çevre hukukunun gelişimi ve ihtisaslaşmış yargının dünya geneline yayılmasında birçok ülke mahkeme modeli yerine tribunal tesis etmeyi tercih etmiştir. Türkiye yargı sistemi tribunal tesis etmeye müsait olmadığından ileride çevre ihtisas mahkemelerinin bir yargı organı olarak tesis edilmesi daha isabetli olacaktır. Dünyadaki modellerin ve yargılama sistemlerinin karşılaştırılması yapılırken tribünalleri göz ardı etmek mümkün değildir. Yargılama giderlerinin ve sürelerinin düşük olması sebebi ile bireyler uyuşmazlıkların çözümü için tribünallere başvuru yapmaktadırlar. Bu sebeptendir ki birçok ülke yargı erki altında bağımsız mahkeme modeli yerine idari organ olarak tribunal tesis etmeyi tercih etmektedir. Kıta Avrupası sisteminin olmadığı ülkelerde özellikle yaygın olduğu görülen tribünaller işleyişi açısından farklı modeller şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Tribünaller yapısal olarak bağımsız, karar mekanizması olarak bağımsız ve bağımlı tribunal türlerinde kurulmuş olabilir. Yapısal olarak bağımsız tribünaller bir kuruma bağlı olmadan kurulmaktadır ve büyük oranda veya tamamen bağımsız olarak çalışmaktadırlar. Bir diğer yandan, karar mekanizması olarak bağımsız tribünaller hükümetin ilgili kurumunun yönlendirmesi ile çalışmakta fakat karar aşamasında bağımsız hareket etmektedir. Buna karşılık, bağımlı tribünaller, kararları tekrar gözden geçirilecek şekilde bir çevre ajansına bağlı faaliyetini sürdürmektedir.⁸³

Japonya, Malta, Morityus ve başka ülkeler çevreyi etkileyen kararların yargı denetiminin sağlanması için yapısal olarak bağımsız tribünaller tesis etmiştir. Kanada, Kosta Rika, Avustralya'nın bazı eyaletlerinde ise karar mekanizması olarak bağımsız tribunal modeline başvurulmuştur. ABD'nin bazı eyaletlerinde, Solomon Adaları'nda, Papua Yeni Gine'de bağımlı tribunal modeline başvurulmuştur. Yasal düzenlemeler, toplumsal ihtiyaç, yargı sisteminin yapılanması ülke ve eyaletlerin model tercihlerini etkileyen hususlardır. Kurulmuş tribunal modelleri özellikle yetki konusunda farklılık göstermektedir. Morityus'da faaliyetini sürdürmüş Çevre ve Arazi Kullanımına İtiraz Tribünali 2012 senesinde ülke genelinde çevre ve araziye ilgilendiren kararları denetlemek ve çevre adaletini

⁸³ Pring, George W. / Pring, Catherine G., **Environmental Courts and Tribunals: A Guide for Policymakers**, Nairobi: United Nations Office Nairobi Publishing Services, 2022, s. 54.

sağlamak için kurulmuştu. Tribünal çevre konularında Çevre Bakanlığının kararlarına, çevre direktörlerinin kararlarına ve bildirimlerine karşı yapılmış itirazları inceleyerek karara bağlamaktaydı. Arazi kullanımı ile ilgili ise yerel yönetimlerin imarla ilgili kararlarına ve kadastro işlemlerine karşı yapılmış itirazları incelemekteydi.⁸⁴ Kosta Rika Çevresel İdari Tribünali ise ülke genelinde çevre konulu tüm işlemlere karşı yapılmış itirazları incelemeye yetkilidir. Geniş yargı yetkisine sahip bu tribünal daha çok yargı organı olarak karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla yargı erki olarak tesis edilmemiş olsa da tribünaller de hiyerarşik açıdan yürütme erkinin ve yürütme erki altında teşkilatlanmış idari organların kararlarına karşı yapılmış itirazları değerlendirmeye yetkili olabilirler. Aynı zamanda Morityus Çevre ve Arazi Kullanımına İtiraz Tribünali'nin kararlarına karşı taraflardan biri sadece kararın hatalı olması gerekçesiyle Danıştay seviyesinde olan süper mercide itiraz edilmekteydi.⁸⁵ Buna karşılık, karar mekanizması olarak bağımsız tribünal örneği olan Kosta Rika Çevresel İdare Tribünali'nin kararları kesindir ve itiraz edilememektedir.⁸⁶ Çevre konulu uyuşmazlıklar fazla teknik konu içerdiğinden uzman kişiler tarafından uyuşmazlığın değerlendirilmesi amaçsal olarak daha isabetli olsa da diğer hukuk alanları ile çelişkili uyuşmazlıklarda uyuşmazlığın karar mekanizmasının hukukçulardan oluşan yargı organı tarafından değerlendirilerek karara bağlanması hukukun üstünlüğü ilkesi uyarınca daha uygun olacaktır. Zannımca, ihtisaslaşmış organ tarafından yapılmış değerlendirmenin yargı organı tarafından denetime açık olması zorunluluk teşkil etmelidir.

2.3.3 Çevre Ombudsmanları

Dünya genelinde çevre adaletine erişimde sadece yargı organlarının değil çevre hakları üzerine çalışmalar yürüten alternatif kurum olarak değerlendirilebilecek Ombudsmanların da olumlu etkisi vardır. Bu kurumların önemi özellikle usul ekonomisi açısından öne

⁸⁴ 2012 Mauritius Environment and Land Use Appeal Tribunal Act (2012 tarihli Morityus Çevre ve Arazi Kullanımına İtiraz Tribünali Yasası) Bölüm 4/1.

<https://attorneygeneral.govmu.org/Documents/Laws%20of%20Mauritius/A-Z%20Acts/E/Environment%20and%20Land%20Use%20Appeal%20Tribunal%20Act-I9.pdf> (Erişim tarihi: 06.08.2023).

⁸⁵ a.g.k. Bölüm 6/1.

⁸⁶ 1995 Costa Rica Organic Environmental Law (1995 tarihli Kosta Rika Organik Çevre Yasası) m. 103 https://icsid.worldbank.org/sites/default/files/parties_publications/C3164/Claimants%27%20Exhibits/C-1%20Legal/C-0001q%20950410%20Environment%20Law%207554%20dated%204%20October%201995%20EnSp.pdf (Erişim tarihi: 06.08.2023).

çıkılmaktadır. Uyuşmazlığın tarafları yargı organına başvuru yapmadan bu kurumların aracılığı ile istedikleri sonucu elde edebilmektedirler.

Çevre Ombudsmanlıklarını değerlendirmeden önce Ombudsmanlık kurumunun hangi amaçla faaliyet yürüttüğüne değinmekte fayda vardır. Ombudsman, kamu hizmetlerinin adaletli ve etkili şekilde yürütülmesini sağlamak amacıyla halkın şikayetlerini araştıran, inceleyen ve çözüm önerileri sunan bir kurumdur. Ombudsmanlar, halkın hükümet veya diğer kamu kurumlarıyla ilgili şikayetlerini dinler ve soruşturur. Bu şikayetler, haksız muamele, keyfi kararlar, kötü yönetim, yolsuzluk, usulsüzlük, ayrımcılık ve benzer konuları içerebilmektedir. Ombudsman şikâyeti dinledikten sonra, soruşturma yapar, gerekli bilgi ve belgeleri toplar, tanıkları dinler ve ilgili kişilerle görüşmeler yapar. Soruşturmanın ardından Ombudsman, bulguları rapor halinde sunar. Bu raporda, şikâyetin doğruluğu veya esassızlığı, ihlallerin tespiti ve ihlallerin ortadan kaldırmak için tavsiyeler yer alır. Yargı organlarından farklı olarak bu rapor hükümet makamlarına politikalarını geliştirmeleri yönünde tavsiyeleri de içerebilmektedir. Bir diğer yandan eğer ihlaller devam ediyorsa ve şikayetçi yargı organlarına da başvurmuşsa genellikle Ombudsman da taraf olarak mahkemeye katılım gösterebilmektedir.

Ombudsman kurumları bağımsız ve tarafsız faaliyet yürütmelidirler. Kararları bağlayıcı olmasa da şeffaflığın korunması, temel hak ve hürriyetlerin güvence altında tutulması, haksız uygulamaların durdurulması ve kamu hizmetlerinin iyileştirilmesi yönünden önem arz etmektedir.

Çevre sorunlarının da birçoğu hükümet tarafından veya hükümetin dolaylı yolla desteklediği özel kuruluşlar tarafından gerçekleştiği için Ombudsman kurumlarının çevre adaletine erişimde büyük katkısı olabileceği düşünülmektedir. Fakat çevre sorunlarının sadece insan merkezli ele alınması ve temel hak ve hürriyetler bazında değerlendirilmesi gelecek nesiller ve dünyamız için olumlu sonuçlar doğurmayabilir. Bu sebeple genel Ombudsman kurumlarına yapılmış çevre sorunlarına ilişkin başvurular tam ve etkili şekilde izlenmeyebilir. Bu sebeptendir ki, günümüzde Avusturya, Yunanistan, Kenya ve Yeni Zelanda gibi çevre konusunda duyarlı politikalar yürüten ülkeler bağımsız ve çevre üzerine uzmanlaşmış Ombudsmanlar kurmuştur.

Avusturya’da dokuz eyalette birer Çevre Ombudsmanı (*Umweltanwaltschaft*) faaliyet göstermektedir. Bu kurumlar, doğa korumacılığı ve çevre konularında yaşanan sorunların takibinde temsil yetkisine sahiptirler. Genellikle Ombudsman tarafsız şekilde hak ihlali sebebiyle kendisine yapılan başvurunun idari veya yargısal sürecini takip etse de, Avusturya Çevre Ombudsmanı atık yönetimi, doğa koruma ve diğer çevresel konularda doğrudan taraf olabilmektedirler. Bu sebeple, Avusturya Çevre Ombudsmanı, çevre alanında halkın yasal haklarının korunması ve çevrenin çıkarlarını sağlamak için önemli rol oynamakta ve etkili mekanizma olarak değerlendirilmektedir.

Kenya’da Ulusal Çevresel Şikayetler Komitesi⁸⁷, halkın çevre adaletine erişimini kolaylaştırmayı amaçlamaktadır. Çevre uyuşmazlıklarının çözümü için bir platform geliştiren komite, alternatif çözüm yöntemleri geliştirerek önerilerini Kabine Sekreteri’ne iletmektedir. Komite, Kenya’da çevresel faaliyetleri yakından takip etmekte ve çevre için tehdit unsuru sayılabilecek faaliyetlerle ilgili şikayetleri incelemektedir. Avusturya örneğindeki gibi, Kenya’da Ombudsman olarak nitelendirebileceğimiz Ulusal Çevresel Şikayetler Komitesi, tüzel kişilik olarak kamu yararı amacıyla çevresel sorunlara ilişkin yargı organlarına başvuru yapabilmektedir.

Çevre Ombudsmanları, hükümet tarafından finanse edildiği için gerçek veya tüzel kişiler herhangi bir ödemeye tabi olmaksızın başvuruda bulunabilirler. Güçlü ve iyi finanse edilmiş çevre Ombudsmanı, çevre adaleti açısından büyük etki doğurabilir ama unutmamak gerekir ki bu faaliyetler ihtisaslaşmış çevre mahkemelerinin faaliyeti ile kıyaslanamaz.

⁸⁷ Kenya Ulusal Çevresel Şikayetler Komitesi resmi web sitesi: <https://www.necc.go.ke/about-necc/> (Erişim tarihi 02.07.2023).

3. TÜRKİYE’DE YARGI KARARLARI IŞIĞINDA ÇEVRE HAKKI

Çevre hakkının evrensel boyutta önem kazanmasının ardından birçok ülkede olduğu gibi Türkiye’de de çevre hakkı anayasal hak olarak hukukumuzun bir parçası haline gelmiştir. Bunun ardından çevre hakkına ilişkin birçok konuyu düzenleyen 2872 sayılı Çevre Kanunu yürürlüğe girmiştir. Söz konusu kanun evrensel boyutta kabul edilen iş birliği, kirlenen öder, sürdürülebilir kalkınma, sürdürülebilir çevre, kirlenmenin kaynağında önlenmesi ilkesini ve çevre hakkı ile bağlantılı hakları düzenlediğinden büyük öneme sahiptir. Buna karşılık, Çevre Kanunu ihtisaslaşmış yargı yolunu düzenlemediğinden Türkiye’de çevreye ilişkin uyuşmazlıklar genel mahkemeler tarafından incelenmektedir. Genellikle idare mahkemelerine konu olan çevresel uyuşmazlıklar hukuk ve ceza mahkemelerine de konu olabilmektedir. Ayrıca çevre hakkının ihlali sebebi ile bireyler Anayasa Mahkemesi’ne (AYM) bireysel başvuruda bulunabilecekleri gibi çevresel konuları düzenleyen yasal düzenlemelere karşı iptal davası ve itiraz başvurusu yapılabilmektedir. Tezin bu bölümünde Türkiye’de çevre hakkı mevcut düzenlemeler çerçevesinde ele alındıktan sonra farklı hukuk disiplinleri açısından değerlendirilecektir. Bu değerlendirmelerin ardından AYM, Danıştay ve Yargıtay kararları ışığında yargı organlarının çevre hakkına bakış açısı ortaya koyulacaktır. Bu değerlendirmeler sonucunda ihtisaslaşmış çevre yargısının ülkemiz açısından kaçınılmaz ihtiyaç olduğu bir daha anlaşılabilecektir.

3.1 TÜRKİYE’DE ÇEVRE HAKKI VE MEVCUT DÜZENLEMELER

20. yüzyıl sanayi devrimi ile kontrolsüz üretim süreçlerinin, uyumsuz tüketim kültürünün ve doğa üzerinde zararlı enerji kullanımının ekolojik dengeyi bozması, küresel ısınma, hava kirliliği ve temiz su kıtlığı gibi insan merkezli felaket ve risklerin ortaya çıkması ile çevre hukukunun doğumuna neden olmuştur. Bu sorunların kontrolsüz şekilde hızlı gelişmesi ve artması çevre hukukunun da aynı hızla gelişmesine sebebiyet vermiştir. Çevre hukukunun gelişimi ve çevresel değerlere hukuksal güvencelerin tanınması ile çevre hakkı UNESCO tarafından insan hakkı olarak değerlendirilmiştir. Öncelikle çevre hakkı bir pozitif statü hakkı, onun da ötesinde aktif statü hakkıdır. Bunun sebebi devletlerin hareketsiz kalmasının yeterli olmadığı, devletin hakkın gerçekleşmesi gerekli edimlerde bulunması gerektiğidir. Dolayısıyla devletin çevreyi kirlemekten kaçınması çevre hakkının sağlanması için yeterli değildir. Öte yandan, bu hakkın etkin kullanımı bireylerin, grupların, toplumun aktif

katılımını gerektirmektedir. İnsan hakları arasında yapılan kuşak ayrımı açısından değerlendirildiğinde çevre hakkı üçüncü kuşak haklar arasında yer almaktadır. Üçüncü kuşak haklar aynı zamanda dayanışma hakları olarak da anılmaktadır ve barış hakkı, kalkınma hakkı ve diğer hakları da içermektedir. Dayanışma haklarının gerçekleşmesi için devletlerin, bireylerin, kamu ve özel tüzel kişilerin dayanışması gerekir. Türk hukukuna bakıldığında da çevre hakkı pozitif statü hakkı olarak 1982 Anayasa'sında sosyal ve ekonomik haklar ve ödevler başlığı altında düzenlenmiştir. 1982 Anayasa'sındaki düzenlemeyi incelemeden önce 1961 Anayasası açısından çevre hakkını değerlendirmekte fayda vardır.

Anayasal düzeyde düzenlemelere bakıldığında 1961 Anayasası çevre hakkına doğrudan yer vermese de içerdiği hükümlerin yorumlanması ile çevre hakkının aslında anayasa hükümlerince güvence altında olduğunu söyleyebiliriz. Mülkiyet hakkının toplum yararına aykırı düzenlenmeyeceğini içeren 36'ncı, devletin toprağın kaybolmasını önlemekle yükümlü olduğu 52'nci, doğal zenginliklerin ve kaynakların devletin hüküm ve tasarrufu altında olduğunu düzenleyen 130'uncu ve devletin ormanların korunması, ormanların kamu yararı gözetilerek kullanılmasını öngören 131'inci maddeleri 1961 Anayasası'nın dolaylı yollarla çevreye ilişkin hükümleridir. Bir diğer yandan 1961 Anayasa'sının 49'uncu maddesinin birinci fıkrası "*Devlet herkesin beden ve ruh sağlığı içinde yaşayabilmesini ve tıbbi bakım görmesini sağlamakla yükümlüdür.*" hükmünü içermektedir. Bu hükmün yürürlükte olduğu dönemde temiz çevrede yaşama hakkı ile sağlık hakkı arasında ilişki kurup devletin sağlıklı çevrede yaşam hakkını sağlamakla yükümlü olduğunu belirten yorumlar da yapılmıştır.⁸⁸ Günümüzde artmakta olan çevre sorunlarının küresel nitelik taşıdığı dönemde çevre hakkının sağlık hakkının bir öznesi olarak kabul etmek güçtür. Daha çevre hakkının ortaya çıkmasından önce hakkın yorum yoluyla sağlanması takdir edilecek bir düzenleme olsa da birçok uluslararası düzenlemelerden örnek almadan günümüzde de çevre hakkı ve sağlık hakkının birlikte düzenlenmesi yerinde bir düzenleme değildir.

Türk hukukunda resmi olarak çevresel konulara ilişkin tartışmalar 1970'li yıllarda başlamış ve anayasal düzenleme olarak ilk ve önemli adım 1982 Anayasası'nda çevre hakkının

⁸⁸ Gürseler, Güneş, "İnsan Hakları, Çevre, Anayasa," **Türkiye Barolar Birliği Dergisi**, Sayı: 75, 2008, s. 202, 2008.

düzenlenmesi ile atılmıştır. Böylece çevre hakkı Türk hukukunun ilk kez bir parçası olmuş ve anayasal hak olarak düzenlenmiştir. Anayasanın 56. Maddesi: “*Herkes, sağlıklı ve dengeli bir çevrede hakkına sahiptir. Çevreyi geliştirmek, çevre sağlığını korumak ve çevre kirlenmesini önlemek Devletin ve vatandaşların ödevidir*” hükmünü içermektedir. Çevre hakkı 1982 Anayasası’nın “*Sosyal ve Ekonomik Haklar ve Ödevler*” başlıklı üçüncü bölümünde düzenlenmiştir. “*Sağlık hizmetleri ve çevrenin korunması*” başlıklı 56. maddede çevre hakkı ve sağlık hizmetlerine ilişkin düzenleme bulunmaktadır. Maddenin ilk iki fıkrası çevre hakkına ilişkin olsa da madde başlığında önce sağlık hizmetlerinde daha sonra çevre korunmasına yer verilmesi başlık ve metin arasında uyumsuzluğa sebep olmuştur. Ayrıca Anayasa koyucunun çevre hakkını kendine özgü madde ile düzenlememesi çevre hakkına gösterdiği ilginin göstergesidir. 1982 Anayasası’nın kabulünden sonra yapılan değişikliklerde bu husus dikkate alınmalı, dünya genelinde çevresel hareketler, ülkemizde yaşanan çevre sorunlarının ulaştığı nokta göz önünde bulundurulmalı ve çevre hakkının Anayasa’da ayrı hüküm olarak 1. kuşak haklar arasında düzenlenmesi gerekirdi. Düzenlemeye göre sağlıklı ve dengeli çevrede yaşamak herkesin hakkıdır. Buna karşılık, çevrenin gelişimi, korunması ve kirlenmesinin önlenmesi Devletin ve vatandaşların ödevidir. Burada “herkes” kavramından daha dar anlam ifade eden “vatandaş” kelimesinin kullanılmasının herhangi bir mantıksal açıklaması olmadığından vatandaş olmayan bireylerin de aynı vatandaşlar gibi çevreye karşı yükümlülükleri ve sorumluluklarının olduğunu kabul etmek gerekmektedir.⁸⁹ Bu bağlamda; dayanışma haklarının niteliği gereği çevre hakkında haktan yararlananlarla hakkın sağlanması ile yükümlü olanlar arasında fark ortadan kalkmaktadır ve hakkın sağlanması için haktan yararlananların da görev üstlenmesi gerekir.⁹⁰ Çevre hakkının 1982 Anayasası’nda düzenlenmesi ile bireylere birtakım sorumluluklar yüklenmekle birlikte bir insan hakkı olarak da tanınmıştır, dolayısıyla bireyler belirlenmiş usul kurallarına uyarak çevre haklarının sağlanması için hukuki prosedürlere başvuru yapabilmektedirler. Doğal ve beşerî çevreyi korumak ve gelecek nesillerin yaşam hakkını tehlike altında bırakmamak tüm insanlığın hakkı ve görevidir.

⁸⁹ Özdek, Yasemin E., **İnsan Hakkı Olarak Çevre Hakkı**, Ankara: TODAİE Yayınları, 1993, s. 127.

⁹⁰ Cullet, Philippe, “Definiton of an Environmental Right in a Human Rights Context”, **Netherlands Quarterly of Human Rights**, Sayı: 13, 2005, s. 32.

1982 Anayasa'sında temel hak ve hürriyetlerin sınırlandırılmasına ilişkin 65'inci madde açısından çevre hakkını değerlendirilmesi öğretide tartışmalıdır. Anayasa'nın 65'inci maddesi, devletin, sosyal ve ekonomik alanlarda Anayasa ile belirlenen görevlerini, bu görevlerin amaçlarına uygun öncelikleri gözeterek mali kaynaklarının yeterliliği ölçüsünde yerine getirdiğini öngörmektedir. Düzenleme devletin görevleri açısından bir sınırlama maddesi olduğuna göre çevre hakkı açısından sorumluluklarını ortadan kaldırılmasını engelleyen bir neden bulunmamaktadır. Bu sebeptendir ki çevre hakkının devlet tarafından sınırlandırılması mümkündür. Fakat burada dikkat edilmesi gereken husus devletin çevre hakkını sınırlarken belirli ölçütlere dikkat etmesi gerektiğidir. Anayasa'nın 65'inci maddesinin hükmü gereğince devlet "mali kaynakların yeterliliği" ölçütünü dikkate alarak sınırlandırma yapabilecektir. Mevcut çevrenin korunması, iyileştirilmesi ve eski hale getirilmesi devletin mali kaynaklarının yeterliliği açısından güçlük teşkil edeceği durumlarında sınırlanma nedeni olarak görülebilir.⁹¹ Belirtmekte fayda vardır ki, 65'inci madde gereğince çevre hakkı devlet tarafından sadece sınırlandırılabilir, tamamen ortadan kaldırılamaz. Çevre hakkını düzenleyen anayasa hükmü devletle birlikte bireylere de hak ve yükümlülükler yüklediğinden çevre hakkının sınırlandırılması sadece devlet açısından geçerli olacaktır. Bireylerin bu konuda yükümlülükleri sınırlandırılmaz. Bir diğer yandan, öğretide 56'ncı maddenin özneleri arasında ayırım yapılmaksızın çevre hakkının 65'inci madde gereğince devletin mali kaynaklarıyla sınırlı olduğunu savunanlar da vardır. Bu görüşü savunanlara göre ekonomik kalkınma amacıyla insan yaşamı ve çevresel tehdit oluşturmaya rağmen nükleer, termik, hidroelektrik ve benzer santrallerin yapımı ve işletilmesi hukuka uygun olacaktır. Nitekim, devletin çevreye zararlı uygulamalarının 65'inci madde ile yasak bir meşruiyet kazanabilmesi asıl sorunu oluşturmaktadır. Gökova Körfezine, Aliğa Gencelli'ye termik santraller kurulması, Dalyan Körfezi'ne turistik otel inşaatı ve Mersin'de Akkuyu Nükleer Santrali'nin yapımı gibi uygulamalar hükümet politikasının çevre aleyhinde kalkınmaya öncelik tanıyan tutumunun sonucudur.⁹²

2017 Anayasa değişikliği ile Cumhurbaşkanı, Cumhurbaşkanlığı Kararnameleri ile yürütmeye ilişkin belirli konularda, temel hak ve hürriyetleri sınırlandırmama koşuluyla doğrudan düzenleme yapma yetkisine sahip olmuştur. Çevre hakkı açısından öğretide

⁹¹ Kaboğlu, İbrahim Ö., **Çevre Hakkı**, İstanbul: İletişim Yayınları, 1992, s. 42.

⁹² Özdek, Yasemin E., **İnsan Hakkı Olarak Çevre Hakkı**, Ankara: TODAİE Yayınları, 1993, s.129.

tartışmalı konulardan biri çevre hakkının Cumhurbaşkanlığı Kararnamelerine konu olup olmayacağına ilişkindir. Cumhurbaşkanlığı Kararnamelerinin hukuki niteliğine bakıldığında, Anayasa'nın 104'üncü maddesine göre Anayasada münhasıran kanunla düzenlenmesi öngörülen konularda Cumhurbaşkanlığı kararnamesi çıkartılamaz. Ayrıca kanunda açıkça düzenlenen konularda Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi çıkartılamaz. Bilindiği üzere, çevre hakkı Anayasa'nın 56'ıncı maddesi ile hukuk sistemimizin bir parçası haline gelmiş ve anayasal hükmün uzantısı olarak 2872 sayılı Çevre Hakkı düzenlenip yürürlüğe sokulmuştur. Çevre Kanunu'nda çevre hakkı ile bağlantılı birçok konu örneğin, çevresel bilgi edinme hakkı, çevrenin korunması ve geliştirilmesi, ÇED süreçleri, çevresel başvuru hakkı ve diğer konular kanunla düzenlenmiştir. Dolayısıyla, Cumhurbaşkanlığı Kararnamelerinin Anayasa ile çizilmiş sınırları dikkate alındığında bu konular kanunda açıkça düzenlenmiş konular olduğundan bunlara ilişkin Cumhurbaşkanlığı Kararnamelerinin çıkartılmasının hukuki dayanağı olmayacaktır. Buna karşılık, uygulamaya bakıldığında sınırlayıcı nitelikte olmasa da çevre ilişkin Cumhurbaşkanlığı Kararnamelerinin düzenlendiği görülmektedir. Kanımca, hassas ve teknik konular içeren çevreye ilişkin düzenleme yapma yetkisinin yürütme erkine bırakılması sakıncalıdır. 38 sayılı Kapadokya Alan Başkanlığı Hakkında Cumhurbaşkanlığı Kararnamesini⁹³ buna örnek gösterebiliriz. Kapadokya gibi çevresel, kültürel, tarihi değeri yüksek bölgelere ilişkin yasal düzenlemelerin yapılmasının yürütme organına bırakılması aynı zamanda katılımcı bir sürecin eksikliğine işaret etmektedir.

Çevre hakkı ilk kez 1982 Anayasası ile düzenlendiğinden bunun gereği olarak kısa süre sonra çevresel konuları düzenleyen 2872 sayılı Çevre Kanunu 11.08.1983 tarih ve 18132 sayılı Resmî Gazetede yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. Bunun dışında, çevre hakkı ile doğrudan ilişkili olmasa da 2873 sayılı Milli Parklar Kanunu (11.08.1983), 3621 sayılı Kıyı Kanunu (17.04.1990), 1380 sayılı Su Ürünleri Kanunu (04.04.1971) ve 6831 sayılı Orman Kanunu (08.09.1956) çevre hakkını destekleyici kanunlardır. Anayasal ve Kanuni düzenlemelerle birlikte çevre hakkını desteklemek amacıyla Çevre, Şehircilik ve İklim

⁹³ Resmi Gazete (RG) tarihi: 01.06.2019, Sayı: 30791.

Değişikliği Bakanlığı bünyesindeki başkanlıkların yayımladığı ve resmi internet sitesinde yer alan 52 yönetmelik, 19 tebliğ ve 63 genelge bulunmaktadır.⁹⁴

Çevre Kanunu çevrenin korunması ve iyileştirilmesi, kırsal ve kentsel topraklardaki doğal kaynakların en uygun şekilde kullanılması ve korunması, bitki ve hayvan türleri ile doğal ve tarihsel zenginliklerin korunması, su, toprak ve hava kirliliğinin önlenmesi konularında amaçları belirlemekteydi. Söz konusu kanun birkaç kez değişikliğe uğrasa da en kapsamlı değişiklik 2006 yılında çıkartılmış 5491 sayılı Kanun ile yapılmıştır. Bu kanun ile 34 maddelik Çevre Kanunu'nun 25 maddesi değiştirilmiş, 9 ek madde eklenmiştir. Değişiklik öncesi çevre *“bütün vatandaşların ortak varlığı”* olarak tanımlanırken değişiklik sonrası kanunun amaç maddesine göre *“Bütün canlıların ortak varlığı olan çevrenin sürdürülebilir çevre ve sürdürülebilir kalkınma ilkeleri doğrultusunda korunmasını sağlamak”* Türkiye'nin ulusal çevre politikasının amacı olarak belirlenmiştir. Bu düzenleme ile kanun koyucu çevreyi vatandaşların ortak malı olarak gören anlayıştan uzaklaşarak *“bütün canlıların ortak varlığı”* gören anlayışı benimsemiştir. Böylece, insanla birlikte bütün canlılar çevrede yaşamlarını sürdürme, yaşam alanlarını koruma ve geliştirme hakkına sahiptir. Bu değişiklik ile kanun koyucu, çevresel sürdürülebilirlik ve kalkınma ilkeleri doğrultusunda hareket etmeyi amaçlamaktadır.

2872 sayılı Çevre Kanunu'nun 2'nci maddesine göre çevre canlıların yaşamlarını boyunca ilişkilerini sürdürdükleri ve karşılıklı olarak etkileşim içinde oldukları biyolojik, fiziksel, sosyal, ekonomik ve kültürel ortamdır. Bu tanımla ile, kanun yalnız doğal çevreyi değil bununla birlikte sosyal, ekonomik ve kültürel ortamı kapsayan yapay çevreyi de düzenlemektedir.⁹⁵

2872 sayılı Çevre Kanunu evrensel boyuta kabul edilmiş birçok çevresel ilkeleri düzenlemektedir. Bunlar arasında sürdürülebilir çevre, sürdürülebilir kalkınma, işbirliği, gelecek nesillerin korunması, kirliten öder, önleme, katılım, bilgilenme ve başvuru ilkeleri yer almaktadır. Kanunun en önemli hükümlerinden biri olan çevresel bilgiye ulaşma hakkını düzenleyen 30'uncu madde çevresel başvuru hakkını da düzenlemektedir. Kanunun 30.

⁹⁴Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı resmî web sitesi <https://cygm.csb.gov.tr/genelgeler-i-442> (Erişim tarihi: 12.06.2023).

⁹⁵ Tazegül, İsmail, **İdari Yargı Kararlarında Çevresel Başvuru Hakkı**, İstanbul: Adalet Yayınevi, s.110.

maddesine göre “Çevreyi kirleten veya bozan bir faaliyetten zarar gören veya haberdar olan herkes ilgili mercilere başvurarak faaliyetle ilgili gerekli önlemlerin alınmasını veya faaliyetin durdurulmasını isteyebilir.”⁹⁶ Söz konusu kanun hükmü 2006 yılında yapılmış değişiklik ile yürürlükteki halini almıştır. Değişiklik öncesi çevresel başvuru ve çevresel bilgi edinme hakkını düzenleyen madde, “Çevreyi kirleten veya bozan bir faaliyetten zarar gören veya haberdar olan gerçek ve tüzel kişiler, idari makamlara başvurarak bu faaliyetin durdurulmasını isteyebilirler” hükmünü içermektedir. Kanun değişikliği ile “idari makamlara başvurarak” ibaresinin “ilgili mercilere başvurarak” ibaresi ile değiştirilmesi çevreyi kirleten veya bozan bir faaliyetten zarar gören veya haberdar olan kişilerin sadece idari organlara değil aynı zamanda yargı organlarına da başvuru yapabileceğine olanak tanımıştır. Sadece mağdura değil, çevreyi olumsuz etkileyen faaliyetten haberdar olan herkese çevresel başvuru hakkının tanınması çevre yargısının en önemli ve belirgin özelliklerinden olan kamu katılımı ilkesinin yansıması olarak kabul edilebilir. Söz konusu düzenleme, kişisel menfaatleri veya hakları doğrudan etkilenmese de çevre hakkının korunması amacıyla herkesin yargı organlarına başvuru yapabileceğini mümkün kılan halk davası (*actio popularis*) yolunun açık olduğunu gösterir niteliktedir.

Çevre Kanunu çevrenin korunması, geliştirilmesi ve kirliliğin önlenmesi için kamu katılımını ve işbirliğini öngören önemli yasal düzenlemedir. Özellikle kirletenin kusursuz sorumluluğunu, çevrenin sürdürülebilir yönetimini, herkesin çevresel bilgilendirme ve başvuru hakkına sahip olduğunu düzenleyen hükümleri çevre adaletine erişim için önem arz etmektedir. Buna karşılık, kanun çevre hakkının kullanımında usule dair belirli eksiklikleri içermektedir. Özellikle, çevresel bilgilendirme, katılım ve başvuru hakları gibi önemli çevresel hakların detaylandırılmamış olması, bu hakların kullanımında idarenin sorumluluklarının detaylandırılmadığı ve somut düzenlemelerin olmaması görülmektedir. Bu eksiklikler toplumun çevre süreçlerine etkin bir şekilde katılmasını engelleyebilmektedir. Dolayısıyla çevreye ilişkin kararların alınması sürecinde toplumun aktif katılımı ve şeffaf bir süreç sağlanması mümkün olmayabilir.

Bir diğer yandan, Çevre Kanunu kirletenin sorumluluğuna değinilmiştir. Kanun kusur açısından objektif sorumluluğu öngördüğünden çevresel kirlenmeye veya bozulmaya neden

⁹⁶ 2872 sayılı Çevre Kanunu m. 30

olan kişilerin kusur şartı aranmaksızın sorumlu tutulacağı düzenlenmiştir.⁹⁷ Çevre yargısında hukuki sorumluluk değerlendirilmesi yapıldığında iki açıdan değerlendirmenin aynı zamanda yapılması gerekmektedir. Bunlardan ilki kirlenmenin ortaya çıkmasından önce sorumluluk değerlendirmesi, diğeri ise kirlenme sonucunda ortaya çıkan zararın sorumluluğunun değerlendirilmesidir. Önleyici aşama olarak nitelendirilen ilk aşamada hukukun işlevselliği incelenmeli, idari önlemler amacı ile hizmet ve üretim sektöründeki tüm işletmecilerin alması zorunlu olan izin, ruhsat, rapor ve benzeri belgelerin bulundurulup bulundurmadağı sadece usulü açıdan değerlendirilmemelidir. Bu tür belgelerin yargı organları tarafından içerik denetimi de yapılmalıdır. Tezin birinci bölümünde savunulduğu gibi ihtisaslaşmış çevre yargısının önemi burada ortaya çıkmakta ve ihtiyaç haline gelmektedir. İlgili yasal düzenlemelerin öngördüğü usullere göre verilmiş izin, ruhsat, rapor ve benzeri belgelerin içeriğinin genel mahkemeler tarafından çevre hukuku açısından detaylı şekilde değerlendirilmesi mümkün olmamaktadır. Somut olayın hukuk eğitilmiş hakimler dışında çevre bilimi üzerine uzmanlaşmış kişiler tarafından da değerlendirilmesi bu açıdan oldukça önem arz etmektedir. Oluşmuş veya oluşması muhtemel çevresel zararın etkisi ve boyutunun tespitinde uzman kişilerin doğrudan karar verme aşamasında yer alması çevre açısından daha adil kararların verilmesine yol açacaktır. Uygulamaya bakıldığında çevre yargısında mahkemelerin genelde ikinci aşamaya odaklandığı, alınması gereken önlemler bakımından yapılan değerlendirmenin yetersiz olduğu görülmektedir. Önleyicilik ilkesi, çevre sorunlarının ortaya çıkmadan alınacak tedbirlerle önlenmesini amaçlayan evrensel çevre hukuku ilkesidir. Çevre sorunlarının önlenmesi, sorunların ortaya çıktıktan sonra geri dönüşü zor ve maliyetli olabilecek çözümler üretmekten daha etkili koruma yöntemidir. Genel mahkemelerde çevre hukuku üzerine uzmanlaşmış hakimlerin olmaması sebebi ile bu ilkenin somut olaya uygulanmasında sıkıntılar yaşanmaktadır. 2872 sayılı Çevre Kanunu ihtisaslaşmış çevre yargısını öngörmese de, özellikle 30'uncu madde ile çevre yargısına başvurunun herkes açısından mümkün olduğunu öngördüğünden etkili düzenleme olarak kabul edilebilir. Buna karşılık, genel mahkemeler genellikle Çevre Kanunu'nun etkili maddelerini göz ardı ederek çevreye ilişkin uyuşmazlıkları genel düzenlemeler açısından değerlendirmektedir.

⁹⁷ a.g.k. m.28.

3.2 TÜRKİYE’DE ÇEVRE YARGISINDA MEDENİ HUKUK, CEZA HUKUKU VE İDARE HUKUKU YANAŞMASI

3.2.1 Medeni Hukuk Uygulamaları

Çevreye ilişkin uygulamalarla ilgilenen medeni hukukçuların bir kısmının görüşüne göre, çevre sorununun ortaya çıkmasından sonraki uygulamalarda medeni hukuk düzenlemeleri sorunun giderilmesi için yeterlidir.⁹⁸ Belirtmekte fayda vardır ki, Medeni Hukuk ile ilgilenen hukukçular ve doktrin çevreye ilişkin sorunların çözümünde Çevre Kanunu’nu genellikle yok saymaktadırlar. Çevre Kanunu’nun medeni hukukçular ve hukuk mahkemeleri tarafından uygulanmamasını kusur ve sorumluluk kavramlarının belirsizliğine bağlanmaktadır.⁹⁹ Fakat Yargıtay, ilk derece mahkemeleri tarafından Çevre Kanunu hükümlerinin uygulanması gerektiğini belirtmiştir.¹⁰⁰ Çevre Kanunu’nda kusur ve sorumluluğa ilişkin düzenlemeler belirsiz ve geniş şekilde düzenlenmiş olsa da yargı organları tarafından bu hükümlerin yok sayılması yerinde bir görüş değildir. Medeni hukuk hükümlerine ve Çevre Kanunu’ndaki ilgili düzenlemelere göre çevreye ilişkin sorunlarda hukuki sorumluluk objektif sorumluluk olarak nitelendirilmektedir. Her iki hukuki düzenleme objektif sorumluluğu kabul ediyor olsa da davacı açısından özel hükümleri içeren Çevre Kanunu hükümlerinin mahkeme tarafından somut olayda uygulanması daha avantajlı olabilir. Zira uygulamaya bakıldığında da kimi zaman göz ardı edilen Çevre Kanunu hükümlerinin uygulanmaması davacı açısından olumsuz sonuçlar doğurmaktadır. Örneğin, Türk Medeni Kanunu m. 730’da düzenlenen taşınmaz malikinın mülkiyet hakkının sınırlarını aşması, Türk Borçlar Kanunu m. 69’da düzenlenen yapı eserinde bir bozukluk veya bakımında eksiklik gibi şartlar Çevre Kanunu’nda aranmamaktadır. Keza Yargıtay taşınmaz üzerinde şahsi hak sahibinin örneğin kiracının Türk Medeni Kanunu m. 730 sebebi ile sorumlu tutulamayacağı görüşündedir.¹⁰¹ Buna karşılık, Çevre Kanunu m. 28 şahsi hak sahiplerinin de kirliliğe sebebiyet verme durumlarında sorumluluklarına gidilebileceği hükmünü içermektedir.

⁹⁸ Tandoğan, Haluk, **Medeni Hukuk Açısından Çevre Kanunu, Çevre Kanunu’nun Uygulanması**, Ankara: Türkiye Çevre Sorunları Vakfı Yayını, 1987, s. 18.

⁹⁹ a.g.e. s.19.

¹⁰⁰ Yargıtay 4. HD., E. 1988/7660, K. 1989/1046, K.T. 9.2.1989.

¹⁰¹ Ulusoy, Ali D., “Çevre Kirlenmesinin Oluşmasından Sonraki Aşamada Medeni Hukuk, Ceza Hukuku ve İdare Hukuku Çözümlerine Genel Bir Bakış,” **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Sayı: 43, 1993, s.127.

Bir diğ er yandan, TMK hükümlerine göre malikin sorumluluğuna gidilebilmesi için mülkiyet hakkının sınırlarının aşılmış olmas ı ve fiilin hukuka aykırı olması gerekir.   ğretiye bakıldığında hukuka uygun kirletmelerden dolayı “*fedakarlığın denkleştirilmesi*” ilkesine başvurulması gerektiğ i savunulmaktadır. Zannımca   vreye ilişkin sorunlar a ıısından bireylerin sorumluluğ u değ erlendirildiğ inde   vreye karşı yapılmış atık veya kirletme işlemi hiçbir şekilde hukuka uygun sayılamaz.   vre Kanunu’nun 8’inci ve 28’inci maddeleri gereğince “*hukuka uygun kirletme*” kavramından bahsetmemiz mümkün değildir.   vre Kanunu 8’inci maddesi her türlü atık ve artığ ı   vreye zarar verecek şekilde bulundurulmasını açıkça yasaklamaktadır. Ayrıca 28’inci madde gereğince   vreyi kirletenler ve   vreye zarar verenler sebep oldukları kirlenme ve bozulmadan doğ an zararlardan dolayı kusur şart ı aranmaksızın sorumludurlar. Bu hüküm   vre Kanunu m. 3/1(g)’de düzenlenen “*kirleten öder*” ilkesinin yansıması olarak görülmektedir. Bir görüşe göre, yapılan kirlenme yönetmeliklerle belirlenmiş standartların altındaysa   vre Kanunu 8’inci madde hükmü gereğince kirlenme sayılmayacağ ından mağdurun sadece genel düzenlemelere dayanarak hak talebinde bulunması mümkün olacaktır.¹⁰² Zannımca kirlenmenin standartların altında olması mağdurun kirlenmeden etkilenmediğ i anlamına gelmemektedir.   vresel kirlenmenin mağduru mağduriyetini kanıtladığ ı takdirde   vre Kanunu m. 28 uyarınca kirletenin sorumluluğuna gidebilir. Dolayısıyla mahkeme somut olayda konu olan kirlenmeni sadece yönetmeliklerle belirlenmiş standartlar a ıısından değ il davacının mağduriyeti a ıısından da değ erlendirmelidir. Böylece genel medeni hukuk düzenlemelerini dayanak göstererek fedakarlığın denkleştirilmesi hükümlerine başvurmaya da gerek kalmayacaktır. Bu noktada   vre İhtisas Mahkemelerinin   vre hukuku a ıısından daha etkili bir yarg ı yolu olduğ unu ve ülkemiz a ıısından ihtiyaç haline geldiğ ini anlamaktayız.   vreye ilişkin özel düzenlemelerin yerinde uygulanabilirliğ inin sağlanması, uzman kişiler tarafından yerinde değ erlendirilme yapılması bireylerin   vresel adalete erişimini kolaylaştırmaktadır. Uygulamaya bakıldığında Türk   vre yargısında   vre Kanunu’nca belirlenmiş hükümlerin ve ilkelerin yarg ı organları tarafından amaca uygun yorumlanıp uygulanmadığ ı görülmektedir.

¹⁰² a.g.e s.128.

Çevre sorunları ile baş edebilmek için modern hukukumuzda ilk akla gelen çözüm yolu medeni hukuktan doğan haksız fiil düzenlemelerine dayanarak kirletenin sorumluluğuna gidilmesi olsa da bu düzenlemelerin uygulanması sonucunda açılmış tazminat davalarının tek başına uygulanmasının sürdürülebilir çevre adaleti açısından elverişli olmadığı kanaatindeyim. İlk olarak, haksız fiilden bahsedebilmek için öncelikle zararın gerçekleşmiş olması gerekmektedir¹⁰³ ve çevre sorunları açısından bakıldığında tazminat hükümlerinin uygulanması oluşmuş çevresel zararın giderilmesi açısından çoğu zaman yeterli olmamaktadır. İkinci olarak, çevrenin kirlenen unsurların her zaman tek veya belirlenebilen sayıda kişinin mülkiyetinde olmayacağıdır. Günlük hayatımızda genellikle çevrenin en çok kirlenen unsurlarının orman, deniz, göl, hava, nehir gibi tüm toplumun yararına sunulmuş mülkiyetsiz bölgeler olduğunu görmekteyiz. Bu durumlarda haksız fiil hükümlerine gidilerek tazminat kararının uygulanması ortaya çıkan çevre sorunu ile dengeli olmayacaktır.¹⁰⁴ Her ne kadar Çevre Kanunu 30'uncu madde halk davası yolunu mümkün kılan düzenleme olsa da uygulamaya bakıldığında hukuk yargısında halk davası uygulamasının yer bulamaması sebebiyle bu tür durumlarda davaların tek tek açıldığı görülmektedir. Ayrıca mahkemelerin doğrudan mağdur ilkesine sıkı sıkıya bağlı olması sebebi ile çevre eğilimli başarı oranının da düşük olacağı öngörülmektedir. Son olarak, medeni hukuk uygulamalarının yetersizliğinin üçüncü nedeni haksız fiil tazminatının zarar miktarıyla sınırlı olmasıdır. Böylece çevre kirliliğini önlemek ve çevreyi eski haline getirmekle yükümlü olan devletin değil sadece bireylerin sorumluluğuna gidilmesi söz konusudur. Çevre sorunlarının hepsinin kısa vadeli etkilerle sınırlı olmadığını, aynı zamanda uzun vadeli etkilere de yol açacağını göz önünde bulundurursak bu tür tazminat kararlarının dengeli ve adil şekilde hesaplanması oldukça güçtür. Ülkemizde ihtisaslaşmış çevre yargısının ve çevre yargısı üzerine uzmanlaşmış hakimlerin bulunmaması sebebi ile tazminat miktarlarının hesaplanmasında hatalar sıkça yapılmaktadır.

Bu sebepler doğrultusunda çevre kirliliğinin önlenmesinde medeni hukuk yaptırımlarının yanı sıra kamusal yaptırımların da uygulanması oldukça önem arz etmektedir. Dolayısıyla

¹⁰³ Eren, Fikret, **Borçlar Hukuku Genel Hükümler**, 18. Bası, Ankara: Yetkin Yayınları, 2015, s. 520.

¹⁰⁴ Özgüç, Levent Emre, **5237 Sayılı Türk Ceza Kanunu Çerçevesinde Çevrenin Kasten Kirletilmesi Suçu**, Yüksek Lisans Tezi, Koç Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2017, s.11.

evre sorunlarının değerlendirilmesine ceza hukuku ve idare hukuku açısından da bakmakta fayda var.

3.2.2 Ceza Hukuku Uygulamaları

Türk hukukunda çevreye ilişkin ceza hukuku düzenlemeleri farklı yasalarla kanunileştirilmiştir. evre ceza hukuku düzenlemelerinin geniş, kapsamlı ve tek yasa ile düzenlenmesi evre suçlarının caydırıcılığının sağlanması ve işlendiği iddia edilen suçların tespiti ve nitelendirilmesi açısından daha elverişli olacaktır. evre suçunun işlenmesi sonucunda ortaya çıkan evre sorunlarının tespiti, değerlendirilmesi, geleceğe yönelik ortaya çıkaracağı sonuçların öngörülmesi yargı organı tarafından tespit edilerek suçun neticesine dengeli olacak şekilde adli para cezasına veya hapis ceza çarptırılması oldukça önem arz etmektedir. Dolayısıyla bu tür suçlar ceza yargılanmasına konu olduğu durumlarda evre ceza hukuku üzerine uzmanlaşmış hakimler tarafından karara bağlanmasında fayda vardır. Ülkemizde evre ceza hukukunun yeteri kadar gelişmemesi ve genel mahkeme hakimlerinin yeteri düzeyde çevreye duyarlı olmaması sonucunda evre suçları faillerinin gereken tedbirlere tabi tutulmamasına neden olmaktadır. Bu sebeptedir ki, ülkemizde evre ihtisas mahkemelerinin kurulması durumunda ceza hukuku dairelerinin de oluşturulması evre adaleti açısından önem arz etmektedir.

evre Kanunu'nun ek maddelerinde evre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı'nın çeşitli konuları yönetmelikle belirleme yetkisi bulunmaktadır. Kanunda birçok konunun yönetmelikle belirleneceğinin öngörülmesi, birçok hükümde çevrenin korunmasına ilişkin genel kuralın belirlenmemesi ile idareye geniş takdir yetkisi tanımış ve yeterli korumayı sağlayamamıştır. Ayrıca, çevrenin korunmasına ilişkin birçok konunun yönetmelikle belirlenmesi öngörülse de gerekli yönetmeliklerin geç çıkarılması ve ilgili yönetmeliklerin sık sık değişikliklere uğraması uygulamada sıkıntılara sebep olmaktadır. Aynı zamanda çevreye karşı işlenmiş suçların kapsamının bir diğer deyişle bireylerin özgürlüklerinin sınırlandırılacak konuların yönetmelikle belirlenmesinin öngörülmesi normlar hiyerarşisi ve hukuk devleti ilkesi açısından uygun değildir. Bu sebeptedir ki, kanunun tekrardan gözden geçirilerek yeni değişikliğe ve detaylı düzenlemelere ihtiyacı vardır.

2872 sayılı evre Kanunu'nda adli nitelikli cezaları öngören 26'ncı maddeye göre bildirim ve bilgi verme yükümlülüğüne aykırı olarak yanlış ve yanıltıcı bilgi verenler, altı aydan bir

yıla kadar hapis cezası ile cezalandırılır. Çevreyi etkileyen faaliyetlerde bulunan kuruluş ve işletmelerin çıkardıkları atık ve artıkların niteliği ve miktarı konusunda gerçeğe uymayan bilgi vermesi suçu oluşturmaktadır.

Bir diğer yandan Çevre Kanunu m. 26/2'e göre yanlış ve yanıltıcı belge düzenleyen ve kullananlar hakkında Türk Ceza Kanunu'nun belgede sahtecilik suçuna ilişkin hükümlerin uygulanacağını öngörmektedir.

Yargıya intikal eden çevresel etki değerlendirmesine ilişkin davalarda çevresel etki değerlendirme süreci yargılama sonuna kadar durur. (m.26/3)

TCK'da çevre suçlarına “Çevreye Karşı Suçlar” başlığı altında yer verilmiştir. Kanunun bu bölümünde yer alan hükümler çevrenin korunmasını hedeflemektedir ve TCK m. 181, “Çevrenin Kasten Kirletilmesi”, m. 182 “Çevrenin Taksirle Kirletilmesi”, m. 183 “Gürültüye Neden Olma” ve m. 184 “İmar Kirliliğine Neden Olma” suçları yer almaktadır. Bir diğer yandan bu bölümde yer almasa da çevre korumacılığını hedefleyen Topluma Karşı Suçlar başlığı altında “Radyasyon Yayma” suçu m.172’de ve Kamunun Sağlığına Karşı Suçlar başlığı altında “Zehirli Madde Katma” suçu ise m. 185’te düzenlenmiştir.

2872 sayılı Çevre Kanunu ve 5237 sayılı Türk Ceza Kanunu’nda düzenlenen çevreye ilişkin suçlar dışında 6831 sayılı Orman Kanunu’nda ormana karşı işlenmiş suçlara da yer verilmiştir.¹⁰⁵

Günümüzde çevre sorunları ile karşılaşan bireylerin ceza hukuku uygulamasına genelde başvurmadığı gözlemlenmektedir. Türk hukukunda çevre geliştirme ve korumacılığı faaliyetlerinde ceza hukukuna pek başvurulmamasının sebeplerinden biri suçun cezai sorumluluğunun tespitinin her zaman kolay olmamasıdır.¹⁰⁶ Örneğin, tüzel kişilerin cezai sorumluluğuna gidilebilir mi, sanık ile mağdurun tespiti her zaman mümkün müdür, suya akıtılan atıklara diğer atıkların eklenmesi durumunda nedensellik bağı oluşmuş mudur, aynı türden atığın birden fazla kişi tarafından dökülmesi sonucunda zarar ortaya çıkmışsa her bir

¹⁰⁵ Ayrıca bakınız: Güneş, Yusuf, “Orman Suçlarının Ceza Hukuku Açısından Değerlendirilmesi”, **İstanbul Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi**, Seri: A, Cilt: 54, Sayı: 1, 2004.

¹⁰⁶ Ulusoy, Ali D., “Çevre Kirlenmesinin Oluşmasından Sonraki Aşamada Medeni Hukuk, Ceza Hukuku ve İdare Hukuku Çözümlerine Genel Bir Bakış,” **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Sayı: 43, 1993, s. 129.

kişi ayrı ayrı mı sorumlu tutulur? Bu sorular ceza hukuku değerlendirmelerinde kafa karışıklığına sebep olmaktadır ve etkili bir çözüm yöntemi bulunmaması sebebi ile çoğu zaman suçlu olsa bile failin lehine yorum yapılmaktadır. Ayrıca çevre ceza hukukunda netice hafif gözükse de ileri vadede çevre üzerinde daha olumsuz neticeler doğurabilir. Dolayısıyla çevre ceza hukuku açısından ihtisaslaşmış yargıya ihtiyaç olduğu kaçınılmazdır. Oluşan veya oluşması kaçınılmaz çevre suçlarının failinin adil yargılanması ve uygulanacak ceza ile çevre sorunu arasında dengenin sağlanması gerekmektedir.

3.2.3 İdare Hukuku Uygulamaları

Çevre hukukunun doğasında idare hukukuna bağlılık bulunduğundan dünya genelinde olduğu gibi Türk hukukunda da çevreyi ilgilendiren uyuşmazlıkların çözümü genel olarak idari yargıya havale edilmiştir. Değerlendirmeye geçmeden önce belirtmek gerekir ki çevresel açıdan idarelerin iki tür sorumluluğu bulunmaktadır. Bunlardan ilki merkezi yönetim veya yerel yönetim kuruluşlarına bağlı olan işletmelerin çevreyi kirletmeleri durumunda ortaya çıkan idari sorumluluktur. Diğeri ise, özel kişiler tarafından yapılacak faaliyetler öncesinde idare tarafından verilmiş ruhsat, izin, lisans gibi önlemlerin gerektiği gibi düzenlenmemesi veya özel kişilerin faaliyet esnasında gerektiği gibi denetlenmemesi durumunda ortaya çıkan çevre sorunlarındaki idarenin sorumluluğudur.

Bu olguların ilkini değerlendirirsek, Çevre Kanunu'nda kirleten kavramı “*Faaliyetleri sırasında veya sonrasında doğrudan veya dolaylı olarak çevre kirliliğine, ekolojik dengenin ve çevrenin bozulmasına neden olan gerçek ve tüzel kişiler*”¹⁰⁷ şeklinde tanımlandığından ve idare için herhangi bir özel düzenleme bulunmadığından idare de aynı özel kişiler gibi çevre kirliliğinden sorumlu tutulur.¹⁰⁸ Çevre kirlenmesinde devletin de tıpkı özel kişiler gibi sorumluluğunun olması bir başka deyişle devlete bu konuda ayrıcalık tanınmaması yerinde bir karardır. Çevre kirliliğine yol açan en büyük faaliyetleri bizzat yürüten, destekleyen veya bu faaliyetlere izin veren devlete bu konuda ayrıcalık tanınması durumu çevre korumacılığının ve çevre adaletinin özüne ve ruhuna aykırılık oluştururdu. Ayrıca, maalesef Türk hukukunda idareye tanınmış yetkiler genellikle idarelerce yanlış ve hukuka aykırı

¹⁰⁷ 2782 sayılı Çevre Kanunu m.2.

¹⁰⁸ Ulusoy, Ali D., “Çevre Kirlenmesinin Oluşmasından Sonraki Aşamada Medeni Hukuk, Ceza Hukuku ve İdare Hukuku Çözümlerine Genel Bir Bakış,” *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Sayı: 43, 1993, s. 134.

şekilde geniş yorumlanmaktadır. Eğer idareye çevre konusunda ayrıcalık tanınmış olsaydı muhtemelen bu tür düzenlemeler de idarece yanlış yorumlanır ve yasanın ruhuna aykırı şekilde kararlar alınırdı.

İdarenin özel kişilerle eşit şekilde sorumlu olması idari sorumluluğunun olmaması anlamına gelmemektedir. Dolayısıyla gereken tüm tedbirlerin alınmış olması idarenin sorumluluğunu ortadan kaldırmayacaktır. Zannımca Çevre Kanunu'nda idareye yönelik özel sorumluluk maddesinin düzenlenmemiş olması kanunun eksik hususlarından biri sayılabilir.

Çevre uyuşmazlıklarının kendine has özellikleri olduğundan tek yargı yolunun bir başka deyişle ihtisaslaşmış çevre yargısının olmaması Türkiye'de çevre adaletine erişimi engellemektedir. İleride yargı kararları ışığında genel hükümler uyarınca çevre adaletinin sağlanmaya çalışılmasının yetersiz olduğu gerekçelendirilecektir. Dolayısıyla, çevreyi olumsuz etkileyen faaliyetler bir kamu kurumu veya kuruluşu tarafından hayata geçirilmişse, idari yargı organlarına başvurulması gerekmektedir. İdari yargı organlarına başvurabilmek için ölçütün bir kamu kurumu veya kuruluşu tarafından yapılmış idari işlem veya ihmalin olmasıdır. Burada dikkat edilmesi gereken idari davalardaki menfaat unsurudur. Menfaat unsuruna göre kimler idarenin sorumluluğu kavramına dayanarak idari yargıya başvurabilir? Öncelikle Çevre Kanunu'nun 30'uncu maddesine göre “Çevreyi kirleten veya bozan bir faaliyetten zarar gören veya haberdar olan herkes ilgili mercilere başvurarak faaliyetle ilgili gerekli önlemlerin alınmasını veya faaliyetin durdurulmasını isteyebilir.” Anayasa'nın 56'ncı maddesi gereğince çevreyi geliştirme ve koruma herkesin ortak sorumluluğu olduğundan bu kanun hükmü anayasal normun uzantısı olarak kabul edebiliriz. Kanun açık şekilde sadece zarar görenlerin değil aynı zamanda haberdar olan kişilerin de ilgili makamlara başvuru yapabileceğini öngörmüştür. Ancak sonrasında çevre kirliliğinden haberdar olan gerçek ve tüzel kişilerin idari yargıya başvuru yaparak iptal davası açabilmesi gerekmektedir. Öğretide haberdar olan kişilerin idarenin hareketsizliği durumlarında iptal davası açıp açamayacağının tartışmalı olduğunu savunan görüşler¹⁰⁹ olsa da bunları kabul etmek güçtür. Haberdar olan kişiler idareye başvuru hakkını kullanarak idareye başvurmuş olmaları durumunda eğer idare çevre kirliliğine yol açan faaliyeti durdurma yönünde

¹⁰⁹ Gemalmaz, Mehmet, Semih, “Bir İnsan Hakkı olarak Çevre Hakkı ve Türk Düzenlemesi”, S. Dönmezer'e Armağan, 1987, s. 269.

herhangi bir adım atmadığı halde İdari Yargılama Usulü Kanunu m. 12 gereğince başvuran kişinin idari yargıda iptal davası açma hakkı doğmuş olacaktır. Dolayısıyla idarenin hareketsiz kalması durumunda haberdar olan kişilerin idari yargı yoluna başvurarak iptal davası açma ehliyetinin bulunup bulunmaması yönündeki şüphelerin dayanağı yoktur.

İdare hukuku açısından değerlendirmeleri göz önünde bulundurduğumuzda Türk hukukunda menfaat kavramının mahkemeler tarafından genellikle dar yorumlandığını görülmektedir. İdare hukukunda düzenlenmiş tam yargı ve iptal davalarının açılmasında mağdur kavramına önem verilmesi sebebi ile uygulamada ve öğretide haberdar olan kişilerin tam yargı davası açamayacağı savunulmaktadır.¹¹⁰ Tam yargı davasında bulunmak için yaşanmış olayın kişiselleştirilmesi gerektiğinden haberdar olan kişilerin dava açması güçlük teşkil etse de tamamen bu usulün kabul edilmeyeceğini savunmak çevre adaleti açısından doğru değildir. Çevre sorunları tahmin edilmeyecek boyutta kontrolsüz geliştiğinden ortaya çıkan sorundan dolayı ileride tüm halk mağdur olabilir. Dolayısıyla mahkemeler vatandaşlık, mülkiyet, ikametgâh gibi sınırlandırıcı unsurlar yerine “potansiyel mağdur” kavramını dikkate alarak önüne gelen davaları değerlendirirlerse çevre adaleti açısından daha isabetli kararların alınacağı şüphesizdir. Dolayısıyla eğer Çevre Kanunu m. 30 mahkemeler tarafından işletiliyor olsaydı Türk Çevre Hukukunda çevreye ilişkin davaların incelenmesinde menfaat ihlali kuralını incelemeye de gerek kalmayacaktı.

Hukukumuzda menfaat ilkesi ile ilgili düzenlemelere bakıldığında 2577 sayılı İdari Yargılama Usulü Kanunu (İYUK) 2/1-a maddesi gereğince iptal davaları; *“idari işlemler hakkında yetki, şekil, sebep, konu ve maksat yönlerinden biri ile hukuka aykırı olduklarından dolayı iptalleri için menfaatleri ihlal edilenler tarafından açılan davalardır.”* Davacı ile idari işlem arasında meşru, güncel ve ciddi bir ilişki söz konusu olduğunda menfaat koşulunun oluştuğu kabul edilmektedir.¹¹¹ Danıştay’a göre *“... iptal davalarında aranan menfaat ilişkisi, davacı ile iptali talep edilen idari işlem arasında kurulacak makul ve gerçek ilişkiyi ifade etmektedir. Bu ilişki, sübjektif bir hakkın ihlal edilmesi gibi güçlü ve açık bir bağlantıya dayanabileceği gibi, davacının idari işlemle belirli bir çerçeveye girmesine de dayanabilir. Bu*

¹¹⁰ a.g.e. s. 270.

¹¹¹ Tazegül, İsmail, **İdari Yargı Kararlarında Çevresel Başvuru Hakkı**, İstanbul: Adalet Yayınevi, s. 223

nedenle, idari yargı tarafından, menfaat ilişkisinin her davada o davaya özgü olarak saptanması gerekmektedir.”¹¹²

Çevresel davalarda idare mahkemelerinin menfaat kavramını nasıl yorumladığı da önem arz etmektedir. Çevresel sorunlar nitelikleri gereğince, sadece çevre sorununun ortaya çıktığı bölgede veya yakınında oturan kişileri etkilememektedir. Uzun veya kısa vadede ortaya çıkan çevre sorunu tüm ülke üzerinde ve hatta dünya genelinde etki yaratma potansiyeline sahiptir. Dolayısıyla çevre davalarında mahkemelerin bölge kavramını daraltıcı unsur olarak değil genişletici unsur olarak kullanmasında fayda vardır çünkü eğer dünyamız tehlike altındaysa bölge kavramı gerekirse tüm dünya olarak da yorumlanabilir. Buna karşılık, idari yargı alanında verilen kararlarda iptal davası açabilmek için vatandaşlık bağının bulunması tek başına yeterli görülmemekte, menfaat ihlali şartının oluşması için çevre sorununa yol açan faaliyet veya proje alanında ikamet etme, o yöre nüfusuna kayıtlı olma ya da ilgili yörede mülk sahibi olma koşulu aranmaktadır.¹¹³ Keza Danıştay, bir bölgede çevresel etki doğuracak projelerin yapımına ilişkin davaları değerlendirirken dava açma ehliyetini coğrafi ilgiye bağlamaktadır. Rize’de kurulması planlanan taş ocağına karşı açılan davada Rize’de oturma ya da o yörede mülkiyete sahip olma şartını arayan yüksek mahkeme, uluslararası çevresel etkiye sahip olacak Akkuyu Nükleer Santralinin yapımına ilişkin ÇED raporuna karşı İstanbul’da yaşayan vatandaş tarafından açılmış davayı da menfaat yönünden reddetmiştir.¹¹⁴ Neyse ki, Danıştay İdari Dava Daireleri Genel Kurulu, nükleer santrallerin çevreye olan etkisinin bulunduğu bölge ile sınırlı olmaması sebebi ile nükleer santrallere özgü olmak üzere tüm vatandaşların menfaatinin olduğunu belirterek kararı bozmuştur.¹¹⁵ Kanımca, nükleer santrallere ilişkin emsal nitelikte bu kararda Mahkemenin geliştirdiği yorumdan yola çıkarak geniş coğrafyayı etkileyecek diğer projeler açısından da benzer tutumun sergilenmesi isabetli olacaktır.

¹¹² Danıştay 11. Daire, E. 2007/6930 K. 2007/7002, k.t. 25.05.2007.

¹¹³ Kaboğlu, İbrahim Ö. / Özalp, Nihan, **Çevre Hakkı**, 4. Baskı, İstanbul: Tekin Yayınevi, 2021, s.184.

¹¹⁴ Danıştay 14. Daire, E. 2015/48, K. 2015/3500, k.t. 30.04.2015.

¹¹⁵ Danıştay İDDK, E 2015/3251, K. 2015/3205, k. t. 05.10.2015.

3.2.4 Medeni Hukuk, Ceza Hukuku ve İdare Hukuku açısından Değerlendirmelere Yönelik Sonuç

Çevre sorunlarına ilişkin medeni hukuk yaklaşımı hukuki sorumluluk kavramıyla sınırlıdır. Türk hukukunda hukuk mahkemelerince görülen çevre davalarında özel nitelikte olan Çevre Kanunu hükümlerinin görmezden gelindiği, hukuki sorunların genel hükümler çerçevesinde çözümlenmesi eğiliminde olduğu açıktır. Medeni hukukun öngördüğü mülkiyet hakkının sınırı olan taşkınlık ve tazminat kavramları üzerinden çevre sorunlarının hukuki değerlendirmesini yapmak yanlış olmasa da yeterli değildir. Bu tür çözüm yöntemleri sadece ufak çevre sorunlarının çözümlenmesi açısından yeterli olacaktır. Çevreye uzun vadeli ve telafisi zor olan zararların verilmesi durumunda hukuk muhakemesi ile sadece tazminata hüküm verilmesi çevre adaleti açısından adil olmayacaktır. Anayasa'nın 56'ncı maddesi uyarınca çevreyi geliştirmek, çevre sağlığını korumak ve çevre kirlenmesini önlemek Devletin de ödevidir. Oluşmuş çevre kirliliğinin önlenmesi için Devletin de sorumluluğuna gidilmesi gerekir.

Ceza hukuku açısından değerlendirme yapıldığında her ne kadar TCK'da çevre korumacılığı amacıyla çevreye ilişkin suçlar düzenlense de idari müeyyidelerin yetersiz olduğu durumlarda, uygulanan ikincil nitelikte hükümlerdir.¹¹⁶

İdare hukuku açısından çevre sorunlarının değerlendirilmesi göz önünde bulundurulduğunda pozitif hukukumuz Çevre Kanunu ile çevre için tehdit oluşturan eylemlerin tamamını idari ihlal olarak kabul etmektedir. Dolayısıyla günümüzde çevre korumacılığının sağlanmasında yeterli olmasa da en etkili yöntemin de idare hukuku çerçevesinde olduğunu söyleyebiliriz. Çevre hakkı kamu yararı bakımından üstün bir hak niteliğinde olduğundan çevre sorunlarına ilişkin davaların incelenmesinde dava ehliyeti gibi usul kurallarının olabildiğince esnek uygulanmasında fayda vardır. Ayrıca Anayasa'nın 56'ncı ve Çevre Kanunu'nun 30'uncu maddesi çevre korumacılığının sağlanması ve dava ehliyeti konusunda geniş düzenlemeler olarak kabul edilse de maalesef yıllardır yargı organları tarafından bu madde hükümleri dikkate alınarak çevre adaleti açısından umut verici kararların alındığı pek görülmemiştir.

¹¹⁶ Ulusoy, Ali D., "Çevre Kirlenmesinin Oluşmasından Sonraki Aşamada Medeni Hukuk, Ceza Hukuku ve İdare Hukuku Çözümlerine Genel Bir Bakış," *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Sayı: 43, 1993, s. 140.

Çevre sorunu kendi içinde birçok hukuki sorunu içerdiğinden disiplinler arası bir kavram olarak öne çıkmaktadır. Dolayısıyla çevre sorunu geniş boyutta incelenmeli ve tek bir hukuk disiplini açısından değerlendirmenin çoğu zaman yeterli olmamaktadır. Medeni hukuk, ceza hukuku ve idare hukukunun değerlendirmeleri kendi kuralları ile sınırlı olduğundan tam, kapsamlı ve çevre adaleti açısından isabetli kararların alınması mümkün görülmemektedir. Bu sebeptir ki, özellikle son yıllarda ülkemizde yaşanan çevre sorunları ve beraberinde gelen imar sorunlarının geniş, kapsamlı, disiplinler arası yargı yolu ile değerlendirilmesi gerekmektedir. Dolayısıyla ihtisaslaşmış çevre yargısı ülkemiz için kaçınılmaz bir ihtiyaç haline gelmiştir.

3.3 TÜRKİYE’DE YARGI KARARLARI IŞIĞINDA ÇEVRE HAKKI

Ülkemiz de dünyanın diğer ülkeleri ile paralel olarak birçok çevre sorunu ile mücadele etmektedir. Özellikle son yıllar ülke genelinde görülen çevre sorunları, idarenin sorumsuzlukları sonucunda çevreye verilen zarar, çevre kirliliğine karşı yeterli özenin gösterilmeyip harekete geçilmemesi yaşanan çevre sorunlarının ortadan kalkmasını geciktirmektedir. Yukarıda da belirtildiği üzere sürdürülebilir çevrenin sağlanması için çevre sorunlarının bağımsız ve ihtisaslaşmış yargı tarafından değerlendirilmesi ana unsur oluşturmaktadır. Ülkemizde ihtisaslaşmış çevre yargısının bulunmaması sebebi ile farklı hukuk yolları ile dağınık şekilde değerlendirme söz konusudur. Bu sebeptir ki, ülkemizde çevre sorunları üzerine bir türlü yerleşik içtihat geliştirilememiştir ve oluşan çevre sorunları ile yargıya başvurulması durumunda olası kararın öngörülebilirliği de yoktur. Davaların sonucunun öngörülebilir olmamasının başlıca sebebi yerleşik içtihat düzeninin, çevre hukuku üzerine uzmanlaşmış hakimlerin nerdeyse hiç olmaması ve çevre mevzuatının kapsamının oldukça dar olmasıdır. Bir önceki bölümde ele alınan değerlendirmeler göz önünde bulundurularak bu bölümde yargı kararları incelenecektir.

3.3.1 Anayasa Mahkemesi Kararlarında Çevre Hakkı

1961 Anayasasında çevre hakkına ilişkin herhangi bir hüküm yer almasa da Anayasa Mahkemesi (AYM) dolaylı koruma mekanizması ile çevre hakkı ile bağlantılı başvuruları değerlendirerek karara bağlamıştır. Bu çalışmada çevre hakkının Anayasa’ca doğrudan kabul edildiğinden bir başka deyişle 1982 Anayasasının yürürlüğe girdiği tarihten sonraki kararları incelenecektir. 2010 Anayasa değişikliği ile Türk hukukundaki en büyük gelişmelerden biri

olan AYM’e bireysel başvuru yolu¹¹⁷ açılmıştır. Bu nedenle çevre hakkına ilişkin bireysel başvuruların da değerlendirilmesinde fayda vardır.

Çevre hakkı İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi (İHAS) ile korunan temel hak ve hürriyetlerden biri olmasa da İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi (İHAM) dolaylı koruma mekanizması ile çevre korumacılığına ilişkin önemli içtihatlar geliştirmiştir. Özellikle dönüm noktası olarak nitelendirebileceğimiz 1994 tarihli Lopez Ostra¹¹⁸ kararı ile yüksek mahkeme çevre hakkını açıkça tanıdığını kabul etmiştir. Dolayısıyla çevre hakkının İHAS kapsamında içtihadı olarak güvencelendiğini kabul edebiliriz. AYM de İHAM ile paralel bir biçimde çevre hakkının ihlaline ilişkin yapılan bireysel başvuruları kabul etmektedir. Üstelik İHAS m. 53 gereğince “*Bu Sözleşme hükümlerinden hiçbir, herhangi bir Yüksek Sözleşmeci Taraf’ın yasalarına ve onun taraf olduğu başka bir Sözleşme uyarınca tanınmış olabilecek insan hakları ve temel özgürlükleri sınırlayacak veya onları ihlal edecek biçimde yorumlanamaz*” hükmü de yapılan bireysel başvurularda AYM’nin doğrudan Anayasa’nın 56’ncı maddesine dayanarak karar vermesinin önünü açan bir düzenlemedir.

Anayasa Mahkemesi kararlarında çevre hakkını iki bölümde değerlendirmek mahkemenin tutumunda olan değişiklikleri tespit etmek açısından daha isabetli olacağından norm denetimi ve bireysel başvuru kararlarında çevre hakkı değerlendirilecektir.

3.3.1.1 Norm denetimi kararlarında çevre hakkı

Ülkemizdeki çevre hakkı ihlalleri genellikle yürütme organı ve idare tarafından gerçekleştiği için idari yargının çevre korumacılığında önemi ön plana çıkmaktadır. Yürütme ve idarenin işlem ve eylemleri yasallık ilkesine dayanmaktadır ve yapılan tüm işlem ve eylemlerin yasal dayanağının olması şarttır. Yasama organı tarafından çevre hakkını tehlikeye sokabilecek, çevre korumacılığını sağlayan üst normları görmezden gelecek düzenlemeler yapılabilir. Ayrıca çevre hakkına zarar verecek Cumhurbaşkanlığı Kararnameleri de çıkartılabilir.

¹¹⁷ 1982 Anayasası md. 148/2: “*Herkes, Anayasa’da güvence altına alınmış temel hak ve özgürlüklerinden, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi kapsamındaki herhangi birinin kamu gücü tarafından, ihlal edildiği iddiasıyla Anayasa Mahkemesi’ne başvurabilir.*”.

¹¹⁸ Lopez Ostra / İspanya, Başvuru No. 16798/90, k.t. 09.12.1994, <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22fulltext%22:%5B%2216798%22%22%22documentcollectionid%22:%5B%22GRANDCHAMBER%22%22CHAMBER%22%22itemid%22:%5B%22001-57905%22%22%22%7D> (Erişim tarihi: 23.07.2023).

Bunların Anayasa'ya uygunluk denetiminin yapılacağı yer AYM'dir. Anayasa yargısı olarak çevre hakkının korunmasında dolaylı mekanizma norm denetimidir.

Mahkemenin çevre hakkına ilişkin norm denetimi yaptığı içtihat geçmişine baktığımızda AYM, çevreyi ilk kez kavramsal açıdan değerlendirdiği kararında¹¹⁹ aşağıdaki yorumu yapmıştır:

*“‘Sağlıklı ve dengeli çevre’ kavramına, doğal güzelliklerin korunduğu, kentleşme ve sanayileşmenin getirdiği hava ve su kirlenmesinin önlendiği bir çevre kadar, belli bir plan ve programa göre düzenlenmiş çevrenin de gireceği kuşkusuzdur.”*¹²⁰

Doğal güzelliklerin korunması, hava ve su kirliliğinin önlenmesi, çevrenin belli bir plan ve programa göre belirlenmesi sağlıklı ve dengeli çevrenin unsurları olarak belirlenmiştir. Toprak, biyolojik çeşitlilik, iklim gibi unsurlara değinmek yerine çevreye sadece estetik açıdan bakarak doğal güzelliklere vurgu yapmıştır. Mahkemenin kirlenme ile ilgili sadece hava ve su kirliliğine değinmesi çevre bilimi üzerinde yeterli bilgiye sahip olmamasının görünümüdür. Toprak, gürültü, kimyasal ve nükleer kirliliğe vurgu yapmaya çekinmiştir. Kararın alındığı tarihte bu tür çevre sorunlarının üst düzeyde olmaması mahkemenin bu şekilde tutum sergilemesine sebebiyet verebilir diye düşünülse de AYM yıllar sonra yine aynı tutumu sergilemiştir.¹²¹ Çevrenin korunacak öğeleri arasına hava ve su değil, kültürel mirasların korunması dahil tüm unsurlar dahildir.

AYM'nin 56'ncı maddeyi uyguladığı bir başka kararı, İstanbul Boğaziçi ve sahil şeridinde yapılmış kaçak yapıların gecekondular sayılarak imar affına tabi olacağını öngören 2891 sayılı kanunun ilgili hükümlerinin iptali istemiyle yapılan itiraz başvurusunda vermiştir. Mahkeme başvuruyu incelerken sahillerin kullanımında kamu yararının esas teşkil edeceğini dikkate alarak 43'üncü madde uyarınca yapılan yasaların kamu yararına dayanması gerektiğini, 2'nci maddede yer alan Cumhuriyetin ilkelerinden hukuk devleti ilkesini ve 56'ncı maddeyi dayanak göstermiştir. Mahkeme başvuruyu 56'ncı madde açısından değerlendirirken daha önce verdiği karara¹²² atıf yaparak aşağıdaki yorumu yapmıştır:

¹¹⁹ AYM, E. 1985/11, K. 1986/29, k. t. 11/12/1986.

¹²⁰ AYM, E. 1985/11, K. 1986/29, k.t. 11/12/1986.

¹²¹ AYM, E. 2011/110, K. 2012/79, k.t. 24/05/2012.

¹²² AYM, E. 1985/11, K. 1986/29, k.t. 11.12.1986.

“2960 sayılı Yasa'nın 3. maddesinin ilk biçimiyle kamu yararı gözetilerek, herkesin sağlıklı ve dengeli bir çevreden yararlanmasını sağlamak amacıyla Boğaziçi öngörünüm bölgesinde konut yapımını yasaklamıştır. İtiraz konusu ibare ise, kaçak yapılara yasallık kazandırmaya yönelik olup Boğaziçi'nin yapılanmasını olumsuz biçimde etkileyerek kişilerin sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama haklarını zedelediği, Devleti de bu konuda yükümlülüklerini yerine getirmemeye zorladığı için Anayasa'nın 56. maddesine aykırıdır.”

Bu karar da AYM'nin 56'ncı maddede yer alan çevre hakkını temel hak ve hürriyet kapsamında değerlendirip doğrudan koruma mekanizması oluşturduğu kararlardan biridir. İptal edilen kanun hükmünün mahkeme tarafından bireylerin sağlıklı ve dengeli çevrede yaşam hakkını “zedeler” olarak değerlendirmesi ve devletin 56'ncı maddeden doğan “yükümlülüklerine aykırı” nitelikte bulması bunun kanıtıdır. Ayrıca bu karar mahkemenin çevre hakkını “kamu yararı” ölçütü ile birlikte değerlendirdiği kararlar arasında yer almaktadır.

AYM 4915 sayılı Kara Avcılığı Kanunu'nun 5728 sayılı Kanun'la değişik 28'inci maddesinin Anayasa'ya aykırılığını değerlendirdiği davanın esasa ilişkin incelenmesinde 56'ncı maddeye de yer vererek Anayasa'nın 36'ncı maddesine aykırılık teşkil edip etmediği yönünde bir değerlendirme yapmıştır. Mahkemeye göre av ve yaban hayvanları ve bunların doğal yaşam ortamları 56'ncı madde çerçevesinde koruma altındadır ve geliştirilmesi gereken doğal kaynaklardır. Mahkemenin hayvanların doğal yaşam alanını doğal kaynak olarak değerlendirmesini uygun bulmayan görüşler¹²³ olsa da zannımca mahkemenin bu yöndeki yorumu yerindedir. Doğal kaynaklar, insanlar için değerli olan ekonomik veya ekolojik öneme sahip olan çevrenin öznelerini ifade eder. Av ve yaban hayvanlarının doğal yaşam alanı onların hayatta kalması, üremesi ve gelişmesi için gerekli koşulları sağlamaktadır. Söz konusu hayvanlar ekosistemimizin biyolojik çeşitliliğine ve ekolojik dengesine katkıda bulunduklarından onların doğal yaşam alanları sürdürülebilirliğinin korunması ve geliştirilmesi gereken doğal kaynaktır. Ayrıca AYM 7332 sayılı Hayvanları Koruma Kanunu ile Türk Ceza Kanunu'nda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun'un 12. maddesiyle, 5199 sayılı Hayvanları Koruma Kanunu'na eklenen 28-A/8 hükmünün Anayasa'ya aykırılığı iddiası ile açılan davayı incelerken hayvanların varlıkları itibarıyla

¹²³ Semiz, Yasemin, “Anayasa Mahkemesi'nin Çevre Hakkı Perspektifi,” **Hacettepe Hukuk Fakültesi Dergisi**, Sayı: 4, 2014, s.18.

sağlıklı ve dengeli bir çevrenin unsuru olarak kabul etmiştir.¹²⁴ Mahkemenin hayvanları bir bütün olarak çevrenin unsuru olarak kabul etmesi yerinde olmakla birlikte hayvan hakları ihlali iddiası ile açılacak davalarda Mahkemenin, 56'ncı madde kapsamında değerlendirme yapacağının öngörüsüdür.

AYM'nin içtihat geçmişine bakıldığında çevreye ekolojik açıdan yaklaşmadığı ve temiz çevreden bahsetmediği görülmektedir. Mahkeme m. 56'nın lafzına sıkı sıkıya bağlı kalarak sadece dengeli ve sağlıklı kavramlarına yorum getirmiştir. Buna karşılık, Mahkemenin vermiş olduğu bir karardaki karşı oy yazısında Anayasa'nın ormanların korunması ve geliştirilmesine ilişkin 169'uncu maddesinin ekolojik dengenin korunmasına yönelik olduğunu belirtmiştir.¹²⁵ Aynı kararda yer alan bir başka karşı oy yazısında sürdürülebilir ekolojik dengenin korunabilmesi için ormanların, orman olarak korunmasının zorunlu olduğuna vurgu yapılmıştır. Mahkemenin ormanlarla ilgili yapılan başvurularında 56'ncı maddeyi uygulamaktan kaçındığı da görülmektedir.¹²⁶ Doğal güzellikleri çevrenin unsuru olarak kabul eden ve önemine vurgu yapan mahkemenin ormanları doğal güzellikler kapsamında değerlendirmemesi de ilginçtir. Zannımca ormanlara ilişkin başvuruların değerlendirilmesinde 56'ncı maddenin kapsam dışı bırakılması yerinde değildir.

İmar konusunun da AYM için çevrenin unsurları arasında yer aldığı görülmektedir. Keza AYM içtihatlarına bakıldığında çevre gelişiminin bir plana bağlı olarak yapılması gerektiğini ve bunun mutlak kural olduğunu belirtmektedir.¹²⁷ Çevre gelişimi bir plana uygun şekilde yapılması gerektiğinden yapılan faaliyet ve projeleri öngörülmüş plana uygunluğunun denetimi gerekir. Buradan yola çıkarak mahkeme çevre gelişiminde ruhsatın önemine vurgu yapmıştır.¹²⁸

¹²⁴ AYM, E.2021/97, K.2022/36, k.t. 24.03.2022.

¹²⁵ AYM, E.2008/51, K.2011/46, k.t. 10.03.2011, Karşı oy yazısı Fulya Kantarcıoğlu

¹²⁶ Orman Kanun'unun ve Turizmi Teşvik Kanun'unun belirli hükümlerinin Anayasa'ya aykırılığı iddiası ile açılmış davada mahkeme ormanların çevre için öneminden bahsetse de 56'ncı madde açısından değerlendirme yapmamıştır. Bakınız: AYM, E. 2006/169, K. 2007/55, k.t. 07.05.2007; AYM, E. 2008/51, K. 2011/46, k.t. 10.03.2011; AYM, E. 2004/67, 2007/83, k.t. 22.11.2007.

¹²⁷ AYM, E.1985/11, K.1986/29, k.t. 12.11.1986.

¹²⁸ AYM ilgili kararında imar planına ilişkin bu yorumu yapmıştır:

“ ‘Çevreyi geliştirmek, çevre sağlığını korumak ve çevre kirlenmesini önlemek Devletin ve vatandaşların ödevidir.’ denildiğine göre, dava konusu 26. maddenin üçüncü fıkrasında belirtilen sanayi kuruluşlarının, çevre sağlığının bozulması ve çevre kirliliği bakımından verecekleri zararın önlenmesi, bu kuruluşlara tanınan ayrıcalığın ortadan kaldırılmasıyla sağlanacaktır. Böylece bu tesisler de diğer yapılar gibi Devlet denetimine

3621 sayılı Kıyı Yasasının bazı hükümlerinin Anayasa'ya aykırılığı sebebi ile açılmış iptal davasında AYM yasanın ilgili hükmünü iptal ederken kıyıların kullanımında kamu yararını gözetilmesi gerektiğini belirterek m. 43/2 ve m. 56'yı dayanak göstermiştir. AYM kararında çevre hakkından anayasal bir hak olarak söz etmiştir. Sahil şeridi uygulamasının çevre hakkı ve kamu yararı kavramlarına uygun şekilde gerçekleşmesi gerektiğine vurgu yapmıştır.¹²⁹ Mahkeme denizleri, gölleri, onların devamı niteliğinde olan kıyıları ve sahil şeritlerini, herkesin ortak kullanımına açık ve herkesin hak sahibi olduğu alan olarak çevre kapsamında değerlendirmektedir. Kıyılarla ilgili, herkesin hak sahibi olduğuna vurgu yapmış ve çevre hakkı ile kamu yararı kapsamında değerlendirmiştir.

Kamu yararının söz konusu olduğu başvurularda AYM çevre hakkı ve ekonomik kalkınma kavramları arasında kalmaktadır. Mahkemenin bu yönde oturmuş ve sabit içtihadı bulunmadığından tavrı bazen çevre hakkını destekler nitelikte olsa da bazen de kamu yararının kanun koyucunun takdirinde diyerek kendini sınırlandırma yöntemine başvurmuştur. Belirtmekte fayda vardır ki, kamu yararı çevre korumacılığı ile örtüşen kavram olduğundan¹³⁰ Mahkemenin kendini sınırlamaya gitmesi için yeterli bir dayanağı yoktur.

AYM ormanların turizm amacıyla tahsisine ilişkin bir kararında turizmin; deniz, doğa, tarih ve otantik kültür unsurlarını gerektirdiği, turizmin kendisinden beklenen diğer sosyal ve siyasal yararları ortaya çıkarabilmesi bakımından orman arazilerinin turizm yatırımları için tahsis edilmesine ihtiyaç duyulduğunu belirtmiştir. Aksi durumda, turizmden beklenen kamu yararının gerçekleşmeyeceğine vurgu yapan Mahkeme ormanların turizme tahsisinin zorunlu olduğunu belirtmiştir. Ormanların turizm amacıyla tahsis etme zorunluluğunun hangi sebeple doğduğu anlaşılmamaktadır ve mantıklı açıklaması yoktur. Aksi halde, turizmden beklenen kamu yararının gerçekleşmeyeceğinin değerlendirilmiş olduğu ve bu

tabi olacaklar ve ruhsat işlemiyle istenen amaca ulaşılabilecektir. Öte yandan yine 56. maddenin üçüncü fıkrasında, Devletin, herkesin hayatını beden ve ruh sağlığı içinde sürdürmesini sağlamak amacıyla, sağlık kuruluşlarıyla ilgili bazı düzenlemelerde bulunacağından söz edilmektedir. Bu hükmümlle, kişinin beden ve ruh sağlığına sahip olmak ve onu geliştirmek hususunda sahip olduğu yaşam hakkı vurgulanmasına karşın, dava konusu 26. maddenin üçüncü fıkrası her türlü sanayi kuruluşuna, mimari, statik, elektrik ve tesisat projeleri gibi yapının hem iç hem de dış çevre güvenliği bakımından önem taşıyan belgeler aranmaksızın sadece avan projeye göre ruhsat verilmesine olanak sağlanması, bu konuda Devletin Anayasa'nın sözü edilen maddelerinde öngörülen denetim görevini yeterince yapamaması sonucunu doğurmaktadır.”.

¹²⁹ AYM, E.1990/23, K.1991/29, k.t. 18.09.1991.

¹³⁰ Kaboğlu, İbrahim Ö. / Özalp, Nihan, **Çevre Hakkı**, 4. Baskı, İstanbul: Tekin Yayınevi, 2021, s.65.

çerçeve de tahsisin zorunlu görüldüğü anlaşılmaktadır. Kararda yer alan bir karşı oy yazısında, kamu yararı ve zaruret bulunması durumlarında Devlet ormanları turizm amacıyla irtifak hakkı tesisine, ormanların kiralanmasına veya kullanılmasına yasayla izin verebilir ve bunun Anayasa'ya aykırılık teşkil etmeyeceği belirtilmiştir. Karşı oy yazısının devamında bu istisna düzenlemenin herhangi bir zaruret durumu olmamasına rağmen salt turizm gelirlerini artırmak şeklinde kullanılmasında kamu yararının olmadığı ifade edilmiştir. Bu kararında, ekonomik kalkınma ve devletin politikaları yönünden değerlendirme yapma gereğini kendinde gören AYM için gelir artışı, sosyal ve siyasal yararların çevre hakkından daha ağır bastığı görülmüştür. Keza Kanal İstanbul projesine yasal dayanak oluşturmak için yapılan bazı değişiklik ve eklemeleri içeren düzenlemeleri de Anayasa'ya aykırı bulmamıştır. İmar Kanunu'nda yapılan değişikliklerle su yolu tanımlanmakta ve imar planlarında su yoluna ayrılmış yerlerde yer alan gayrimenkuller ile arazi ve arsaların belediyeye veya özel idareye Maliye Bakanlığı'nın onayıyla terkedileceği hükmü yer almaktadır. Bir diğer yandan, Mera Kanunu'na eklenen madde ile proje alanı içinde yer alan mera, yaylak ve kışlak gibi orta mallarının vasıflarının, Ulaştırma, Denizcilik ve Haberleşme Bakanlığı'nca Mera Kanunu hükümlerine tabi olmaksızın kendiliğinden kaldırılacağı ve bu gayrimenkullerin Hazine adına tescil edileceği düzenlenmesi öngörülmüştür. Getirilen bu düzenlemeler açıkça kamu yararı kapsamında 45'inci maddeye aykırılık teşkil etse de AYM bu hususu dikkate almadan; düzenlemenin yalnız özel çıkarlar için veya yalnız belli kişilerin yararı için değil su yollarına statü kazandırma amacıyla yapıldığını belirtmiştir. Burada dikkate alınması gereken husus Anayasa'nın 45'inci maddesi kamu yararı özelinde tarım arazileri ile çayır ve meraların, endüstri ve şehirleşme sebebiyle yok edilmesini önlemeyi amaçlamaktadır.¹³¹

Bu kararlarına karşılık, AYM'nin çevre hakkı ve ekonomik kalkınma kavramlarını karşılaştırdığı bir diğer kararda Ereğli Kömür Havzası'ndaki madencilik faaliyetlerini 3213 sayılı Maden Kanunu'nun 7'nci maddesinde yer alan düzenlemelerin dışında tutan söz konusu kanunun ek 1'inci maddesinin 4. fıkrasının Anayasa'ya uygunluk denetimini yapmıştır. Maden Kanunu'nun 7'nci maddesi maden faaliyetinin başlanması ve yürütülmesi için gerekli izinleri, maden faaliyetlerinin çevrede oluşturabilecek olası etkilerinin göz

¹³¹ Kaboğlu, İbrahim Ö. / Özalp, Nihan, **Çevre Hakkı**, 4. Baskı, İstanbul: Tekin Yayınevi, 2021, s. 219.

önünde bulundurulması için çevresel etki değerlendirilmesi raporlarının hazırlanmasına ilişkindir. Ereğli Kömür Havzası'nda Maden Kanunu'nun 7'nci maddesinin uygulanmamasını öngören hükmü çevrede olumsuz etkiler yaratabileceğinden hareketle AYM 2., 5. ve 56. maddelere aykırı bularak hükmü iptal etmiştir. Önemli ekonomik faaliyet olan madenciliğin çevreye uyumlu ve çevre korumacılığı esaslarına uygun şekilde yürütülmesi gerektiğine vurgu yapan mahkeme kararın gerekçesinde sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkının, ekonomik, bürokratik, fiili yükümlülüklerle yol açan ve üretim faaliyetinin etkilenmesi sebebiyle vazgeçilecek haklardan olmadığını belirtmiştir.¹³² Yine AYM itiraz başvurusu olarak Sivriada'da yapılacak olan planlama, imar ve inşaat uygulamaları ve benzer düzenlemelerin Kıyı Kanunu hükümleri ve diğer mevzuatta yer alan kısıtlama ve prosedürlere tabi olmayacağı hükmünü incelerken, devletin çevre korumacılığını sağlamak için etkili bir hukuk düzeni oluşturma yükümlülüğüne vurgu yapmıştır.¹³³

AYM dikkat çeken bir başka kararında ise başvuru hakkından bahsetmektedir. Mahkeme *“Bu durumda İmar Yasası'nda düzenlenen plan ve parselasyon işlemlerindeki askı, ilan ve itirazlara dair sürelerin imar planlarının ve değişikliklerinin aleniyetini sağlamak, ilgililere bu işlemlere karşı başvuru olanağı tanımak, bireylerin hak ve menfaatlerini korumak amacıyla getirildiği anlaşılmaktadır.”* ifadesine yer vererek doğrudan başvuru hakkından söz etmiştir.¹³⁴ Plan ve parselasyon işlemlerindeki askı ve ilan toplumun bilgilенmesini amaçladığı için işlemin bilgilенme hakkı ile bağlantısı olsa da mahkeme bilgilенme hakkı açısından değerlendirme yapmamıştır. AYM kararlarında açık şekilde çevre hakkının araçlarına değinmese de başvuru hakkından doğrudan bahsetmesi olumlu adım olarak değerlendirilebilir.

AYM'nin çevre hakkına karşı tutumu değerlendirilirken 5237 sayılı TCK'nın “Çevrenin Kasten Kirletilmesi” başlıklı 181'inci maddesinin ilk fıkrası ve “Çevrenin Taksirle Kirletilmesi” başlıklı 182'nci maddesinin ilk fıkrasının yürürlüğe girme tarihinin iki yıl ertelenmesini öngören m. 344/1-b'nin iptali istemiyle açılan davaya¹³⁵ değinmekte fayda var. Dava dilekçesinde söz konusu suçları düzenleyen kanun hükümlerinin yürürlüğe girme

¹³² AYM. E. 2011/110, K. 2012/79, k. t. 24.05.2012.

¹³³ AYM. E. 2018/70, K. 2019/54, k. t. 26.06.2019.

¹³⁴ AYM, E.2008/39, K.2008/134, k. t. 22.07.2008.

¹³⁵ AYM, E. 2004/92, K. 2008/119, k. t. 12.06.2008.

tarihinin iki yıl ertelenmesinin bu süre zarfında çevrenin cezai bakımdan güvencesiz kalacağı ve bunun 56'ncı maddenin devlete yüklediği ödevle bağdaşmadığı iddiasıyla iptali istenmiştir. 5237 sayılı Türk Ceza Kanunu 12.10.2004 tarihli Resmî Gazete'de yayımlanmıştır. İlgili kanun hükümlerinin yürürlük tarihi iki yıl sonra öngörüldüğünden 12.10.2006 tarihinde yürürlüğe girmiştir. AYM ilgili kararını ise 12.06.2008 tarihinde verdiğiinden başvuru konusuz kalmıştır.

İhtisaslaşmış çevre yargısını benimsemiş ülkelerin birçoğunda çevre konulu uyuşmazlıklar için dava yönetim sistemi oluşturulmuştur. Yaşanmış veya yaşanması muhtemel çevresel sorunların önem düzeyine göre davaların incelenme ve karara bağlama süreleri değişiklik göstermektedir. Çevre hakkı konulu davaların özel dava yönetim sistemi ile incelenmesi çevresel adalete erişimin ve sürdürülebilir çevresel adaletin uzantısı olarak uygulanmaktadır. Bazı çevre sorunları geri dönüşü olmayacak derecede ekosisteme zarar vereceğinden en azından belirli çevresel konular için ivedi yargılama metodunun benimsenmesinde fayda vardır. Buna karşılık, AYM çevre konulu suçları düzenleyen Türk Ceza Kanunu'nun belirli maddelerinin iki yıl uygulanmamasının çevre için tehdit oluşturması sebebi ile açılan davayı ilgili maddeler yürürlüğe girdikten yaklaşık iki yıl sonra karara bağlaması, Mahkemenin çevre duyarlılığının göstergesidir. Her ne kadar yukarıda belirtilen kararda AYM başvuru hakkından açık söz etse de kendisine yapılan başvurunun geç değerlendirilmesi ile başvuru hakkının kullanımını da engellemiştir.

AYM'nin çevre hakkına ilişkin norm denetimi kararlarına bakıldığında çevre kavramının tam tanımını yapmaktan ve buna ilişkin içtihat geliştirmekten kaçındığı görülmektedir. Zannımca bunun en temel nedeni hakimlerin çevre bilimi ve çevre hukuku üzerine yeterli bilgiye sahip olmaması ve çevreyi olumsuz etkileyen uygulamaların çoğu zaman doğrudan devlet politikası ile bağlantılı olmasıdır. AYM devlet politikasının yansıması olan davaların birçoğunda kendini sınırlandırmayı tercih ederek karar almaktadır. Çevre nedir? sorusunun cevabı ister ulusal isterse de uluslararası öğretide tam ve kapsamlı şekilde ifade edilmemiş olsa da AYM'nin kararlarında ölçüt olarak kullanabileceği tanımları yapması gerekmektedir. Çevre su, hava ve toprak gibi unsurlarla birlikte bitki örtüsü, mikroorganizmalar dahil tüm canlıları kapsayan geniş bir kavramdır. Doğal kaynaklar, ekosistemler, iklim, atmosfer ve sosyal-kültürel yapılar da çevrenin ayrılmaz parçasıdır. Bu unsurların dengesi ve korunması,

çevrenin sağığı ve sürdürülebilirliğı açısından önem arz etmektedir. AYM'nin önüne gelen davaları incelerken bu şekilde tutum sergilemesi çevre adaleti açısından isabetli kararların alınmasına yol açacaktır. Anayasa'nın çevre hakkını düzenleyen 56'ncı maddesi genel nitelikte olduğundan ve somut özellik taşımadığından eleştirilse de zannımca hükmün yürürlüğe girmesinden sonraki süreçte ilgili maddenin somutlaştırılması açısından hem yasama organı tarafından yasal düzenlemeler yapılabilir hem de AYM tarafından somutlaştırıcı yerleşik içtihat geliştirilebilirdi. Madde hükmünü somutlaştıran nadir kararlarından bir olan E. 1985/11 sayılı kararında imar faaliyetlerinin belirli plan ve program çerçevesinde, sürekli gözetim ve denetim kapsamında gerçekleştirilebileceğini belirtmiştir. Denetimin en etkin aracının yapı ruhsatı olduğunu belirten mahkeme çevre korumacılığına yönelik somut bir yöntemi sadece imar bileşeni özelinde açıklamıştır.¹³⁶

AYM çevre hakkına ilişkin incelemelerinde Anayasa'nın çevreye ilişkin hükümlerini bağımsız ölçü norm olarak değerlendirmemektedir. Örneğin, ormanlar çevrenin bir unsuru olsa da ormanlara ilişkin düzenlemeleri 169'uncu maddeye uygunluk açısından değerlendirmekte, 56'ncı maddeye uygunluk denetimi yapmamaktadır. Yine AYM, E. 1990/23, K. 1991/29, 18.09.1991 tarihli kararında sahil şeridine ilişkin düzenlemelerin Anayasaya uygunluğunu 43'üncü madde uyarınca değerlendirmiş, 56'ncı madde açısından denetim sadece bazı hükümler açısından yapılmıştır. Bu durum da AYM'nin çevre hakkına karşı duyarlılığının bir görünümü olarak kabul edilebilir.

3.3.1.2 Bireysel başvuru kararlarında çevre hakkı

2010 Anayasa değişikliğı ile Türk hukuk sistemine giren ve 23 Eylül 2012 tarihinden itibaren uygulanmaya başlanan AYM'ye bireysel başvuru yolu ile çevre hakkının korunması İHAM içtihatlarına paralel şekilde sağlanmaktadır. Zira AYM'ye bireysel başvuruda bulunmak için ihlali iddia edilen hakkın İHAS ve Anayasa'da ortak güvence altına alınmış olması gerekir. İHAM'ın çevre hakkı özelinde geliştirdiğı dolaylı koruma mekanizma yolu gibi AYM de çevre hakkının ihlali sebebi ile önüne gelen başvuruları diğerk haklardan yola çıkarak veya kamu yararı kavramı altında değerlendirerek karara bağlamaktadır.

¹³⁶ Semiz, Yasemin, "Anayasa Mahkemesi'nin Çevre Hakkı Perspektifi," **Hacettepe Hukuk Fakültesi Dergisi**, Sayı: 4, 2014, s.43.

AYM bireysel başvuruları değerlendirirken sadece İHAS'ı değil aynı zamanda İHAM kararlarını da ölçüt olarak kullanmaktadır. Nitekim bireysel başvuru yolunun açılmasındaki temel sebep İHAM'a yapılan başvuruların azaltılmasıdır.¹³⁷ Dolayısıyla bireysel başvuru kararlarını incelemeyen önce İHAM'ın çevre hakkına tutumuna değinmekte fayda vardır. İHAS ve ek protokollerde çevre hakkına ilişkin açık bir madde bulunmadığından İHAS doğrudan sağlıklı ve dengeli çevrede yaşam hakkını tanımamaktadır. Fakat İHAM önüne gelen davaları incelerken sözleşme hükümlerine amaçsal ve dinamik yorum yöntemiyle yanaşarak içtihatlarını günümüzün şart ve koşullarına uygun şekilde geliştirmiştir. Mahkeme çevre hakkını iki yöntem ile güvence altına almaktadır. Birincisi çevresel hakların kamu yararı kapsamında değerlendirilerek Sözleşmede yer alan diğer hakların sınırlandırılması yoluna gidilmesidir. Diğeri ise, Sözleşmede yer alan hakların etkili kullanımı sağlanması için çevresel hakların korunmasının sağlanmasıdır.¹³⁸

Mahkeme Sözleşmede veya ek protokollerde yer alan herhangi bir hakkın ihlali iddiası olmadığı sürece çevre hakkının ihlali iddiası ile önüne gelen başvuruları değerlendirmemektedir. Örneğin, Ahunbey ve diğerleri / Türkiye (BN. 6080/06) kararında, başvuru Ilısu üzerinde yapılacak barajın 12 bin yıldan fazla tarihi yapıya sahip Hasankeyf arkeolojik sahasına zarar vereceği iddiası ile Mahkemeye başvurmuştur. Mahkeme ilgili kararında kültürel mirasın korunmasına ilişkin bir hakkın Sözleşmede yer almaması sebebiyle başvurunun kabul edilemez olduğunu belirtmiştir. Keza Sözleşmenin 34'üncü maddesine göre, Sözleşme ile güvence altına alınmış hakların ihlali sebebiyle mağdur olan kişiler İHAM'a başvuru yapabilmektedirler. Bu hüküm çevre hakkının ihlali konusunda tüzel kişiliklerin, STK'ların, aktivist grupların mahkemeye başvuru hakkını epey sınırlandırmaktadır. Ayrıca bu sınırlandırma çevre hakkının kolektif yönünü de ihmal etmekte ve çevre hakkının ihlali sebebiyle yapılacak başvurularda doğrudan mağdur olma şartı aranmaktadır. Uluslararası mahkemelerin usul kuralları çerçevesinde sınırlandırmaları çevre hakkının etkili şekilde korunması için uygun olmadığından uluslararası çevre mahkemesinin de bir ihtiyaç olduğu gözlemlenmektedir.

¹³⁷ Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının Bazı Maddelerinde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun Gerekçesi, s. 13 <https://www2.tbmm.gov.tr/d23/2/2-0656.pdf> (Erişim tarihi 30.09.2023).

¹³⁸ Özalp, Nihan, "Çevresel Haklara İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi Yaklaşımı", **Anayasa Hukuku Dergisi**, Cilt: 2, Sayı:3, 2013, s. 57.

İHAM’a göre devletlerin çevre hakkının korunmasına ilişkin yükümlülüğü sadece çevre kirliliğinin önlenmesinden ibaret değildir. Devletlerin aynı zamanda çevre kirliliğinin önlenmesi ve azaltılması için uygun ve yeterli önlemler almak konusunda pozitif yükümlülükleri vardır. Fakat İHAM önüne gelen başvuruları üçüncü göz niteliğinde değerlendirdiğinden oluşmuş çevre sorunlarını devletlerin ekonomik, sosyal-kültürel, toplumsal yapılarını göz önünde bulundurarak değerlendirmektedir. Bu değerlendirmeyi yaparken de ulusal çıkarlar ve başvurucunun kişisel çıkarları arasında dengenin sağlanması konusunda devletlere takdir yetkisi tanımaktadır. Çevresel gerekçelerle sözleşmede düzenlenen hakların sınırlandırılmasında Mahkeme devletlere geniş takdir yetkisi olduğunu kabul etmektedir. Mahkeme toplumun genel çıkarı ile bireyin kişisel çıkarı arasındaki adil dengeyi değerlendirirken, kamu yararı ve bireyin ileri sürdüğü mağduriyet arasında sınırlı araştırma yapmaktadır.¹³⁹ Özellikle, büyük ulaşım projeleri (karayolu, demiryolu ve köprü yapımı), enerji üretimi (nükleer ve hidroelektrik santraller), geniş çaplı şehirleşme ve kentsel dönüşüm projeleri, iletişim ve haberleşme alanındaki yatırımlar (baz istasyonlarının yaygınlaştırılması), genetiği değiştirilmiş organizmalı gıda üretimi gibi faaliyetler çevreye ve insan sağlığına vermiş olduğu zarara rağmen ülke ekonomisine büyük katkı sunduğundan daha esnek denetime tabi olacaktır.¹⁴⁰

İHAM’ın çevre hakkının ihlaline ilişkin başvuruları değerlendirirken, Sözleşme kapsamındaki diğer maddelerden yola çıkarak dolaylı koruma mekanizması geliştirdiğini yukarıda ifade etmiştik. İHAM’ın çevre hakkıyla bağlantılı olarak değerlendirdiği haklardan biri İHAS’ın 2’nci maddesinde düzenlenen yaşam hakkıdır. Mahkemeye göre yaşam hakkı, devletleri sadece bireylerin yaşamından mahrum etmeme yükümlülüğüyle sınırlamaz, aynı zamanda bireylerin yaşamını korumak için gerekli pozitif önlemleri alma yükümlülüğünü de içerir. Bu nedenledir ki, devletler çevresel felaketlere yol açabilecek riskleri ortadan kaldırmak için gerekli tedbirleri almakla yükümlüdür ve bu risklerin sonucunda meydana gelen ölüm olayları İHAM tarafından yaşam hakkının ihlali olarak kabul edilir. Mahkeme, Öneriyıldız / Türkiye kararında¹⁴¹, bir kişinin çöp istasyonunda

¹³⁹ a.g.e. s. 59.

¹⁴⁰ Duymaz, Erkan, “Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’nin Çevrenin Korunmasına Katkısı,” **İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Sayı: 47, 2012, s.153.

¹⁴¹ Öneriyıldız / Türkiye, Başvuru No. 48939/99, k.t. 30.11.2004, [https://hudoc.echr.coe.int/fre#%7B%22itemid%22:\[%22001-67614%22\]%7D](https://hudoc.echr.coe.int/fre#%7B%22itemid%22:[%22001-67614%22]%7D) (Erişim tarihi: 23.07.2023).

metan gazı patlaması sonucunda yakınlarını ve evini kaybetmesi üzerine yaptığı başvuruyu kabul ederek, Türkiye'nin İHAS 2'nci maddesini ihlal ettiğini saptamıştır. Mahkemeye göre, somut olayda patlama tehlikesini öngören raporların olmasına rağmen idari makamların gerekli önlemleri almamış ve patlamanın nedenleri ve sorumlular hakkında gerekli soruşturma yapılmamıştır. Dolayısıyla devlet üzerine düşen pozitif yükümlülüğü gereğince yerine getirmediği için yaşam hakkının ihlali söz konusu olmuştur.

İHAS'ın 6'ncı maddesinde yer alan adil yargılanma hakkı da çevre hakkı konulu başvurularda gündeme gelen haklardan biridir. Mahkemeye göre, mahkeme kararlarının idare tarafından uygulanmaması¹⁴² ve alınan idari kararlara karşı yargı yolunun mümkün olmaması¹⁴³ adil yargılanma hakkının ihlaline sebebiyet vermektedir.

Mahkemenin çevre hakkına sunduğu en büyük katkısı sözleşme ile korunan diğer haklar ile çevre hakkının birlikte yorumlanması suretiyle gerçekleşmiştir. Bu bağlamda Ostra / İspanya kararında, çevre kirliliğinin doğrudan insanların sağlığını etkilemese bile, genel refahlarını olumsuz yönde etkileyebileceğini ve bu durumun İHAS 8'inci maddesine aykırı olduğunu belirtmiştir.¹⁴⁴

Fredin / İsveç kararında Mahkeme çevreyi koruma amacıyla çıkarılan bir yasa uyarınca özel şahsa ait kum ve çakıl ocağının faaliyetinin durdurulmasını, Sözleşmenin ek 1 No'lu Protokolünün 1'inci maddesinde düzenlenen mülkiyet hakkının ihlali olarak görmemiştir.¹⁴⁵

¹⁴² Özkan ve diğerleri / Türkiye, Başvuru No. 21689/93, k.t. 06.04.2004, <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22fulltext%22%3A%2246771/99%22%22%22documentcollectionid%22%3A%22GRANDCHAMBER%22%22CHAMBER%22%22itemid%22%3A%22001-72910%22%22%7D> (Erişim tarihi: 23.07.2023).

¹⁴³ Zander / İsveç, Başvuru No. 14282/88, k.t. 25.11.1993, <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22fulltext%22%3A%2214282/88%22%22%22documentcollectionid%22%3A%22GRANDCHAMBER%22%22CHAMBER%22%22itemid%22%3A%22001-57862%22%22%7D> (Erişim tarihi: 23.07.2023).

¹⁴⁴ Lopez Ostra / İspanya, Başvuru No. 16798/90, k.t. 09.12.1994, <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22fulltext%22%3A%2216798%22%22%22documentcollectionid%22%3A%22GRANDCHAMBER%22%22CHAMBER%22%22itemid%22%3A%22001-57905%22%22%7D> (Erişim tarihi: 23.07.2023). Benzer şekilde Mahkemenin çevre hakkının İHAS 8'inci maddesi açısından değerlendirdiği başvurular için bakınız: Guerra ve Diğerleri / İtalya, Başvuru No. 116/1996/735/932, k.t. 19.02.1998; Giocornelli v. İtalya, Başvuru No: 59909/00, 26.03.2007; Fadeyeva / Rusya, Başvuru No. 55723/00, k.t.30.11.2005; Tatar / Romanya, Başvuru No. 67021/01, k.t. 27.01.2009; Dubetska ve diğerleri / Ukrayna, Başvuru No. 30499/03, k.t.10.05.2011, Apanesewicz / Polonya, Başvuru No. 6854/07, k.t. 30.11.2001.

¹⁴⁵ Fredin / İsveç, Başvuru No. 12033/86, k.t. 18.02.1991, <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22fulltext%22%3A%2212033/86%22%22%22documentcollectionid%22%3A%22GRANDCHAMBER%22%22CHAMBER%22%22itemid%22%3A%22001-57651%22%22%7D> (Erişim tarihi: 23.07.2023).

Mahkeme dolaylı koruma mekanizmasını uygularken genelde özel hayata saygı hakkı açısından değerlendirme yapmaktadır.

AYM, İHAM içtihatları ve İHAS hükümleri haricinde uluslararası çevresel haklar bağlamında Çevre ve Kalkınma üzerine Rio Bildirisine, Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisi'nin çevre ve insan haklarına ilişkin kararlarına, çevresel meselelerde katılıma ilişkin usulü hakları düzenleyen Aarhus Sözleşmesine de atıf yapmaktadır. 2872 sayılı Çevre Kanunu'nda katılım hakkının yer almasına rağmen Türkiye'nin taraf olmadığı Aarhus Sözleşmesine mahkemenin atıfta bulunması dikkat çekicidir.

AYM'nin çevre hakkına ilişkin bireysel başvuruları göz önünde bulundurulduğunda İHAM kararları ile paralel bir biçimde hareket ettiği görülse de ilkelerin somut olaylara uygulamasında başarılı olmadığı saptanmaktadır.¹⁴⁶ Öncelikle, çevrenin korunması gereken bir değer olduğunu savunan ekolojik yaklaşımla değil, çevreye insan merkezli yaklaşım benimsediğini açıkça ifade etmektedir.¹⁴⁷ Ancak Mahkemenin önceden dünya genelinde çevre merkezli bir yaklaşımın olduğunu fakat günümüzde bunun yerini insan merkezli yaklaşımın aldığı görüşüne katılmak güçtür. Günümüzde yaşanan çevre felaketlerinden dolayı tam tersi insan merkezli yaklaşımdan çevre merkezli yaklaşıma geçiş söz konusudur.

AYM çevre hakkının ihlali sebebi ile önüne gelen bireysel başvuruları hangi hak kapsamında değerlendirerek karara bağlamaktadır? AYM'ye göre İHAS 8'inci maddedeki hakların Anayasa'da karşılığı 17, 20, 21 ve 22. maddelerde yer almaktadır. Yukarıda da belirtildiği üzere tıpkı İHAM'ın önüne gelen başvurularda Sözleşmede yer alan diğer haklar açısından da değerlendirme yaptığı gibi AYM de bu haklar haricinde de dolaylı koruma mekanizması geliştirmiştir. Örneğin, hidroelektrik santrali projesi ile ilgili idarenin “ÇED gerekli değildir.” kararına karşı bireysel başvuru Anayasa'nın 2, 17 ve 56'ncı maddelerinin ihlali iddiasıyla yapılmış olsa da AYM başvuruyu 36'ncı maddede düzenlenen adil yargılanma hakkı kapsamında değerlendirmiş ve ihlal kararı vermiştir.¹⁴⁸

¹⁴⁶ Kaboğlu, İbrahim Ö. / Özalp, Nihan, **Çevre Hakkı**, 4. Baskı, İstanbul: Tekin Yayınevi, 2021, s. 236.

¹⁴⁷ Hüseyin Tunç Karlık ve Zahide Şadan Karlık Başvurusu – Başvuru No. 2013/6587, k.t. 24.03.2016, <https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/BB/2013/6587> (Erişim tarihi: 23.07.2023).

¹⁴⁸ Mehmet Bolat ve Diğerleri Başvurusu, Başvuru No. 2013/5974, k.t. 10.03.2016, <https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/BB/2013/5974> (Erişim tarihi: 23.07.2023).

Nikel cevheri zenginleştirme tesisi için “ÇED olumlu kararı” verilmesi sebebi ile özel hayata e aile hayatına saygı hakkının ihlali iddiasıyla yapılan başvuruyu AYM kişi yönünden yetkisizlik sebebi ile reddetmiştir. AYM, başvuruçuların maden cevherinin yapılacağı ilçelerde oturmalarına rağmen, madenin bulunduğu bölgede ikamet etmedikleri, söz konusu bölgede taşınmazlarının bulunmaması ve bölge ile sıkı iletişimlerinin olmaması sebebi ile başvuruyu reddetmiştir.¹⁴⁹ Oluşabilecek çevre sorunu ileride tüm ilçeyi etki altına alabilecek ve hatta tüm il üzerinde etki doğurabilecek özelliğe sahip olabilir.

Mahkeme çevre sorunlarını değerlendirirken potansiyel mağdur kavramı açısından değerlendirme yapmaktan çekinmektedir.¹⁵⁰ Mahkeme çevre sorunlarının kontrolsüz şekilde yayılabileceğini, ileride ortaya çıkabilecek çevre sorununun sadece o bölge için değil tüm ilçe veya il için olumsuz etki doğurabileceği ihtimalini görmezden gelmektedir. Bu karar çevre duyarlılığı veya ekonomik kalkınma dengesi özelinde değerlendirildiğinde mahkemenin ekonomik kalkınmaya daha fazla ağırlık verdiği saptanmaktadır. Mahkeme ileride bu tür başvuruların “*actio popularis*” bir halk davasına dönüşeceği endişesi ile yer ve kişi bakımından geniş değerlendirme yapmaktan kaçınmaktadır. Bu sebeptendir ki, başvuruçuların somut şekilde zararlarını mahkemeye sunmaları gerekmektedir. Temellendirilmemiş, herhangi bir zarar olgusu ortaya konulamamış başvurular birer halk davası mahiyetindedir.¹⁵¹ Çevre konulu başvurularda mağdur kavramının daha geniş yorumlanması ve çevre kirliliği sebebiyle ortaya çıkan zararların etkilerini yıllar sonra göstermesi, mağduriyetin ispatı açısından önemli bir husustur.

Bir diğer kişi bakımından sınırlandırmaya örnek, Yönetmelik’te bazı faaliyetlerin ÇED gerekliliğini ortadan kaldıran hükmün özel hayata saygı hakkının ihlali iddiası ile EGEÇEP

¹⁴⁹ Adnan Ayan ve diğerleri, Başvuru No. 2015/19256, k.t. 08.05.2015, pr. 34, <https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/Ara?BasvuruAdi=ADNAN+AYAN+VE+DİĞERLERİ> (Erişim tarihi: 23.07.2023).

¹⁵⁰ Oysa Ayşe Sevtap Uzun Başvurusu, Başvuru No. 2013/6260, k.t. 13.04.2016, pr. 38’de: “...kamu yararı temeline dayandırılarak henüz ne şekilde bir zarar olduğu ya da yakın zamanda kuvvetle muhtemel biçimde oluşabilecek bir zarar bulunup bulunmadığı...” ifadesine yer vererek potansiyel mağdur kavramını tanıdığını örtülü şekilde belirtmiştir. Zannımca burada yakın zamanda kavramı yerine mahkemenin “gelecek” kavramını kullanması daha isabetli olacaktır. Çevre hukukunun temel ilkelerinden olan gelecek nesillerin korunması amacıyla uzak gelecekte de gerçekleşecek başvuruların Mahkeme tarafından kabul edilmesi gerekir.”

¹⁵¹ Binali Özkaradeniz ve Diğerleri Başvurusu (GK), Başvuru No. 2014/4686, k.t. 01.02.2018, Karşıoy yazısı Burhan Üstün, Serdar Özgüldür, Kadir Özkaya ve Recai Akyel <https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/BB/2015/19256> (Erişim tarihi: 23.07.2023).

Derneği tarafından yapılan başvuruda¹⁵² Mahkeme, özel hayata saygı hakkı ile tüzel kişilik arasında herhangi bir bağlantı kurulamaması sebebi ile derneğin bu konu özelinde mağdur statüsünde olmadığına ilişkin verdiği karardır. Buna karşılık, adil yargılanma hakkı özelinde derneğin mağdur statüsünde olduğunu kabul eden mahkeme başvurusu adil yargılanma hakkı açısından değerlendirmiştir. Buna karşılık, Ekoloji Derneği başvurusunda Mahkeme mağdur kavramını epey dar yorumlamıştır. Mahkemede somut olayda ihlale neden olduğu ileri sürülen Bakanlar Kurulu kararının zemin yapısı ve üzerinde yapılanma sebebi ile ileride mal ve can kaybına yol açacak alanların riskli alan olduğuna karar verse de bundan dernek tüzel kişiliğinin etkilenmediğine hükmetmiştir. Anayasa'nın 56'ncı maddesinin amaçsal yorumu, söz konusu bağlantının kurulması için yeterlidir.¹⁵³

AYM önüne gelen başvuruları İHAM'a paralel olarak iki açıdan incelemektedir. Mahkemeye göre ilk olarak çevresel etkinin Anayasa'nın 17'nci maddesi ile güvence altına alınmış hakkı harekete geçirecek düzeyde olup olmadığını tespit etmek gerekir. Çevresel etkinin ağırlığının tespitinde ise ölçüt olarak yoğunluğu, süresi, fiziksel ve ruhsal sonuçları dikkate alınmalıdır.¹⁵⁴ Söz konusu çevre sorununun başvuru özel ve aile yaşamını ya da konuta saygı hakkı üzerinde doğrudan olumsuz etki yaratması ve belirtilmiş değerler üzerinde asgari şiddet derecesine ulaşması gerekmektedir. Belirtilen şiddet derecesi göreceli olup her somut olaya göre değerlendirilmelidir. Çevresel etkinin asgari şiddet derecesine ulaştığı tespit edildikten sonra mahkeme çevresel karar alma süreçlerinin muhatapları olan bireylere sağlanması gereken usule ilişkin güvencelerin sağlanıp sağlanmadığını araştırmaktadır. AYM'ye göre, çevresel karar alma süreçlerinde muhatap olan bireylere sağlanması gereken en önemli unsurlardan biri, idari organların eylem ve işlemlerini bağımsız mahkeme önüne taşıyabilmeleridir. Bağımsız yargı organlarına başvuru yapabilme unsuru Mahkeme için yeterli değildir. Aynı zamanda ilgili kamusal makamların gerekli özeni göstermeleri, tüm menfaatleri gözeterek denge tesis etmeleri, bireylere süreç boyunca sunduğu itirazları, delilleri sunma, esasa etkili iddialarının gerekçeleriyle karşılanması olanağının da sunulması gereklidir.¹⁵⁵

¹⁵² EGEÇEP Derneği ve Diğerleri Başvurusu, Başvuru No. 2015/4453, k.t. 03.07.2018, <https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/BB/2015/4453> (Erişim tarihi 23.07.2023).

¹⁵³ Kaboğlu, İbrahim Ö. / Özalp, Nihan, **Çevre Hakkı**, 4. Baskı, İstanbul: Tekin Yayınevi, 2021, s. 247.

¹⁵⁴ Mehmet Kurt Başvurusu, Başvuru No. 2013/2552, k. t. 25.02.2016, pr. 50-51 <https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/BB/2013/2552> (Erişim tarihi: 23.07.2023).

¹⁵⁵ a.g.k. pr. 81.

AYM'nin önüne gelen başvuruların birçoğu yargısal süreçte derece mahkemelerinin çevre sorunlarının gerektiği gibi incelenmemesi, bireye itiraz ve delillerini sunma fırsatı verilmemesi ve esasa ilişkin tüm iddialara karar gerekçesinde yer verilmemiş olmasına ilişkindir. Çevreye ilişkin yapılan işlemlere itiraz mercii genellikle idari yargı organı olduğundan idare mahkemeleri bu hususta kilit rol oynamaktadır. Çevre sorunu ile yapılan başvurularda idari yargı organları, çevreye duyarlı yargı modeline öncelik vermeli, re'sen araştırma ilkesini benimseyerek davayı incelemelidir. Bu tür davalarda idari yargı organının bizzat iddiayı kendiliğinden araştırması ve iddianın ispat yükümlülüğünün tamamen davacıda olmaması çevre adaletine erişimi kolaylaştıracaktır.¹⁵⁶

İHAM kararlarına atıfla, Sözleşme'de temiz ve sessiz bir çevrede yaşama hakkı şeklinde bir hak güvence altına alınmadığından özel hayat çerçevesinde korunan hukuki değerlerle ciddi bağlantısı olmayan manzara hakkı veya güzel çevrede yaşam hakkı İHAS kapsamında değerlendirilemeyeceğini belirten AYM, Sözleşme'nin 8'inci maddesinin aktif hale gelmesi için çevreye verilmiş zararı yeterli görmemekte söz konusu zararın özel veya aile hayatı ile konutları üzerinde zararlı etki doğurması gerektiği görüşündedir.¹⁵⁷ Bu görüşü ile Mahkeme çevre sorunlarına karşı yeterli duyarlılığa sahip olmadığını ortaya koymaktadır.

Mülkiyet hakkı bağlamında AYM, İHAM içtihatlarında olduğu gibi çevresel değerlerin mülkiyet hakkının sınırlandırılması için meşru neden oluşturacağı görüşündedir. Çevresel değerler sonucunda mülkiyet hakkının ihlali iddiası ile yapılan başvuruda¹⁵⁸ Mahkeme, mülkiyet hakkının mutlak bir hak olmadığını, kamu yararı amacıyla sınırlandırılabilirliğini belirtmiştir.

Elektromanyetik Radyasyon konulu başvurularında Mahkemenin derece mahkemelerinde sunulan bilirkişi raporlarına sıkı sıkıya bağlı olduğu görülmektedir. Bununla ilgili re'sen araştırma yapmamakla birlikte İHAM içtihatlarındaki elektromanyetik kirliliğin insan sağlığına olumsuz etkilerinin bilimsel olarak kanıtlanmadığını ve bu nedenle kamusal makamlara geniş takdir yetkisi verildiği görüşünü doğrudan uygulamaktadır. Fevzi

¹⁵⁶ Gülan, Aydın, "Bireysel Başvuru Kararlarının Türk İdari Yargı Sistemine Etkisi", **Anayasa Yargısı Dergisi**, Sayı: 35, 2018, s. 119.

¹⁵⁷ Mehmet Kurt Başvurusu- Başvuru No. 2013/2552, k.t. 25.02.2016, pr. 362.

¹⁵⁸ Ak Demirtaş Madencilik Nakliyat Sanayi ve Tic. Ltd. Şti. Başvurusu, Başvuru No. 2014/1989, k.t. 15.06.2016, pr. 41 <https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/BB/2014/1989> (Erişim tarihi: 23.07. 2023).

Kayacan başvurusunda, başvuru evinin yakınında açılan baz istasyonunun kendisinde ve aile bireylerinde sağlık sorunlarına yol açtığını ve bu sebeple psikolojilerini bozduğunu; baz istasyonu yapımı sebebi ile konutlarının değerinin düştüğünü ve yerel mahkemenin gerekli araştırmaları yapmadığını ileri sürmüştür. Esasa ilişkin incelemede mobil telefonların kullanımı için gerekli olan baz istasyonlarının kurumunda yüksek kamu yararının olduğunu ve baz istasyonlarının faaliyetinin insan sağlığında yarattığı olumsuz etkilerin bilimsel açıdan kanıtlanamamış olması sebebi ile Mahkeme hak ihlali olmadığına karar vermiştir.¹⁵⁹

Sonuç olarak Anayasa'nın 56'ncı maddesi ile koruma altına alınmış sağlıklı ve dengeli çevrede yaşam hakkı her ne kadar İHAS kapsamında güvence altına alınmamış olsa da bireysel başvurular AYM tarafından dolaylı koruma mekanizması aracılığı ile kabul edilmektedir. İHAS'ın hazırlandığı dönemde çevre hakkına yer verilmemesi normal karşılanabilse de günümüzde küresel ve bölgesel açıdan büyük önem arz eden çevre hakkının hala ek protokoller ile Sözleşme kapsamına alınmaması büyük eksikliktir.¹⁶⁰ AYM'nin yapılan bireysel başvuruları değerlendirirken bağımsız bir şekilde içtihat geliştirmekten kaçınması Türk Anayasa yargısının en büyük eksikliklerindendir. Her ne kadar İHAM uluslararası bir yargı organı olarak birçok yargı organı için örnek teşkil eden kararlar verse de AYM'nin bağımsız ve özgür şekilde kendi fikrini ortaya koymasına ve çevresel adaletin ilkelerinden olan kararların öngörülebilirliği için değişiklik göstermeyecek sabit içtihat geliştirmesi gerekmektedir. Birçok önemli karara imza atan İHAM çevre konulu başvurularda çevre merkezli değil insan merkezli eğilim sergilediği için her zaman örnek bir mahkeme olarak tanımlanamamaktadır. Biyoçeşitliliğin tükenmesi, iklim değişikliği veya merkezi insan olmayan çevre sorunu ile yapılacak başvuruların mahkeme tarafından kabul edilebilirlik ihtimalinin düşük olduğu öngörülmektedir. Maalesef artık dünyamızın birçok ortak sorunu bulunmaktadır ve bunların hemen hemen hepsinin merkezinde çevre sorunları durmaktadır. İklim değişikliği, ozon tabakasının tahribatı, biyoçeşitliliğin tükenmesi, kuraklık, su sorunu ve birçok benzeri çevre sorunları artık bir ülkenin, bölgenin, kıtanın değil tüm gezegenin ortak sorunu haline gelmiştir. Bu sebeptendir ki gerek yerel mahkemeler

¹⁵⁹ Fevzi Kayacan (2) Başvurusu, Başvuru No. 2013/2513, k.t. 21.04.2016, <https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/BB/2013/2513> (Erişim tarihi: 23.07.2023).

¹⁶⁰ Özalp, Nihan, "Çevresel Haklara İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi Yaklaşımı", **Anayasa Hukuku Dergisi**, Cilt: 2, Sayı:3, 2013, s. 89.

gerekse de uluslararası mahkemeler artık insan merkezli yorum yönteminden uzaklaşmalı ve çevre merkezli yorum yöntemini geliştirmelidir.

AYM, İHAM ile paralel olarak önüne gelen çevresel konulu bireysel başvuruları genellikle özel hayata saygı, mülkiyet hakkı ve adil yargılanma hakkı aracılığı ile koruma mekanizması geliştirmektedir. Başvuruları değerlendirirken derece mahkemelerine sunulmuş uzman ve bilirkişi raporlarına özellikle önem vermekte, re'sen araştırma ilkesini uygulamamaktadır. AYM önüne gelen başvurularda çevre kavramını ve somut çevre sorununu geniş şekilde yorumlarsa içtihat geliştirme bakımından daha önemli kararlar verebilir. Çevre adaletinin unsurlarından biri olan yargı kararlarının öngörülebilirliği Türk Çevre yargısında tam oturmuş bir kavram değildir. Gerek norm denetimi gerekse de bireysel başvurularda Mahkemenin tutumunun kesinlik kazandığını söyleyememekteyiz.

3.3.2 Danıştay Kararlarında Çevre Hakkı

Yukarıda da belirtildiği gibi çevre sorunlarına genellikle kamu kurum ve kuruluşlarının işlem, eylem ve ihmalleri sebebiyet verdiğinden idari yargının önemi Türk hukukunda daha da ön plana çıkmaktadır. Dolayısıyla Danıştay kararlarının çevre konulu kararları diğer derece mahkemeler açısından yönlendirici nitelikte olduğundan çalışmamız kapsamında değerlendirmekte fayda vardır. Bu çalışmada çevre hukuku açısından olumlu ve olumsuz nitelikte birkaç Danıştay kararı incelenecektir.

3.3.2.1 Gökova kararı

Gökova Kararı¹⁶¹ çevre hakkının anayasal hak olarak kabul edilmesi ve Çevre Kanunu'nun yürürlüğe girmesinden sonra söz konusu anayasal ve yasal normun yorumlanması niteliğinde verilmiş ilk kararlardan biridir. Söz konusu dava dört köy muhtarı ile bir gerçek kişi tarafından Başbakanlığa karşı açılmıştır. Davacılar Kemerköy Termik Santrali'nin Gökova Körfezi kıyısında, turizm açısından önemli doğal güzellikleri olan bir bölgede kurulmasının çevreyi olumsuz etkileyeceğini ve çevre sağlığı açısından uygun olmadığını savunarak, projenin gerçekleşmesi durumunda turizm, tarım, denizcilik, spor, dinlenme ve orman varlıklarının yok olacağını iddia etmiştir. Ayrıca, Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın Gökova yöresi için koruma kararı aldığını ve termik santralin kamuya yarar sağlamaktan ziyade çevre kirliliğine neden olacağını ileri sürmüştür. Bu sebeple, kamu yararına aykırı bir

¹⁶¹ Danıştay 10. Daire E. 1984/2739 ve K. 1986/1951 k. t. 24.06.1986.

işlem yapıldığını öne sürerek dava açmışlardır. Davacılar termik santralin kurulmasına ilişkin karara değil, santralin özellikle Gökova’da kurulmasına karşı çıkarak projenin iptalini talep etmişlerdir.

Danıştay tetkik hâkimi ve savcısı, somut olayda incelemeler sonucunda Gökova bölgesinde kurulacak termik santralin bölgesel ekonomik kayba ve ekolojik dengenin bozulmasına yol açacağını, çevre kirliliğine neden olacağını ve insan sağlığına zarar vereceğini, turizmi olumsuz yönden etkileyeceğini belirterek idari işlemin iptal edilmesi gerektiği görüşünde olmuşlardır. Hükümet makamları ve idare, santral yapımına ilişkin projenin ülke ekonomisi ve kamu yararı açısından büyük önem arz ettiğini belirterek savunma yapmışlardır. Danıştay, tetkik hâkimi ve savcının görüşlerini dikkate almadan davayı reddetmiştir.

2872 sayılı Çevre Kanunu çevre korumacılığına ilişkin hukuki, idari ve cezai düzenlemeler getirmektedir. Buna karşılık, söz konusu yasal düzenlemede çevre sağlığının korunması amacıyla belirli bölgelerde tesis ve yatırım yapmayı engelleyecek kural öngörmemiştir. Zannımca, kanun koyucu bu konunun hassasiyetini dikkate alarak ülke genelinde çevre sorunları ile karşılaşma riski yüksek veya kamu yararı amacıyla özellikle koruma altına alınması gereken bölgelerde tesis ve yatırım yapılmasını sınırlandıracak veya tamamen engelleyecek düzenleme getirmelidir. Kararda Danıştay Çevre Müsteşarlığı tarafından hazırlanan rapora atıfta bulunarak Türkiye’de sanayileşme ve enerji kaynaklarının kullanımını nedeniyle çevre kirlenmesinin önemli boyutlara ulaştığını kabul etmektedir. Mahkemenin ekonomik kalkınmayı değil sürdürülebilir gelişmeyi dikkate alarak işlemi iptal etmesi gerekmekteydi. Bu yönüyle Danıştay kararı yerinde değildir.

Yukarıda da belirtildiği gibi davacıların talebi santralin kurulmaması yönünde değil Gökova yöresinde kurulmamasına ilişkindir. Bu sebeple yüksek Mahkeme davayı karara bağlarken yer yönünden davacıların iddiasını kabul ederek santralin başka bölgede kurulmasının sürdürülebilir çevre açısından gerekliliğini vurgulayabilirdi.

Danıştay aynı zamanda kararda Çevre Kanunu ve Umumi Hıfzıssıhha Kanunu’nun farklı amaçlar içermesini dikkate almadan birlikte değerlendirmiştir. Umumi Hıfzıssıhha Kanunu insanların yaşadığı çevrede sağlığa zararlı ve aykırı işlemlerin önlenmesi, insan sağlığının iyileştirilmesi amacıyla çıkartılmış düzenlemedir. Buna karşılık, 2872 sayılı Çevre Kanunu’nu sağlıklı çevrenin korunması ve iyileştirilmesi amaçlamaktadır. Dolayısıyla söz

konusu yasal düzenlemelerin yapım amaçları farklıdır. Mahkemenin 1593 sayılı Umumi Hıfzıssıhha Kanunu ve diğer düzenlemelerin yetersizliği nedeniyle Çevre Kanunu'nun düzenlenmiş olduğu görüşü tarihsel süreç bakımından doğru değildir.¹⁶²

Kararla ilgili bir diğer ilgi çekici husus Mahkemenin idari organların takdir yetkisine açık hata olmadığı sürece müdahale edemeyeceği ve idari kararlara karşı yerindelik denetimi yapamayacağı görüşüdür. Böyle durumda birçok idari kararın yargı denetiminin dışında kalması söz konusu olacağından Mahkemenin “açık hata” şartı yerine “ihlal edilen hak” veya “aykırı işlem” şartı araması daha uygun olacaktır. “Açık hata” şartının aranması durumunda Mahkeme yapılan işlemin hukuka aykırı olduğunu tespit etmesine rağmen hatanın açık olmaması sebebi ile davayı reddetmesi adalet kavramına aykırılık teşkil edecektir. Tıpkı Gökova kararında olduğu gibi yukarıda da belirtildiği üzere Çevre Müsteşarlığı raporunda değinilen hususları kabul ederek Mahkeme aslında santralin kurulmasının çevre sorunlarına yol açacağını örtülü şekilde kabul etmektedir fakat hükümet makamlarınca sunulan kanıt ve gerekçelere ağırlık göstermiştir. Dolayısıyla yerindelik denetimi ile hukukilik arasında sağlıklı dengeyi kuramamıştır. Çevre Kanunu’nda açık yasaklayıcı hükmün olmaması, özel yönetmeliğin düzenlenmemesi sebebi ile ÇED raporunun hazırlanmamış olması Danıştay’ın somut ölçütler kullanmasına engel olmuştur. Halbuki hukuk ilkeleri doğrultusunda kanunun genel düzenlemesinden yola çıkarak yargısal takdir yetkisini kullanarak çevre korumacılığı eğilimli bir karar verebilirdi. Danıştay sağlıklı çevre ve hükümet politikası arasında bir tercih yapmak zorunda hissederek kararını hükümet politikalarından yana kullanmıştır.

3.3.2.2 Zafer Park ve Güven Park kararları

Danıştay, kararlarında çevre, tarihi ve kültürel değerlerin korunması, imar konuları gibi kamu yararını ilgilendiren konularda vatandaş, belde veya semt sakini sıfatıyla dava açılabilirliğini kabul etmiştir. Bu hususta vermiş olduğu ilk önemli kararlardan biri olan Zafer Park Davasında¹⁶³, Ankara Büyükşehir Belediye’sinin Danıştay’ın ön cephesindeki Zafer Park’da otopark yapımı amacıyla ağaç kesimi başlamasına karşı, parkın kullanım amacının değiştirilmesine ilişkin planın iptali istemiyle açılmıştır. Danıştay’ın 41 çalışanı,

¹⁶² Tursun, Devran Demet, **Danıştay Kararlarında Çevre ve Çevre Hakkı**, Yüksek Lisans Tezi, Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010, s. 64.

¹⁶³ Danıştay 6. Daire E. 1986/1323 ve K. 1986/1135 k.t.16.12.1986.

Ankaralı oldukları¹⁶⁴ ve projenin işyerleri olan Danıştay'ın önünde gerçekleşmesi sebebi ile kendilerinin dava ehliyetleri olduğunu ileri sürmüşlerdir. Davacılar, projenin yürütüldüğü zaman yürürlükte olan 6785 sayılı Kanun'un 28. maddesinin yeşil alanların tamamının planlamanın yürütüldüğü bölgede nüfus başına yedi metrekareden az olmayacağını öngördüğünü; oysa Ankara'da kişi başına düşen yeşil alanın bu miktarın altında olması sebebiyle projenin planlama esaslarına aykırılık teşkil etmesi, şehircilik ilkelerine ve kamu yararına hizmet etmemesi sebebi ile iptali isteminde bulunmuşlardır. Yapılan yargılama sonucunda Ankara Büyükşehir Belediyesi'nin işlemi iptal edilmiş, davalının temyizi üzerinde karar onanmıştır. Ankara 5 No'lu idare mahkemesinin davayı incelerken aşağıdaki fikri belirtmiştir:

*“İmar plânları, ülke, bölge ve kent verilerine göre konut, çalışma, sosyal ve kültürel gereksinimler ve ulaşım gibi kentsel fonksiyonlar arasında varolan ve sağlanabilecek olanaklar ölçüsünde en iyi çözüm yollarını bulmak, bölge halkına iyi yaşama düzeni ve koşulları temin etmek amacıyla kadastral harita ve kentin gelişimi de gözönüne alınarak hazırlanır. Bu esaslara göre yapılan ve kesinleşen imar plânının ancak; koşulların değişimi ve zorunluluk halinde, düzenleme esnasında uyulması zorunlu olan ilkelere ve yeni verilere uymak koşuluyla değiştirilmesi esastır.”*¹⁶⁵

Burada idare mahkemesi halkın yaşama düzeni ve koşullarını temin etme konusunda değinerek kamu yararının ve sağlıklı çevrede yaşam hakkının ekonomik kalkınmadan daha ağır bastığını belirtmektedir. Davanın devamında bilirkişiler tarafından da rapor hazırlanarak mahkemeye sunulmuştur. Mahkeme bilirkişi raporuna belirtilmiş esasları dikkate alarak iptal kararı vermiştir. İptal kararında, Zafer parkın otopark olarak düzenlenmesi durumunda, trafik açısından büyük sorunların yaşanacağı, çimenlik alanların literatürde yeşil alan sayılmaması sebebiyle otopark çimlendirilmesinin yeşil alan gereksinimi karşılamaktan uzak olduğu, çağdaş şehircilik ilkeleriyle bağdaşmadığı, ayrıca, önerilen mevzii imar planının, Ankara Merkez Bölgesinin geleceği gözönüne alınarak makro ölçekte tutarlı kararlar ve bu kararlar doğrultusunda bir fiziksel plan bazından yoksun olduğu, ileride yakın çevrenin düzenini bozabilecek nitelikler taşıdığı, planın uzantısı olan yapı projesinin mimari

¹⁶⁴ Danıştay 14. Daire ve E. 2016/871., K. 2016/4156 k. t. 18.05.2016 kararına istinaden yüksek mahkeme hemşerilik ilişkisini, belediye sınırları içerisinde yaşamayı, menfaat ilişkisinin oluşmasında ölçüt olarak kullanmaktadır. Danıştay'ın görüşüne göre projenin yürütüldüğü il belediyesinin sınırları içinde yaşamak menfaat ilişkisi kurulması için yeterlidir.

¹⁶⁵ Mülkiyeliler Birliği Vakfı, **Zaferpark Dosyası**, Ankara: Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları 6, 1988, s. 57

bakımdan tutarsız olduğu, çevre yapıların statik emniyeti için zemin takviye projeleri hazırlanmadığı, bu nedenle uygulanmasının sakıncalı olduğu hususlarının saptandığı anlaşılmaktadır.¹⁶⁶

Menfaat ilişkisinin geniş yorumlandığı bir diğer Danıştay Kararı ise Güven Park davasıdır.¹⁶⁷ Söz konusu dava Ankara Büyükşehir Belediyesi'nin Güvenpark'ın otopark ve çarşı olarak kullanımına ilişkin imar planı değişikliği kararının iptali istemi üzerine "Çevre Duyarlılığı Grubu" adında çevre, şehircilik ve planlama uzmanı olan üç Ankaralı tarafından açılmıştır. Danıştay menfaat ilişkisinin oluştuğu kanısına vararak davayı incelemiştir. Kararda mahkeme sadece kamu yararına bir inceleme yapmamış aynı zamanda "yapılan plan değişikliğinin Ankara kent planlaması ve planlamanın genel stratejisiyle çeliştiği" yönünde bir yorum geliştirmiştir.¹⁶⁸ Bu yorum çevre ihtisas mahkemelerinin ortak özelliklerinden biri olarak kabul edilebilir. Çevre korumacılığına dayalı yargı modeli sadece kanunları çevre dostu şeklinde yorumlamaktan ibaret değildir. İhtisaslaşmış yargı organının şehir planlaması, gelecek yıllarda uygulanması planlanan projeler, şehirleşme stratejisini de dikkate alarak çevre sorununu ele alması gerekir. Ortaya çıkan çevre sorunu yasalara aykırı olmayabilir veya yasalarla belirlenmiş standartların altında kalabilse de, şehrin genel imar planına veya şehirleşme stratejisine uyulmaması sebebi ile iptal edilebilir. Danıştay bu yorumu ile ihtisaslaşmış çevre yargısına yakınlaşmıştır. Bu davada bir diğer ilgi çekici husus davacıların Ankara'da yaşıyor olmalarının menfaat ilişkisinin kurulması için yeterli olmasıdır. AYM'den farklı olarak Danıştay kişi bakımından kişi konusunu daha geniş yorumlamaktadır. Çevre sorununa sebep olan idari işlem veya eylemin yürütüldüğü şehrin sınırları içinde yaşamak menfaat ilişkisinin kurulmasına yeterli olacaktır. Oysaki, yukarıda da açıklandığı gibi AYM aynı ilçe sınırları içinden yapılan başvuruyu mağduriyetin oluşmaması sebebi ile kabul etmemiştir.

Danıştay tarafından aynı yıl içinde verilen Gökova ve Zafer Park davaları birbirleriyle çelişmektedir. 10. Daire çevre karşıtı bir karar alırken, 6. Daire çevre dostu karar vermiştir. Bu karar çevre konulu davalar özelinde Danıştay'ın menfaat ilişkisine yaklaşımı açısından

¹⁶⁶ a.g.e. s. 49.

¹⁶⁷ Danıştay 6. Daire E. 1988/477 ve K. 1988/646 k. t. 09.05.1988.

¹⁶⁸ Tursun, Devran Demet, **Danıştay Kararlarında Çevre ve Çevre Hakkı**, Yüksek Lisans Tezi, Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010, s. 59.

önem arz etmektedir. Tüzel kişiliği bulunmayan ve aynı iş yerinde çalışmaları sebebi ile bir araya gelmiş kişilerin projenin yürütüldüğü il sınırları içinde yaşıyor olmaları Danıştay'a göre menfaat ilişkisinin kurulması için yeterlidir ve yüksek Mahkemenin bu görüşü çevre davaları açısından olumlu bir gelişme olarak yorumlanabilir.

3.3.2.3 Aliğa kararı

Aliğa davası¹⁶⁹, İzmir Aliğa Serbest Bölgesinin sınırlarının belirlenmesi, bu bölge içindeki özel mülkiyet olan taşınmazların acele kamulaştırılması ve kamulaştırma konusunda Milli Emlak Genel Müdürlüğünün görevlendirilmesine ilişkin Bakanlar Kurulu kararnamesinin iptaline yönelik açılmıştır. Gökova kararından sonra Danıştay'ın tutumunun olumlu yönde değiştiğini gösteren bir karar olduğundan çevre hukuku açısından önem arz etmektedir.

Davacı dava ehliyetinin milletvekili sıfatından kaynaklandığını ileri sürerek Mahkemeye başvurmuş olsa da Mahkeme tarafından davacının başvurusu milletvekili sıfatıyla değil vatandaş olarak kabul edilmiştir.

Dava, Çevre Kanunu ve ilgili yönetmeliklere uyarınca uyulması zorunlu kurallara aykırı şekilde ÇED raporu hazırlanmadan termik santralin kurulmasına yönelik alınan kararın iptali istemiyle açılmıştır.

Ayrıca, kamulaştırma bedelinin, ilgili yasa gereği görevli şirket tarafından karşılanması gerektiği halde, Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı tarafından finanse edileceği şeklinde bir işlem yapıldığı belirtilmiştir. Danıştay, bu işlemin, emredici hukuk kuralına aykırı olduğunu ve kamulaştırmanın finansmanının Bakanlık tarafından karşılanmasının hukuka aykırı olduğunu tespit etmiş ve yürütmeyi durdurma kararı vermiştir. Buna karşılık, Bakanlar Kurulu, Danıştay'ın almış olduğu karara uymadan işlemi geri almamış ve aynı yönde yeni kararlar aldığını belirtmiştir. Bu nedenle, iptal davası yeniden açılmış ve Çevre Kanunu'nun 1., 2., 3., ve 30. maddeleri ile Anayasa'nın 56. maddesi dayanak gösterilerek dava kabul edilmiş ve idari işlem iptal edilmiştir. Danıştay Gökova Kararında sergilediği siyasi tutumundan uzaklaşarak ve kamu yararını dikkate alarak çevre dostu eğilimli karar almıştır.

¹⁶⁹ Danıştay 10. Daire E. 1990/2278 ve K. 1992/1672 k. t. 28.04.1992.

Danıştay çevre hakkı, ekolojik denge, kamu yararı ve çevresel değerler gibi konuları ele alarak, çevreyi koruma ve sürdürülebilir gelişme ilkelerini dikkate almış ve kararı bu yönde tesis etmiştir.¹⁷⁰ Ayrıca, Danıştay bu kararı ile siyasal nitelikli kararından sadece dönmemiş aynı zamanda, siyasal ve idari makamlara, yeni bir disiplin olan çevre hukuku aracılığıyla normatif sınırları belirlemiştir.¹⁷¹

3.3.2.4 Bergama kararı

Bergama davası¹⁷², Dikili, Bergama, Ovacık ve Çamköy köyleri çevresinde Eurogold Madencilik A.Ş. tarafından yapılacak altın işletmeciliğine, taahhütname koşullarının yerine getirilmesi, işletme öncesinde, işletme sırasında ve işletme kapandıktan sonra firmanın sorumluluğunun sona ermesine kadar geçecek süre içerisinde İzmir Valiliğinin başkanlığında ve koordinatörlüğünde oluşturulacak İzleme Denetleme Komisyonunca faaliyetin taahhütname çerçevesinde izlenmesi ve denetlenmesi, çevre mevzuatına uyulması, ilgili kurum ve kuruluşlar tarafından yürürlükteki mevzuat uyarınca diğer önlemlerin alınması kaydıyla izin verilmesine ilişkin Çevre Bakanlığı işleminin iptali istemiyle açılmıştır. İzmir 1. İdare Mahkemesi'nin davayı esastan reddetmesi üzerine bu karar temyiz edilmiş ve Danıştay 6. Dairesi'nin önüne gelmiştir.

Çevre hukuku bakımından Danıştay tarihi bir karara imza atmıştır.¹⁷³ Söz konusu kararın ilk önemli özelliği Danıştay'ın gerekçesinde Anayasa'nın yaşam hakkının yer aldığı 17. maddesi ve çevre hakkının düzenlendiği 56. maddesinin birlikte yorumlanması olmuştur. Böylece yüksek Mahkeme ilk kez çevre hakkını yaşam hakkının uzantısı olarak kabul etmiştir.

Kararla ilgili bir diğer önemli husus, Mahkemenin bilimsel verilere dayanarak, siyanür liçi yönteminin insan sağlığı ve çevre bakımından yaratacağı negatif etkiler ayrıntılı bir şekilde yorumlanmıştır:

“Yukarıda sözü edilen raporlardan, altın madenciliğinde, liç işleminde kullanılan siyanür ve ortaya çıkacak diğer ağır metallerin çevre ve insan sağlığı için olumsuz etkiler yaratacak olası bir risk ve tehdit unsuru oluşturduğu, özellikle çok kuvvetli bir zehir olan siyanürün toprağa, suya ve havaya

¹⁷⁰ Memiş, Emin. **Çevre ve Çevre İdare Hukuku Teori ve Pratik**, İstanbul: Filiz Kitabevi, 2006, s.167.

¹⁷¹ Kaboğlu, İbrahim Ö. / Özalp, Nihan, **Çevre Hakkı**, 4. Baskı, İstanbul: Tekin Yayınevi, 2021, s. 195.

¹⁷² Danıştay 6. Daire E. 1996/5477 ve K. 1997/2312, k. t. 13.05.1997.

¹⁷³ Kaboğlu, İbrahim Ö. / Özalp, Nihan, **Çevre Hakkı**, 4. Baskı, İstanbul: Tekin Yayınevi, 2021, s. 196.

karıştığı zaman her türlü canlı açısından zararlı olduğu, dolayısıyla proses gereği atık barajlarına pompalanan siyanürlü atıkların, geçirimsiz olarak planlanan bu atık barajlarından oluşabilecek sızıntılar nedeniyle su kaynaklarına ve diğer kullanım alanlarına ulaşma olasılığı bulunduğu ve siyanürle altın madeni işletilmesindeki risk unsurunun ön plana çıktığı, ayrıca aynı risk sebebiyle bu bölgelerdeki flora ve faunanın da bozulma tehdidi altında kaldığı anlaşıldığından, siyanürün insan sağlığı ve çevre açısından çok büyük bir risk oluşturması karşısında daha da duyarlı olunması zorunludur.

Çevre, doğal ve yapay unsurları içinde barındıran ve her türlü insan faaliyetinin yer aldığı belirli dengelerle varlığını sürdürmektedir. Sistemi oluşturan denge unsurlarının yitirilmesi halinde çevrede meydana gelecek bozulmaların canlılar üzerinde yıkıcı etkilere yol açacağı ve çevre kirliliğini oluşturacağı tabiidir. Canlı yaşamın en önemlisi olan insan yaşamının sağlıklı, dengeli, bozulmamış bir çevrede sürdürülmesi esastır. İnsan yaşamının korunması bir öncelik olduğuna göre, insanın doğal yaşam temellerinin korunması ve geliştirilmesi gerekmekte ve çevrenin korunması insan yaşamının vazgeçilmez bir unsuru olmaktadır. Bu durumda yukarıdaki saptamalardan hareketle dava konusu altın madeni işletme yönteminin yarattığı sakıncaların doğrudan ve dolaylı olarak insan yaşamı ile ilgili olması karşısında, belirtilen Anayasa ve yasa hükümleri de dikkate alınarak dava konusu idari işlemin yargısal denetiminde öncelikle kamu yararı ve bu kavramdaki önceliklerin irdelenmesi gerekmektedir.”¹⁷⁴

Danıştay’ın söz konusu incelemede her ne kadar insan merkezli yorum yöntemi geliştirse de bilimsel açıklamalara doğrudan atıfta bulunması, projenin insan sağlığı için olumsuz yönlerini detaylı irdelemesi sağlıklı ve dengeli çevrede yaşam hakkına karşı olan duyarlılığının kanıtıdır. Çevre davalarının doğasında olan çevresel haklar ve ekonomik kalkınma çatışmasının ön planda olduğu davada Danıştay çevresel haklar eğilimli karar geliştirmiştir. Türk çevre yargısında örnek karar oluşturan Bergama kararında geliştirilen çevre dostu ve insan sağlığının ön planda olduğu yorum yöntemi takdire laiktir.

3.3.2.5 Akkuyu Nükleer Santral kararı

Türkiye’de ihtisaslaşmış çevre yargısına duyulan ihtiyacın temelinde duran gereksinimlerinden biri çevreye duyarlı, yerleşik içtihadın oluşmasıdır. Bu gereksinimin ne kadar önem arz ettiğini gündeme getiren Akkuyu Nükleer Santral Kararı Danıştay’ın çevre

¹⁷⁴ Danıştay 6. Daire E. 1996/5477, K. 1997/2312, k. t. 13.05.1997.

yargısında uzun yıllar katettiği yolu önemsizleştirmiştir. Akkuyu Nükleer Santral Kararı ile Danıştay Gökova Kararında siyasi eğilimine geri dönmüştür.

Mersin'in Büyükeceli Beldesi'nde planlanan Akkuyu Nükleer Güç Santrali Projesi'ne yönelik olarak Çevre ve Şehircilik Bakanlığı ÇED Genel Müdürlüğü tarafından verilen ÇED olumlu kararının iptali istemiyle açılan dava, Danıştay 14. Dairesi tarafından reddedilmiştir. Bu kadar, Danıştay İdari Dava Daireleri Kurulu tarafından incelenmiş ve 20.06.2018 tarihli kararla onanmıştır.

Davacılar, "ÇED olumlu" kararı ile bu kararın dayanağı olan ÇED Yönetmeliği'nin geçici 1. maddesinin¹⁷⁵; Çevre Kanunu'nun 1. maddesinde düzenlenen, sürdürülebilir çevre ve kalkınma ilkeleri doğrultusunda çevre korumacılığına ve kamu yararına aykırı olduğu gerekçesiyle iptali isteminde bulundular. Danıştay, dava konusu yasal düzenlemenin çevre korumacılığına veya çevre mevzuatına aykırılık teşkil etmediğini belirtirken herhangi bir bilimsel araştırma yapmamış ve hiçbir bilimsel değerlendirmeye atıfta bulunmamıştır.

ÇED raporunda ve bilirkişi raporunda eksik incelemeler ve çelişkiler olmasına rağmen, Danıştay detaylı bilimsel araştırma yapmaktan, projenin gerçekleşmesi durumunda çevre üzerinde olacak olumsuz etkilerinin araştırılmasından kaçınarak ekonomik kalkınmanın kamu yararı yanında olduğuna karar vermiştir.

Bergama kararından 26 yıl sonra Danıştay'ın siyasal ve ekonomik çıkarlar eğilimli kararı Mahkemenin artık çevreye duyarlı bir tutuma sahip olmadığını göstermiştir. BM Çevre Programı çerçevesinde çıkartılmış raporlara göre ihtisaslaşmış çevre yargısı yolunu açmaya hazırlanan Türkiye'de Yüksek Mahkemenin bu tavrının çevre hukuku bakımından herhangi tutarlı açıklanması yoktur. Zannımca ihtisaslaşma yolunda ilerlemeyi planlayan Türkiye'de bu yolda atılabilecek en önemli adımlardan birinin Danıştay'ın dairesinin çevre konulu uyuşmazlıklara özgülenmesidir. Çevre konulu davalara özgülenmiş dairenin tesis edilmesi

¹⁷⁵ RG. 29.97.2022 RG Sayısı: 31907 Çevresel Etki Değerlendirmesi Yönetmeliği Geçici Madde 1: "Bu Yönetmeliğin yürürlük tarihinden önce, ÇED başvuru dosyası/proje tanıtım dosyası il müdürlüğüne ya da Bakanlığa sunulmuş projelere, bu Yönetmeliğin lehte olan hükümleri ve/veya başvuru tarihinde yürürlükte olan Yönetmelik hükümleri uygulanır."

en azından daha tutarlı, sabit ve çevre dostu kararların alınmasına doğrudan etki edecektir.¹⁷⁶ Bunun yanı sıra, çevre sürekli gelişmekte olan bir bilim olduğundan ölçüt veya rehber olarak kullanılabilecek uluslararası yargı kararlarının da Danıştay üyeleri tarafından bizzat takip edilmesi ve belirli aralıklarla güncel eğitimlerin alınması isabetli kararların verilmesine yol açacaktır.

Çevre sorunları nitelikleri gereği hızla arttığından ve çevreye verilecek zararların eski hale iadesi mümkün olmadığından veya çok uzun süreye bağlı olduğundan çevreyle ilgili uyuşmazlıkların kısa zamanda çözülmesi gerekmektedir. Türkiye’deki idari yargı uygulamasına bakıldığında uyuşmazlıkların çözülmesinin uzun yıllar aldığı görülmektedir. Bir diğer yandan, dünyadaki ihtisaslaşmış çevre mahkemelerinin birçoğunda olduğu gibi usul kurallarının esnekleştirilmesi gerekmektedir. İYUK’da belirlenmiş usul kuralları çevre aleyhinde hak kayıplarına yol açmaktadır.

3.3.3 Yargıtay Kararlarında Çevre Hakkı

Yargıtay’ın içtihat geçmişinde doğrudan veya dolaylı olarak çevre ile ilgili davalar yer almaktadır. Çevre ile ilgili uyuşmazlıkları değerlendirirken Yargıtay birçok değerlendirme ve önemli tespitlerde bulunmuştur. Yargıtay’ın çevre ile ilgili davaları incelerken tutumunun hangi yönde olduğunu açıkça ortaya koyabilmek için hukuk ve ceza yargılamasının ayrı ayrı ele alınmasında fayda vardır.

3.3.3.1 Hukuk yargılaması

Yargıtay hukuk yargılaması yaparken çevre sorunlarını birçok kavram açısından değerlendirmektedir. Yargıtay Belediyenin komşuluk ilişkilerinden doğan hukuk kurallarına dayanarak çevreyi kirleten sanayi kuruluşuna karşı atığı dava Yargıtay 1. Hukuk Dairesi’nin E. 1981/14530 ve K. 1981/14955 25.12.1981 tarihli kararı ile incelenmiştir. Davacı Çorum belediyesi, davalı şirkete ait çimento fabrikasının baca ve diğer bölümlerinden çıkan gaz, toz ve çimento atıklarının kentin üzerine yayılarak insanlara, hayvanlara ve bitkilere zarar verdiğini iddia ederek dava açmıştır. Davacı, bu durumun teknik uzmanlar tarafından tespit edildiğini ve idari kararlara rağmen davalı fabrikanın herhangi bir önlem almadığını ileri sürmektedir. Bu sebeple, zararın tespit edilmesini ve giderilmesini talep etmekte, ayrıca

¹⁷⁶ Örneğin, Pakistan ve Endonezya’da yapısal olarak tesis edilmiş ihtisaslaşmış çevre mahkemeleri olmasa da genel yargı içinde çevre konulu uyuşmazlıkları karara bağlamakla görevli olan yeşil daireler tesis edilmiştir.

tazminini istemektedir. Bu kararda dikkat çeken hususlardan birinin belediyelerin bu tür davalarda dava ehliyetinin olup olmamasıdır. Yargıtay davayı incelerken, belediyelerin, halkın sağlık ve refahını koruma görevi olduğuna vurgu yapmış, aynı zamanda birçok ağaçlık ve yeşil alana sahip olan ve binaların maliki olan kurum olduğunu belirtmiştir. Bu nedenle, özel hukuk alanında belediyelerin herhangi bir kişiden farklı statüye sahip olmamasına dikkat çekerek çevreyi koruma konusunda menfaat ilişkisini geniş yorumlamıştır.

Yargıtay'ın çevre ile ilgili davaları aynı zamanda mülkiyet hakkının aşırı kullanılması bakımından da incelemektedir. Mülkiyet hakkının aşırı kullanılması bakımından değerlendirdiği uyuşmazlıkta¹⁷⁷ davacı, üzüm bağının güneyinde bulunan yoldan geçen ve davalıya ait taşınmazdaki kum çeken kamyonların sebep olduğu tez nedeniyle bağının olumsuz etkilendiğini iddia etmektedir. Mahkeme tarafından atanan tarım uzmanlarından oluşan bilirkişi heyeti tarafından yapılan tespitler sonucunda, bazı üzümlerin tozla kaplandığını ve bu durumun büyümeyi engellediğini, ayrıca şeker oranını da düşürdüğünü tespit etmiştir. Aynı zamanda, asma bitkilerinin fizyolojik gelişimini tamamlayamadığı, fotosentez ve beslenme süreçlerinin yavaşladığı, gelişmenin kısmen durduğu veya çok yavaş ilerlediği iddia edilerek, ortaya çıkan zararın giderilmesi talebinde bulunulmuştur. Yargıtay davayı esas açısından değerlendirmeden önce uygulanması gereken kanun hükümlerini sıralamıştır. 2872 sayılı Çevre Kanunu'nun 2. maddesinden düzenlenmiş çevre kirliliği kavramına da değinmiştir. Hem 2872 sayılı Çevre Kanunu'nda çevrenin kirlenmesinden doğan zarar, hem de Medeni Kanun mülkiyet hakkının aşkın kullanımından doğan zarar bakımından kusursuz sorumluluk söz konusudur. Bu düzenleme çevrenin etkili şekilde korunması için önem arz etmektedir. Dolayısıyla kirleten kusurunun olmadığını kanıtlasa bile sebebiyet verdiği zararı tazmin etmekle yükümlüdür.

Yargıtay'ın çevre ile ilgili davalarda görev alanını genişlettiği görülmektedir. Çevreyi kirleten tesisin faaliyetinin durdurulması istemi ile açılan davada, elatmanın önlenmesi ve durdurulması adli yargının konuları arasında olduğunu belirten Yargıtay, ilk derece mahkemesinin görevsizlik kararını bozmuştur.¹⁷⁸

¹⁷⁷ Yargıtay 3. Hukuk Dairesi, E. 1997/458, K. 1997/1307, k. t. 06.02.1997.

¹⁷⁸ Yargıtay 1. HD., E. 2001/11227, K. 2001/11669, k. t. 05.11.2001.

Yargıtay bir diğer kararında baz istasyonları ile ilgili görüşünü de ortaya koymuştur¹⁷⁹. Söz konusu davada davacı, oturmakta olduğu binaya yakın apartmanda üzerine kurulan baz istasyonunun insan sağlığı açısından tehlike yaratması sebebi ile sökülerek kaldırılmasını istemiştir. Davalı taraf ise baz istasyonunun ilgili yönetmelik hükümlerine uygun şekilde yapıldığını ve faaliyetinin hukuka aykırılık teşkil etmediği yönünde fikir beyan ederek kendisini savunmuştur. Yerel mahkeme davayı incelerken birden fazla bilirkişi raporu alarak durumu incelenmiştir. Söz konusu istasyonun yaydığı elektromanyetik dalgaların miktarı yönetmelikte belirlenmiş standartların altında olduğundan davacının talebi reddedilmiştir.

Söz konusu uyuşmazlık yüksek mahkeme tarafından detaylıca incelemiştir. Öncelikle, Yargıtay baz istasyonlarından çevreye yayılan elektromanyetik dalgaların sebep olduğu olumsuz etkilerin kusursuz sorumluluk kapsamında değerlendirilmesi gerektiğine değinmiştir. Bu sebeple, davacı zarar gördüğünü kanıtlamakla yükümlü değildir. İspat yükümlülüğünün davalıda olduğunu belirtmiştir.

AYM'den farklı olarak Yargıtay, bu açıklamalarından sonra toplum sağlığına öncelik veren bir tutum sergilemiştir. Yüksek mahkeme baz istasyonunun konumunda kaynaklanan zararların sonuçları ve bu sebeple daha uygun bir yerde kurulması gerektiğini belirtmiş ve uzun süreli maruziyet sonucunda kişi ve çevreye zarar verebileceğini vurgulamıştır. Bu sebeple, yerel. Mahkemenin tesisin kaldırılmasına ilişkin kararı doğru bulmamış ve baz istasyonunun yakınında yaşayan insanların sağlıkları açısından endişe doğurduğu, psikolojik olarak yaşamlarını olumsuz etkilediği sebebi ile davacının zarar gördüğünü kabul etmiştir. Yargıtay baz istasyonları ile ilgili davalarda yarar ile insan yaşamı için tehlike ve zararı karşılaştırmaktadır. Her ne kadar baz istasyonlarının varlığı kamu yararı niteliğinde olsa da bu yararın sağlanması nedeniyle kişilerin zarar görmesi hoş görülemez. Bu nedenle hizmetten elde edilen yarar ve hizmet sonucunda ortaya çıkan zararın dengelenmesi gerekmektedir. Hiçbir hizmet insan yaşamı kadar öncelik ve önem taşımaz. İnsan yaşamında tehlike yaratan bir hizmetin, kişi yaşamının önüne geçmesi ve ondan üstün nitelikte olması doğru bir yaklaşım olarak kabul edilemez.¹⁸⁰ Buna karşılık Yargıtay bazı kararlarında baz istasyonlarına ilişkin yukarıda açıkladığımız görüşlerinin tam tersi yönünde görüş

¹⁷⁹ Yargıtay 4. HD., E. 2004/2954, K. 2004/10516, k. t. 27.09.2004.

¹⁸⁰ Yargıtay 4. HD., E. 2009/5820, K. 2009/7837, k. t. 11.06.2009.

benimseyerek kendi içinde çelişkiye düşmektedir. Örneğin, Yargıtay 14. Hukuk Dairesi gerekçe yazmaya dahi gerek duymadan baz istasyonlarının limit değerleri ve güvenlik mesafesine uygun olarak kurulmasını yeterli gören ve ruh sağlığı üzerinde oluşturacağı ciddi zararları göz önünde bulundurmeyen yerel mahkeme kararını onamıştır.¹⁸¹

3.3.3.2 Ceza yargılaması

Yargıtay hukuk davalarını incelerken çevre hakkından açık bir şekilde söz etmeyip genel hukuk düzenlemelerinden yola çıkarak karar vermektedir. Buna karşılık, ceza davalarında Anayasa'nın 56. maddesine sık sık başvurmaktadır. Yargıtay, TCK'nın 181. Ve 182. maddelerinde düzenlenen çevreye karşı işlenmiş suçlarda çevrenin kirletilmesi unsurunu belirlemek için 2872 sayılı Çevre Kanunu'nun 8. maddesinde düzenlenen "Kirlatme Yasağı" düzenlemesine başvurmaktadır. Yine TCK'daki söz konusu düzenlemelerde yer alan atık ve alıcı ortam kavramlarının kapsamını da Çevre Kanunundan yola çıkarak belirlemektedir.¹⁸²

TCK m. 181/1 hükmü uyarınca, çevreye zarar verecek atık veya artıkları kasten toprağa, suya veya havaya vermek suç olarak tanımlanmıştır. Düzenlemeye göre, atık veya artıkların alıcı ortama verilmemesi gerektiği veya verilecekse de belirli şartlara uyulması gerektiği belirtilmiştir. Ayrıca, atık veya artıkların arıtılması, nakledilmesi, depolanması, taşınması, uzaklaştırılması gibi faaliyetlerle ilgili kanunlarda düzenlemelerin bulunması gerektiği vurgulanmaktadır. Buna karşılık, söz konusu yükümlülükleri içeren ayrı bir özel kanun bulunmamaktadır. Yargıtay, atık ve artıklara ilişkin teknik usullerin belirlendiği bir kanun olmamasından dolayı, "ilgili kanunlarla belirlenen teknik usullere aykırılık" ifadesini, 2872 Çevre Kanunu, 2690 sayılı Türkiye Atom Enerjisi Kurumu Kanunu, 5977 sayılı Biyogüvenlik Kanunu, 3213 sayılı Maden Kanunu gibi kanunların kapsadıkları alanlarda "çevreyi kirlatme" ilkesi gereği oluşturdukları yönetmeliklere dayanarak yorumlamaktadır.

Yargıtay, çevre dostu yorum geliştirerek çevreyi kirlatmeye elverişli atıkların usulüne uygun şekilde depolanmaması ve nakledilmemesi gibi ihmali davranışların taksir düzeyinde değerlendirilmeyeceğini belirterek ihmalin kasten kirlatılme suçunu oluşturduğu yönünde karar vermiştir.¹⁸³

¹⁸¹ Yargıtay 14. HD., E. 2016/13927, K. 2019/5409, k.t. 18.09.2019.

¹⁸² Yargıtay 18. CD., E. 2015/39898, K. 2017/2169, k. t. 27.02.2017.

¹⁸³ Yargıtay 18. CD., E. 2018/983, K. 2019/6814, k. t. 08.04.2019.

TCK m. 183'te düzenlenen gürültüye neden olma suçunun kapsamında fail olarak belli kimse hedef alınmamaktadır. Söz konusu suç somut tehlike suçudur. Suçun oluşması için gürültüye maruz kalan kişinin sağlığının bozulması gerekmez, gürültünün insan sağlığını tehlikeye düşürmeye elverişli olması yeterlidir.¹⁸⁴ Yargıtay konu ilgili davayı incelerken İHAM'a atıf yaparak gürültüyü denetlemekle yükümlü olan kamu organlarının pozitif yükümlülüğünün olduğu, bu sebeple kamu makamlarını doğrudan gürültüyü önlemekle sorumlu tuttuğu gerekçesini kullanmaktadır.¹⁸⁵

¹⁸⁴ Kaboğlu, İbrahim Ö. / Özalp, Nihan, **Çevre Hakkı**, 4. Baskı, İstanbul: Tekin Yayınevi, 2021, s. 213.

¹⁸⁵ Yargıtay 18. CD, E. 2015/39835, K. 2017/14320, k. t. 05.12.2017.

4. SONUÇ

Sanayi devriminden sonra artarak devam eden teknolojik gelişme ve hızlı nüfus artışı çevre üzerinde olumsuz etkilere yol açmıştır. Ortaya çıkan birçok çevre sorunu kontrolsüz şekilde arttığı için bölgesel ve ulusal nitelendirmenin ötesine geçerek uluslararası boyuta ulaşmıştır. Hava, toprak, su kirliliği, iklim değişikliği, ozon tabakasının tahribatı, biyoçeşitliliğin tükenmek üzere olması, doğal kaynakların tükenmesi, kuraklık, yeşil alanların daralması, erozyon, sera etkisi çevre sorunlarının başında gelmektedir. Gelecek nesilleri de tehdit altına alan çevre sorunlarının etkili şekilde çözümlenmesi için uluslararası iş birliğinin sağlanması önem arz etmektedir. Bu yolda atılan ilk adımlardan biri olan 1972 Stockholm konferansında küresel etkiye sahip çevre sorunları ile mücadelede ulusal düzeyde yapılan çalışmaların yetersiz olduğu uluslararası iş birliğinin önemi vurgulanmıştır. Ayrıca Stockholm Konferansı'nda kabul edilen bildirge ile çevre hakkı dünya tarafından tanınmış ve dünya genelinde çevre hakkının geliştirilmesi yönünde çalışmalara başlanılmıştır. Küresel etkiye sahip çevre sorunlarının boyutu ve etkileri göz önüne alındığında, günümüze kadar yapılan çalışmaların yetersiz olduğunu göstermektedir. Uluslararası iş birliğinin tam ve etkili şekilde sağlanmamasının başlıca sebeplerinden biri ulusal çıkarlar ve politikalar arasındaki çatışmalardan kaynaklanmaktadır. Uluslararası iş birliği ile alınması gereken kararlardan biri de dünya genelinde etkili olacak uluslararası çevre yargısı yolunun açılmasıdır. Sürdürülebilir çevre gelişiminin ana unsurlarından biri ihtisaslaşmış çevre yargısı olduğundan uluslararası çevre mahkemesinin eksikliği küresel etkiye sahip çevre sorunlarının çözümünü geciktirmektedir. Uluslararası çevre hukukundan doğan ihlaller ve taraflar arasındaki ihtilafların uluslararası mevzuat hükümleri gereğince uluslararası ihtisaslaşmış çevre mahkemesi tarafından değerlendirilmesi çevre adaletine erişimi kolaylaştıracaktır. Bir diğer yandan, uluslararası mahkemenin geliştireceği içtihat ulusal mahkemeler açısından rehber niteliğinde olacağından ulusal hukukta çevre hakkının gelişimine yol açacaktır. Bu sebeptendir ki uluslararası çevre mahkemesinin kurulması dünya geneli için bir ihtiyaç haline gelmiştir.

Stockholm Konferansı'ndan sonra dünyanın birçok ülkesinde ihtisaslaşmış çevre mahkemeleri kurulmuştur. İhtisaslaşmış çevre mahkemelerinin ilk örnekleri Yeni Zelanda ve Avustralya'da görülsede bugün ekonomik durumu, siyasi atmosferi, yüz ölçümü fark etmeksizin dünyanın birçok ülkesinde ihtisaslaşmış çevre mahkemeleri faaliyet

göstermektedir ve her geçen gün ihtisaslaşmış çevre yargısı yoluna başvuran ülkelerin sayısı artmaktadır. Bulunduğu ülkenin toplumsal ihtiyacına cevap verecek şekilde tasarlanmış çevre mahkemeleri yapılanmaları, uyguladıkları usul kuralları, yargı fonksiyonları açısından birbirinden farklılık göstermektedir. Her toplumun kendine özgü ihtiyaçları olduğundan ideal ihtisaslaşmış çevre mahkemesi modelinden bahsedilemese de Avustralya ve Yeni Zelanda çevre mahkemeleri hem geliştirdikleri içtihat hem de yapılanmaları sebebi ile dünyanın birçok ülkesinde faaliyet gösteren çevre mahkemesine örnek olmuştur. Ayrıca Kıta Avrupası hukuk sisteminin olduğu ülkeler için İAÇM'lerin yapılanmaları örnek oluşturmakta ve ihtisaslaşmış çevre mahkemelerinin tesis edilmesi hususunda teşvik rolü oynamaktadır. Dünya genelinde ihtisaslaşmış çevre yargısına ilgi ve ihtiyaç her geçen gün artmaktadır. 2009'da dünyada sadece 350 ihtisaslaşmış çevre mahkemesi varken bugün 1200'den fazla ihtisaslaşmış çevre mahkemesi faaliyet göstermektedir. Ayrıca Türkiye'nin de dahil olduğu 20'den fazla ülke ihtisaslaşmış çevre mahkemesi kurmayı hedeflemektedir. İhtisaslaşmış çevre mahkemeleri kurmak büyük maliyetlere sebep olacağından, çevre sorunlarının derin ve karmaşık olması sebebi ile çevre yargısının çoğu zaman geleneksel usul kurallarına uygun olmaması hukuk düzeninde karmaşıklığa sebep olabilmektedir. Bu sebeple ihtisaslaşmış çevre mahkemesi tesis edip başarısız olan ülke örnekleri de vardır. İhtisaslaşmış çevre yargısının olumlu ve olumsuz yönlerinin detaylı şekilde göz önünde bulundurulup, ülkenin mevcut çevre sorunlarına ve toplumsal ihtiyacına uygun mahkeme modelinin tasarlanması gerekmektedir. Türkiye'nin olumsuz çevresel etkileri adil şekilde değerlendirecek mahkeme modeli tesis edebilmesi için örnek olabilecek mevcut modelleri mukayeseli şekilde göz önünde bulundurması gerekmektedir. Bu nedenle, bu tezde örnek olabilecek çevre mahkemesi modelleri değerlendirilmiştir.

Dünyadaki ihtisaslaşmış çevre mahkemeleri incelendiğinde yargı koluna bağlı mahkemeler dışında yürütme koluna bağlı mahkemelerin bir başka değişle tribunallerin ve çevre Ombudsmanlarının da etkili araç olduğu görülmektedir. Türkiye'nin mevcut hukuk yapısına uygun olmaması sebebi ile yürütme koluna bağlı mahkeme olarak kabul edilen tribunal modelleri detaylı incelenmese de bulundukları ülkelerin çevresel sorunlarının çözümünde etkili rol oynamaktadırlar. Maliyetinin düşük olması ve katı usul kurallarına bağlı olmadan uyuşmazlıkların hızlı değerlendirilerek karara bağlanması sebebi ile tribunallere başvuran kişilerin sayısı mahkemelere başvuran kişilerin sayısından daha fazladır. Çevre adaletinin

sağlanması için faaliyeti tek başına yeterli olmasa da çevre Ombudsmanlarının çevre sorunlarının çözümüne ilişkin sürecin takibindeki olumlu etkisi vardır. Bu sebeptendir ki, dünyanın birçok ülkesinde özel çevre Ombudsmanları faaliyet göstermektedirler.

Türkiye’de AYM, Danıştay ve Yargıtay kararları çerçevesinde çevre yargısının gelişimi ve günümüzdeki durumu değerlendirildiğinde ihtisaslaşmış çevre yargısının zorunlu ihtiyaç haline geldiği anlaşılmaktadır. 1982 Anayasası ile Türk hukukunun bir parçası olmuş sağlıklı ve dengeli çevrede yaşama hakkı çevreye duyarlı diğer ülkelerden farklı olarak ülkemizde daha yavaş ve ekonomik çıkarlarla karşılaştırıldığında adil dengenin sağlanmadığı düzende gelişmiştir. Bundan ziyade, ihtisaslaşmış yargının ve kapsamlı yasal düzenlemenin olmaması sebebi ile çevre sorunlarının genel mahkemelerde genel mevzuat çerçevesinde değerlendirilmesi çevre adaletine uygun olmayan kararların alınması ile sonuçlanmıştır. İHAM kararlarını ölçüt ve rehber olarak gören AYM de çevre hakkının ortak güvencelenmiş haklar arasında olmaması sebebi ile dolaylı koruma mekanizması geliştirerek özel hayata saygı, mülkiyet ve adil yargılanma hakkı kapsamında değerlendirmektedir. Zannımca temel hak ve hürriyetlerin Anayasa’da daha geniş düzenlendiği durumlarda İHAS’ın getirdiği sistemin üstüne çıkmakta bir engel olmamalıdır. Ekonomik kalkınma ve çevre hakkı arasında adil dengeyi kurmakta zorlanan mahkemenin kendini sınırlandırma eğilimi olduğu görülmektedir. Çevre konulu uyuşmazlıkların değerlendirilmesinde her ne kadar esnek usul kurallarının uygulanması önerilse de AYM hem kişi bakımından hem de yer bakımından sınırlandırma yapmaktadır. Bu sınırlandırmalar ileride mağduriyet yaşama ihtimali olacak kişilerin hak arayışına engel olmaktadır. AYM’nin çevreye ilişkin başvurularda çevresel sorunların kendine özgü etkilerinin olduğunu göz önünde bulundurması gerekmektedir. Bu doğrultuda çevre adaletine uygun kararlar alabilmesi için çevre hukukunun temel ilkelerinden olan ihtiyatlılık ilkesini kararlarda kullanması, olumsuz çevresel faaliyetin sebep olduğu etkilerin azaltılması veya önlenmesi yoluna gitmesi, ispat yükünün çevre sorununa yol açan tarafa bırakması gerekmektedir.

Danıştay da kararlarında ekonomik kalkınma ve çevre korumacılığı arasındaki denge konusunda sabit içtihat geliştirememiştir. Tarihsel sürece bakıldığında Danıştay’ın çevre yargısına ilişkin ilk değerlendirmelerinden olan Gökova kararında kamu yararı kavramını değerlendirirken idarenin takdir yetkisinin olduğu gerekçesiyle çevre sorununu görmezden

gelmiştir. Daha sonra Bergama kararı ile tarihi öneme sahip bir karar veren yüksek mahkeme çevre dostu içtihat geliştirmiştir. Buna karşılık, yıllar sonra Akkuyu kararı ile Danıştay çevre yargısı açısından tutarsız karar vererek çevre konusunda yerleşik içtihadın ve sabit görüşün olmadığını göstermiştir. Yapılmış bilimsel çalışmalar arasındaki çelişkinin görmezden gelinerek ekonomik kalkınma destekli kararın tesis edilmesi, oluşabilecek potansiyel çevre sorunlarının değerlendirilmemesi ve ekonomik getirisi yüksek projeler söz konusu olduğunda çevrenin görmezden gelinmesi yüksek mahkemenin çevreye karşı tutumunu ortaya koymaktadır. İhtisaslaşmış çevre yargısının özelliklerinden olan kararların öngörülebilirliği Türkiye’de genel mahkemeler tarafından sağlanamamaktadır. Genel mahkemelerin aralarında tutum farklılığından ziyade aynı mahkeme organının bile çevreye ilişkin tutumu farklılık gösterebilmektedir. Danıştay’ın bu konularda sabit içtihadının oluşması amacıyla ileride dairelerden birinin çevre sorunlarına ilişkin uyuşmazlıklara özgülenmesi çevre adaleti açısından isabetli olacaktır.

Adli yargının temyiz makamı olan Yargıtay da çevre konulu uyuşmazlıklarda kendi tutumunu ortaya koymuştur. Danıştay ve AYM’den farklı olarak genelde çevre dostu kararlar veren yüksek mahkeme çevreye zarar verilmesini önleyen kararlara imza atmıştır. Çevre mevzuatının yetersiz olduğu durumlarda boşlukları çevre lehine olacak şekilde doldurarak kararlar verse de Yargıtay’ın bu tutumu çevresel adaletin tam şekilde sağlanması için yeterli değildir.

Son yıllarda Türkiye’de çevre sorunları her gün artmakta ve bu sorunların sınırları genişlemektedir. Ülkemizde çevre korumacılığına ilişkin birçok yasal düzenleme bulunsa da bunlar var olan çevre sorunlarının çözümü için yeterli değildir. Çevre sorunları ile baş edebilmek için yürütme erkinin tıpkı çevreye duyarlı ülkelerdeki gibi kararlı çevre politikası belirlemesi gerekmektedir. Bu çevre politikası siyaset üstü anlayışla gelecek tüm iktidarlar tarafından uygulanmalıdır. Ekonomik kalkınma bazı durumlarda kamu yararı açısından önem arz etse de insan sağlığı, sağlıklı çevrede yaşam hakkı ve gelecek nesillerimizin yaşamından daha fazla öneme sahip değildir. Çevre sorunlarının çözümünün temelinde hukuksal düzenlemelerin doğru bir şekilde hayata geçirilmesi ve çevre hakkının doğrudan ileri sürülmesi ile mümkündür. Birçok hukuk disiplini kendi içinde barındıran çevre sorunlarının hem hukuki hem de cezai sorumluluk açısından değerlendirilmesi

gerekmektedir. Bir diğ er yandan,  evre sorunlarına sebep olan taraf genellikle idari makam olduğundan idarenin sorumluluğ u idare hukuku açısından değerlendirilmektedir. Buna karşılık  evre sorunları özel yasal düzenleme hükümleri gereğince değerlendirilmeli, genel yargının değerlendirmesine bırakılmamalı, tarafsız bilirkişiler tarafından düzenlenmiş kapsamlı bilimsel raporlar esas alınmalı, ileriye yönelik etkiler de göz önünde bulundurulmalıdır. Ayrıca uyuşmazlıkların incelenmesi insan merkezli değil  evre merkezli yorum yöntemi ile yapılmalıdır. Dolayısıyla  evre sorunu meydana geldiğinde kapsamlı ve geniş yasal düzenleme referans alınmalıdır. Ülkemizde  evreye ilişkin yasal düzenlemelerin çevresel adalete erişim açısından yeterli olduğu söylenemez.

Geleneksel yapısından bir türlü uzaklaşamayan Türk yargısı  evre sorunları bakımından işlevini adil şekilde yerine getirememekte, hızlı ve etkili karar alarak  evre adaletini sağlayamamaktadır. Karar alma sürecinin uzun sürmesi, yerleşik içtihadın bulunmaması,  evre hukuku konusunda yeterli bilgiye sahip hâkim ve savcılarının bulunmaması, fiziki imkanların yetersizliği, kararlı  evre politikasının olmaması  evre sorunlarını içeren uyuşmazlıklarının üzümünde büyük sıkıntılara sebep olmaktadır. Zannımca,  lkemizde vergi, deniz, kadastro, tüketicisi ve diğ er özel mahkemeler olduğu gibi geç olmadan  evre mahkemeleri kurulmalıdır. İhtisaslaşmış  evre mahkemesi kurmayı hedefleyen Türkiye’de ilerleyen zamanlarda çevre hukuku ve çevre yargısı açısından büyük adımların atılacağını umuyorum.

REFERANSLAR

1. The Law Society of New South Wales, **A Practitioner's Guide to The Land And Environment Court**, 4. Baskı, Sidney: New South Wales Young Lawyers, Environmental Law Committee, 2019.
2. Birdsong, Bret C., "Adjudicating Sustainability: New Zealand's Environment Court," **University of California Ecology Law Quarterly**, Vol: 29, No. 1, 2002, s.1-69.
3. Bjällås, Ulf, "Experiences of Sweden's Environmental Courts," **Journal of Court Innovation**, 2010, s.178-184.
4. Bragg, Jo-Anne, "Community Litigants in the Queensland Planning and Environmental Legal System," **National Environmental Law Review**, Vol: 15, 2006, s. 43-48.
5. Commoner, Barry, **The Closing Circle: Confronting the Environmental Crisis**, Londra: Jonathan Cape, 1972.
6. Crawford, Jan, "Evaluating Mediation in the Environment Court," **Resource Management Theory and Practice Law Review**, 2008, s. 1-18.
7. Cullet, Philippe, "Definiton of an Environmental Right in a Human Rights Context", **Netherlands Quarterly of Human Rights**, Sayı: 13, 2005, s. 25-40.
8. Duymaz, Erkan, "Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin Çevrenin Korunmasına Katkısı," **İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Sayı: 47, 2012, s. 121-160.
9. Brown, Marie A. / Peart, Raewyn / Wright, Madeleine, **Evaluating The Environmental Outcomes Of The RMA**, Auckland: Environmental Defence Society Press, 2016.
10. Eren, Fikret, **Borçlar Hukuku Genel Hükümler**, 18. Bası, Ankara: Yetkin Yayınları, 2015.
11. Gemalmaz, Mehmet, Semih, "Bir İnsan Hakkı olarak Çevre Hakkı ve Türk Düzenlemesi", **S. Dönmezer'e Armağan**, 1987, s. 232-278.
12. Gülan, Aydın, "Bireysel Başvuru Kararlarının Türk İdari Yargı Sistemine Etkisi", **Anayasa Yargısı Dergisi**, Sayı: 35, 2018, s. 105-120.

13. Güneş, Ahmet M., “Uluslararası Çevre Hukuku Üzerine Bir İnceleme”, **İÜHFM**, Cilt: 70, 2012, s.83-114.
14. Gürseler, Güneş, “İnsan Hakları, Çevre, Anayasa,” **Türkiye Barolar Birliği Dergisi**, Sayı: 75, 2008, s.199-208.
15. Haba, Muhammad Ramli / Yunus, Ahsan / Risal, Chaerul M., “Environmental Law Enforcement Through Environmental Judge Ceritification in Indonesia”, **Journal of Critical Reviews**, 2020, s. 874-878.
16. Kaboğlu, İbrahim Ö. / Özalp, Nihan, **Çevre Hakkı**, 4. Baskı, İstanbul: Tekin Yayınevi, 2021.
17. Kaboğlu, İbrahim Ö., **Çevre Hakkı**, İstanbul: İletişim Yayınları, 1992.
18. Lavrysen, Luc, “The Role Of National Judges in Environmental Law,” **European Union Forum of Judges for the Environment**, 3-4 December, 2004, http://www.eufje.org/images/docConf/hag2004/The_Role_of_National_Judges_in_Environmental_Law.pdf (Erişim tarihi: 03.05.2023).
19. International Court of Justice, Legality of the Threat or Use of Nuclear Weapons, Advisory Opinion, **International Court of Justice Reports 1996**, <https://www.icj-cij.org/sites/default/files/case-related/95/7646.pdf> (Erişim tarihi: 22.05.2023).
20. McMillan, Anne, Time For An International Court For The Environment, **International Bar Association**, <https://www.ibanet.org/article/71B817C7-8026-48DE-8744-50D227954E04> (Erişim tarihi: 22.05.2023).
21. Mehta, Amy, “Commentary on the Environmental Court of Vermont”, **Pace University Library Archive**, 2011, s. 1-12, https://law.pace.edu/sites/default/files/IJIEA/Commentary-Environmental_Court_of_Vermont_May_18_2011.pdf (Erişim tarihi: 30.09.2023).
22. Memiş, Emin. **Çevre ve Çevre İdare Hukuku Teori ve Pratik**, İstanbul: Filiz Kitabevi, 2006.
23. Özalp, Nihan, “Çevresel Haklara İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi Yaklaşımı”, **Anayasa Hukuku Dergisi**, Cilt: 2, Sayı:3, 2013, s. 53-93.
24. Özdek, Yasemin E., **İnsan Hakkı Olarak Çevre Hakkı**, Ankara: TODAİE Yayınları, 1993.

25. Özgüç, Levent Emre, “5237 Sayılı Türk Ceza Kanunu Çerçevesinde Çevrenin Kasten Kirletilmesi Suçu”, Yüksek Lisans Tezi, Koç Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2017.
26. Palmer, Kenneth, “The Environment Court in New Zealand: UK application?”, **21 Environmental Law and Management Review**, Sayı: 21, 2009, s. 241-249.
27. Preston, Brian J., “Operating An Environment Court: The Experience of the Land and Environment Court of New South Wales,” **European Property Law Journal**, Sayı: 25, 2008, s. 385-409.
28. Preston, Brian J., “Benefits Of Judicial Specialization In Environmental Law: The Land and Environment Court of New South Wales as a Case Study, **Pace Environmental Law Review**, Sayı: 29, 2012, s. 396-441.
29. Preston, Brian J., “The Land and Environmental Court of New South Wales: Moving Towards Multi-door Courthouse – Part II,” **Australian Dispute Resolution Journal**, Sayı: 19, 2008, s. 144-155.
30. Preston, Brian J., “The Role of Public Interest Environmental Litigation,” **Environmental and Planning Law Journal**, Sayı: 23, 2006, s. 337-350.
31. Pring, George W. / Pring, Catherine G., **Greening Justice Creating and Improving Environmental Courts and Tribunals**, Washington: The Access Initiative, 2009.
32. Pring, George W. / Pring, Catherine G., **Environmental Courts & Tribunals, Environmental Courts & Tribunals: A Guide For Policy Makers**, Nairobi: United Nations Office Nairobi Publishing Services, 2016.
33. Pring, George W. / Pring, Catherine G., **Environmental Courts and Tribunals: A Guide for Policymakers**, Nairobi: United Nations Office Nairobi Publishing Services, 2022.
34. Pring, George W. / Pring, Catherine G., “Specialized Environmental Courts and Tribunals: The Explosion of New Institutions to Adjudicate Climate Change and Other Complex Environmental Issues,” **2nd Global Conference On Environmental Governance and Democracy in Yale University**, 2010, s. 1-22.
35. Rackemann, Micheal, “The Planning and Environment Court of Queensland,” **A Case Study For The Asian Judges’ Symposium On Environmental Decision-Making, The Rule Of Law And Environmental Justice**, Supreme Court Library Queensland, 2010.

36. Rajamani, Lavanya, “Public Interest Environmental Litigation In India: Exploring Issues of Access, Participation, Equity, Effectiveness and Sustainability,” **Journal of Environmental Law**, Vol: 19, No: 3, 2007, s. 293-321.
37. Saleh, Indah Nur Shanty / Spaltani, Bitu Gadsia, “Environmental Judge Certification in an Effort to Realize the Green Legislation Concept in Indonesia,” **Muhammadiyah Surakarta University Law and Justice Journal**, 2021, s. 1-18.
38. Semiz, Yasemin, “Anayasa Mahkemesi’nin Çevre Hakkı Perspektifi,” **Hacettepe Hukuk Fakültesi Dergisi**, Sayı: 4, 2014, s. 9-46.
39. Şirin, Tolga, **Türkiye’de Anayasa Şikayeti (Bireysel Başvuru)**, İstanbul: Oniki Levha Yayınları, 2013.
40. Tandoğan, Haluk, **Medeni Hukuk Açısından Çevre Kanunu, Çevre Kanunu’nun Uygulanması**, Ankara: Türkiye Çevre Sorunları Vakfı Yayını, 1987.
41. Tazegül, İsmail, **İdari Yargı Kararlarında Çevresel Başvuru Hakkı**, İstanbul: Adalet Yayınevi, 2022.
42. Tursun, Devran Demet, **Danıştay Kararlarında Çevre ve Çevre Hakkı**, Yüksek Lisans Tezi, Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010.
43. Ulusoy, Ali D., “Çevre Kirlenmesinin Oluşmasından Sonraki Aşamada Medeni Hukuk, Ceza Hukuku ve İdare Hukuku Çözümlerine Genel Bir Bakış,” **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Sayı: 43, 1993, s. 25-143.
44. Wright, Merideth, “The Vermont Environmental Court,” **Journal Of Court Innovation**, Vol: 3, No: 1, 2010, s. 202-214, https://www.nycourts.gov/court-innovation/Winter-2010/JCI_Winter10a.pdf (Erişim tarihi: 05.08.2023).
45. Mülkiyeliler Birliği Vakfı, **Zaferpark Dosyası**, Ankara: Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları 6, 1988.
46. Zhang, J. D., A Thesis on the Establishment of Specialized Environmental and Resources Courts in China, **IOP Conference Series: Earth and Environmental Science**, Vol: 354, 2019, s. 1-5.

İNCELENEN YARGI KARARLARI

AYM NORM DENETİMİ KARARLARI

1. AYM, E. 1985/11, K. 1986/29, k.t. 11.12.1986.
2. AYM, E. 1990/23, K. 1991/29, k.t. 18.09.1991.
3. AYM, E. 2004/67, K. 2007/83, k.t. 22.11.2007.
4. AYM, E. 2006/169, K. 2007/55, k.t. 07.05.2007.
5. AYM, E. 2004/92, K. 2008/119, k.t. 12.06.2008.
6. AYM, E. 2008/51, K. 2011/46, k.t.10.03.2011.
7. AYM, E. 2011/110, K. 2012/79, k.t. 24.05.2012.
8. AYM, E. 2018/70, K. 2019/54, k.t. 26.06.2019.
9. AYM, E. 2021/97, K. 2022/36, k.t. 24.03.2022.

AYM BİREYSEL BAŞVURU KARARLARI

1. Hüseyin Tunç Karlık ve Zahide Şadan Karlık Başvurusu, Başvuru No. 2013/6587, k.t. 24.03.2016.
2. Mehmet Bolat ve Diğerleri Başvurusu, Başvuru No. 2013/5974, k.t. 10.03.2016.
3. Ayşe Sevtap Uzun Başvurusu, Başvuru No. 2013/6260, k.t. 13.04.2016.
4. Mehmet Kurt Başvurusu- Başvuru No. 2013/2552, k.t. 25.02.2016.
5. Ak Demirtaş Madencilik Nakliyat Sanayi ve Tic. Ltd. Şti. Başvurusu, Başvuru No. 2014/1989, k.t. 15.06.2016.
6. Fevzi Kayacan (2) Başvurusu, Başvuru No. 2013/2513, k.t. 21.04.2016.
7. EGEÇEP Derneği ve Diğerleri Başvurusu, Başvuru No. 2015/4453, k.t. 03.07.2018.
8. Binali Özkaradeniz ve Diğerleri Başvurusu (GK), Başvuru No. 2014/4686, k.t. 01.02.2018.

İHAM KARARLARI

1. Fredin / İsveç, Başvuru No. 12033/86, k.t. 18.02.1991.
2. Zander / İsveç, Başvuru No. 14282/88, k.t. 25.11.1993.
3. Lopez Ostra / İspanya, Başvuru No. 16798/90, k.t. 09.12.1994.

4. Guerra ve Diğlerleri / İtalya, Başvuru No. 116/1996/735/932, k.t. 19.02.1998.
5. Apanesewicz / Polonya, Başvuru No. 6854/07, k.t. 30.11.2001.
6. Öçkan ve diğlerleri / Türkiye, Başvuru No. 21689/93, k.t. 06.04.2004.
7. Önerıldız / Türkiye, Başvuru No. 48939/99, k.t. 30.11.2004.
8. Fadeyeva / Rusya, Başvuru No. 55723/00, k.t.30.11.2005.
9. Tatar / Romanya, Başvuru No. 67021/01, k.t. 27.01./2009.
10. Dubetska ve diğlerleri / Ukrayna, Başvuru No. 30499/03, k.t.10/05/2011.

DANIŞTAY KARARLARI

1. Danıştay 10. Daire, E. 1984/2739, K. 1986/1951, k.t. 24.06.1986.
2. Danıştay 6. Daire, E. 1984/2739, K. 1986/1951, k.t. 16.12.1986.
3. Danıştay 6. Daire, E. 1988/477, K. 1988/646, k.t. 09.05.1988.
4. Danıştay İDDK, E. 2015, K. 2015/3205, k.t. 05.10.2015.
5. Danıştay 10. Daire, E. 1990/2278, K. 1992/1672, k.t. 28.04.1992.
6. Danıştay 14. Daire, E. 2016/871, K. 2016/4156, k.t. 18.05.2016.
7. Danıştay 6. Daire, E. 1996/5777, K. 1997/2312, k.t. 13.05.1997.

YARGITAY KARARLARI

1. Yargıtay 4. HD., E. 1988/7660, K. 1989/1046, k.t. 09.02.1989.
2. Yargıtay 3. HD., E. 1997/458, K. 1997/1307, k.t. 06.02.1997.
3. Yargıtay 1. HD, E. 2001/11227, K. 2001/11669, k.t. 05.11.2001.
4. Yargıtay 4. HD., E. 2004/2954, K. 2004/10516, k.t. 27.09.2004.
5. Yargıtay 18. CD., E. 2015/39835, K. 2017/14320, k.t. 05.12.2017.
6. Yargıtay 18. CD., E. 2015/39898, K. 2017/2169, k.t. 27.02.2017.
7. Yargıtay 18. CD., E. 2018/983, K. 2019/6814, k.t. 08.04.2019.